tarih ve toplum

25.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ MART 1993

111

İletişim Yayınları

tarih ve toplum

Okuyucu Mektupları		2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Hizmet Gazetesi'ne Göre 1928'de Beydağ'da Yol Vergisi Yolsuzluğu	*Turan Akkoyun*	6
III. Selim Döneminde Rusya'da İkâmet Elçiliği Açma Niyeti	*Yasemin Saner-Gönen*	7
TKP Gözüyle CHP (1936)-I	*Mete Tunçay*	9
Yerli Malı Haftaları	*Doğan Duman*	15
Yeniden Açılan C.H.P'nin 1923'de Kuruluş Fikri Üzerinde İstanbul Basını	*Necdet Kurdakul*	20
Dr. J. Nouridjan ve Onun Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Verdiği Tıbbi Deontoloji Giriş Dersi	*Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu*	22
W.S. Blunt'un Bir Mektubu	*Abdullah Uçman*	28
Fatih Sultan Mehmed'in Ölümündeki Esrar: Fatih Zehirlendi mi?	*Dr. Turgut Akpınar*	30
Vakvâk Ağacı	*Halil Erdoğan Cengiz*	37
İki Bizans Gizemci Hareketi ve Osmanlı Tasavvufunun Doğuşu	*Gad Nassi*	40
Fransa Kralı XIII. Louis'den Osmanlı Sultanı IV. Murad'a Bir Mektup	*M. Âkif Erdoğru*	46
Osmanlı Reform Hareketinde Bir Öncü: I. Abdülhamit	*Robert Mantran*	48
Yakup Cemil Olayına İlişkin İki Belge	*Ahmet Mehmetefendioğlu*	50
Millî Mücadele Ankarası'nda Tutumluluk Yönetmeliği	*Mete Tunçay*	52
Sakarya Muharebeleri Sırasında Düşman Propagandasına ve Karşı Propagandaya Örnek Üç Belge	*Doç. Dr. Ali Sarıkoyuncu*	54
Kitabiyat		56
Eski Bilgilerden Yeni Yorumlara	*Cemil Koçak*	
Bir "Tez"in Düşündürdükleri	*Cemil Koçak*	
Eğriboz Sancağı	*Dr. M. Âkif Erdoğru*	
Bir Doçentlik Tezi Üzerine Bazı Düşünceler	*Kaya Tuğtekin*	
Bir Kaç Hâtırat Hakkında	*Mevlût Çelebi*	
Hatırat Perde 3	*Mustafa Şahin*	

Kapak: Sinan Beyin yaptığı Minyatür Fatih Sultan Mehmet portresi. (Topkapı Sarayı Müzesi)

MART 1993 • CİLT 19 • SAYI 111

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Bülent Yolgun
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1993

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 425 36 00-425 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 84 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 250.000 TL/yıl - 125.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 25.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Bir Kopya Yazı

Bir eski harita koleksiyoncusu olarak, özellikle İskender Pala'nın "Eski Bir Akdeniz Haritası Üzerine Yeni Düşünceler" adlı yazısını okumak üzere derginizin Ocak 1993 sayısını heyecanla aldım.

Yazıyı okurken sanki daha önce başka bir yerde aynı yazıyı görmüş gibi garip bir "deja vu" hissetmeye başladım. Bir his yanılması olmadığı çok kısa zamanda ortaya çıktı; ünvanını okuyuculara mektup köşenizde belirttiğiniz Üstteğmen Dr. İskender Pala'nın yazısı, bütünü ile ve hatta yazıda mevcut üç adet çizim ile birlikte kendi kaynakçasında da belirttiği Doğan Uçar'ın Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Hidrografi Neşriyatları arasında 1981 yılında İstanbul'da 81-6 seri numarası ile basılan *Mürsiyeli İbrahim Haritası* adlı küçük eserinden kopyadır.

Her ne kadar bu tür geniş kapsamlı bir kopya için örnekler vermeye dahi gerek yok ise de, birkaç örnek sıralayabilirim; Yazıda s.23 orta sütunda "Haritanın nokta..." diye başlayıp sağ sütunun sonunda"... görülmüştür (bkz. Şekil 1)" diye biten kısım D. Uçar s.9 dan alınmıştır.

Yazının kaldığı yerden, yani s.23 sağ sütun son satır "Noktaların genel..." diye başlayıp s.24 orta sütunda"... evrimleri konusunda değerli bilgiler vermektedir." diye biten kısmı ise aynı kitabın s.13 ve 14'ünden alıntıdır.

Yazının s.25 sol sütun ortasında "Gök haritasının üçücü dairesi..." diye başlayıp orta sütunda "... miktarının 5° yükselmiş olmasıdır." diye biten kısmıda bahsi geçen eserin s.14 ve 15'inden alıntıdır.

Yazıda ayrıca ufak bazı dizgi veya yazım hataları da mevcuttur. Örneğin s.24 sol sütun 2. paragrafta "1: 6.200.000 ölçekteki bir haritada gösterilmesi..." değil, "gösterilmemesi" olması gerekmektedir. Keza aynı sayfanın orta sütun 3. paragrafın sonunda dipnot 2 olmasına karşın yazı sonunda böyle bir dipnot açıklaması yoktur. Zaten yazının alındığı orijinal kaynakta da böyle bir dipnot olmadığı için bu dipnota karşılık yazarın yazabileceği herhangi birşey olamayacaktı.

Öte yandan, yazının yegâne özgün noktası olan "el-Mürsi" lakabının "el-Katibi" şeklinde okunması da hem çok özgün değildir, çünkü zaten Doğan Uçar eserinin 15. sayfasında müellifin ismi hakkında endişelerini belirtmiş ve geçici olarak "Mürsi" şeklinde kullandığını vurgulamıştır, hem de oldukça zorlamadır, çünkü harekesiz Mağribi yazı bir nokta ilâvesi ile "el-Katibi" şeklinde okunabileceği gibi Sn. Uçar'ın belirttiği şekilde, bir başka nokta ile "el-Kureşi" olarak da okunabilir.

Derginizin oldukça ciddi, bilimsel ve ışık tutucu yazılar yayınladığı düşüncesi ile yayına başladığı günden bu yana takip etmekteyim. Bilimsel yazılarda kaynak kullanımının herşeyden öte bir zaruret olduğu bilincindeyim, fakat her yeni yazının mevcut bilgi ve yorumlara yeni bir perspektif veya katkıda bulunması gerekliliği, bu katkının bilimsel bir temele dayanmasının şart olduğu ve hepsinden önemlisi bu tür yazılarda kaynak belirtmenin bilimsel ahlâkın bir kuralı olduğunu zannederim siz de kabul edersiniz. Yoksa salt yazı yazmış olmak amacı ile başkalarının eserlerinden aktarmalar yaparak bir yazı hazırladığını zannetmek, kanımca, oldukça kısır bir görüşün sembolü olmaktan öteye gidememektedir.

Ali Yamaç, İzmir

Bozdağ'a Yanıt

Derginizin Eylül 1992 tarih ve 105 sayılı nüshasında yayınlanan, Sultan II. Abdülhamid'in hatıra defteri ile ilgili yazıma, Aralık 1992 tarih ve 108 sayılı nüshasında "Abdülhamid'in Anıları" başlıklı bir yazı ile cevap verilmesi üzerine, aşağıdaki hususları belirtmek durumundayım:

Cevabî yazının muhatabının, emâneten aldığı defteri bir anlaşmazlık sebebiyle iâde etmediği iddia edilen ve birkaç ay önce vefat etmiş olan Emekli Albay Yavuz Senemoğlu olduğunu baştan belirtelim. Kendisi cevap vermek durumunda olmadığı halde, biz onu müdâfaa etmek veya başkasını suçlamak gibi basit ve bizce de anlamsız maksatların dışında, sadece bu defterle ilgili gerçeklerin ortaya çıkmasına bir nebze ışık tutması için bazı bildiklerimi ilgililerin nazarına arzediyorum.

Bizi bu araştırmaya sevkeden âmillerin başında, Yavuz Bey'in sağda solda, böyle bir defterin aslı olmadığı halde, kendisine verilen Latin harfleriyle yazılmış metinlerin, Osmanlıca yazı hattına döktürülerek milletin kandırıldığını söylemesi, gelmektedir. Yani Yavuz bey defterin aslını hiç görmediğini her fırsatta söylemiştir. Yavuz beye verilen metinlerde 70-80 sene önce kullanılmayan kelimelerin bulunduğu, daha sonra bunların düzeltilmesi yolunda kendisinden talepte bulunulması üzerine, eski kaleminin yıprandığını, bütün metni yeniden yazmak icabettiğini söylemiştir. Ben bu hususun teferruatını taraflar arasında sorgularken, meselenin temeli olan Yavuz beyin defteri görmemiş olmasına da kimse itiraz etmemiş-

tarih ve toplum
OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımız, yazı çeşitliliğiyle galiba bir rekor oluşturuyor: 14 inceleme ve denemenin yanı sıra, 6 kitap tanıtma yazısı ve bir Menü'yle Koleksiyoncunun Dağarcığından bir belge. Yüz yıl önce bu ayın Osmanlı basınından seçmeler de eksik değil.

"Türkiye'de Solun Tarihinden" sunduğum belgelere, bir süredir ara vermiştim. Bunun nedeni, benim de modaya uyarak sosyalizmin evrensel değerlerini yadsımam değildi; tam tersine, bu konuyla ilgili bir kitap hazırlıyordum. Şimdi, onu bitirdim ve dergimizde yayını üç ay sürecek ilginç bir belge takdim ediyorum: Cumhuriyet Devrimleri hakkında, TKP'nin 1936'da yaptığı bir değerlendirme. Belki, İkinci Cumhuriyet tartışmalarına da yararı olur. (Hemen söyleyeyim ki TKP, Birinci Cumhuriyetçiliğe daha yakın görünüyor!) Aslında, bu ayki yazılarımızın dördü daha CHP konusuyla eklemlenmekte. Yahya Galip Bey Ankarası'nın Halk Fırkası yönetimini önceden haber veren Men'-i İsrafat Talimatnamesi; Halk Fırkası'nın kuruluşuna Velit Ebüzziya'nın tepkisi; Beydağı'nda Yol Vergisi yolsuzluğu ve Yerli Malı Haftaları.

Halil Erdoğan Cengiz'in anlattığı Vakvâk ağacı, bana eskiden dinlediğim bir caz şarkısını hatırlattı. Billie Holiday'ın söylediği bir *blues*, güney ABD eyaletlerinde ağaç dallarına asılmış zencilere, hüznün "garip meyveleri" diyordu.

Bu ay, Tıp Tarihine ilişkin iki incelemeden birinde, Prof. Terzioğlu Dr. Nurican adlı Ermeni yurttaşımızın Tıbbiye'de verdiği ilk Tıp Ahlâkı derslerine ışık tutuyor. Dr. Akpınar'ın hazırladığı, Fatih'in ölümüyle ilgili yazı ise, beş asırdır tartışılan zehirlenme iddiasına şüpheyle bakıyor.

Dr. Gad Nassi'nin Hıristiyan-Müslüman mistik heterodoksilerinin etkileşimine değin denemesi, mutlaka ilginizi çekecektir. İslâm'ın ilk yükseldiği yıllarda Bizans'ta ortaya çıkan Paulikian (ya da Fransızca söyleyişiyle "Polisyen," yani Pavloscu) Hıristiyan hareketi, uzmanlara bakılırsa, Manescilikten (Manikeizmden) olduğu kadar, İslâmiyetten de etkilenmiş, militanlığıyla, aziz tapılarına ve kutsal tasvirlere karşı çıkışını ondan almıştı. Daha sonra, Balkanlar'da sapkınlık diye kovuşturulan Bogomil tarikatı ise, ezilenlerin davasını savunan dinsel akımların öncüsü olmuştu. (Bknz. G.L. Seidler, çev. M. Tunçay, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, 2. bas., Ankara. V Yay., 1986, s. 86, 90 vd.)

Yasemin Saner-Gönen'in III. Selim zamanında Rusya'da ikamet elçiliği açılma tasarısı hakkındaki notu, şimdiye kadar ideolojik kaygılarla ezbere verilen hükümlerin çürütülmesine güzel bir örnek.

İzmir'den Âkif Erdoğru, XIII. Louis'nin IV. Murat'tan yardım isteyen mektubunu tanıtmakta. Server Tanilli arkadaşımızın çevirip 1. cildini yayımladığı, R. Mantran yönetimindeki Fransız Türkologlarının ortak yapıtı, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*'nin önümüzdeki aylarda çıkacak 2. cildinden Mantran'ın kendisinin yazdığı I. Abdülhamit bölümünü, bu sayımızda sunuyoruz. Prof. Uçman'ın aktardığı Rıza Tevfik'le ilgili belgelerden sonra; Mehmetefendioğlu'nun Yakup Cemil olayına dair, -biri (müntehir vali) Dr. Reşit, ötekiyse Talât Paşa imzalı- iki vesika içeren yazısı; Doç. Dr. Sarıkoyuncu'nun arşivden çıkarttığı, Millî Mücadele yıllarına ilişkin propaganda ve karşı-propaganda belgeleri, ayrıntı sayılsalar da, önemli katkılar. Zira, gerçekler hep ayrıntılarda gizlenir.

Kitabiyat sayfalarımızda yer alan altı yazıdan ikisi, Doç. Dr. Cemil Koçak'ın. Erik J. Zürcher'den Türkçesi yakınlarda yayınlanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası incelemesiyle, (İsmet) İnönü döneminde izlenen eğitim politikası üstüne hazırlanmış bir tez çalışmasını adeta karşılaştırıyor.

Dr. Akif Erdoğru, Yunanlı hemşiremiz Evangelia Balta'nın 16'ncı yüzyıl Eğriboz'una dair yeni bir makalesini tanıtmakta.

Kaya Tuğtekin ise, Ersoy Akıncı'nın Hacettepe Üniversitesi yayınları arasında çıkan Bursa İpekçiliğinde Sermaye Birikimi konusundaki doçentlik çalışmasını irdeliyor. İzmir'den Mevlût Çelebi de, Milli Mücadele başlarındaki Öğüt Kurullarıyla ilgili anıları eleştiri süzgecinden geçirmekte.

Mustafa Şahin arkadaşımızın ele aldığı kitap ise, şimdiye kadar 60 yılda üç kez basılmış, bir hatırat.

24-26 Marttaki Şeker Bayramı için müminlere şimdiden arz-ı tebrikat eder, Nisan'da yeniden buluşmak üzere hepinize sevgi ve saygılar sunarım.

METE TUNÇAY

tir. Bilakis verilen cevaplar dolaylı olarak Yavuz beyin bu iddiasını doğrulamıştır. Nâdide defterin daha fazla yıpranmaması ve yok olmaması için hattata aslını vermek yerine ilk elden sadeleştirilmiş metnin verilmesini biz de mâkûl karşılaşmıştık. Ancak Yavuz beyin vefâtından sonra verilen bu cevap, doğrusu benim de zihnimi bulandırdı.

Temennim, vârislerinin, üç-beş kuruşluk anlaşmazlıktan dolayı vazgeçilmesi düşünülemeyen bu kıymetli yâdigârı, rafların tozlanmış köşesinden çıkararak hiç olmazsa sahaflarda değerlendirmeleridir. Bununla beraber bu konudaki yazımın sonunda özetlediğim üç husus geçerliğini korumaktadır.

Alâeddin Yalçınkaya,

İstanbul

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Mart 1893)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Kolera Salgınına Karşı

Rusya Dahiliye Nezareti tarafından bu kere bilumum vilayâta gönderilen bir tahrirâtta önümüzdeki ilkbaharda kolera hastalığının yeniden zuhur etmesi melhuz bulunduğu cihetle gerek şehirlerde ve gerek kasabât ve kurâda şimdiden tedâbir-i tahaffuziyye [koruma önlemleri] ittihaz ve her yerde tathîrât ve tanzîfâta [temizliğe ve temizlik işlerine] fevkalâde itina olunması lüzumu suret-i müekkedede ihtar ve tenbih kılınmıştır.

Kolera illet-i müdhişesinin geçen günler bir çok memleketlerde ve bâhusus Rusya'da mucib olmuş olduğu telefât-ı azimeye nazaran illet-i müdhişenin tekrar zuhurunu men' edecek esbâbın şimdiden istikmâline [tamamlanmasına] çalışmak bâbındaki lüzum ve mecburiyet der-kârdır.

Ancak bu lüzum ve mecburiyet yalnız Rusya'ya münhasır olamaz. Avrupa'nın her ciheti henüz illet-i müdhişenin taht-ı tehdidinde bulunduğu cihetle Rusya gibi diğer memleketler dahi o yüzden melhuz bulunan muhâtaranın [tehlikenin, zararın] önünü almak üzere şimdiden tedâbir-i mahsusaya teşebbüs mecburiyetinde bulunmaktadır ki bu memleketlerden birisi de memâlik-i Osmaniyyedir... (7 Mart 1893)

DAHİLİYE

Belediye'nin Yoksullara Kış Yardımı

Birinci Daire-i Belediye dahilinde mevcut fukarâ-yı ahaliye levazim-i şitâiyye tevziine memur Şehremânet-i celilesi meclis kalemi mukabele-i evrak memuru izzetli İsmail Zühdü ve Dahiliye Nezaret-i celilesi sicill-i müfus idare-i umumiyyesi hulefâsından rif'atlû Mazhar ve Kâmil ve Mustafa Nuri efendiler tarafından daire-i mezkûre belediye çavuşlarından Hacı Rıza ve Ziver ve Mehmet ve İsmail efendiler hazır bulundukları halde üç yüz sekiz senesi Kânun-i sânisinin yirmi altıncı gününden Şubatın on dokuzuncı gününe kadar yirmi beş gün zarfında dört bin kırk yedi hâneye sâye-i ihsan-vâye-i hazret-i Padişahide kömür ve yorgan ve hırka ve çorap tevzî ve i'tâ ve memuriyetlerine hitam verilerek cümlesi tarafından isticlâb-ı da'vât-ı hayriyyet-i âyât-ı cenâb-ı Padişahî yâd ve tekrar edilmiştir... (8 Mart 1893)

Hırsızların Mahkûmiyeti

Ahmet beyin bir adet revolverini sirkat ettiği iddiasıyla maznûn [zan altında] olan Ziver hakkında icra kılınan muhakeme neticesinde fi'l-i sirkate cür'eti ikrarına inzimam eden ihbarâtla sabit olduğundan Kanun-i Cezanın iki yüz yirmi ikinci maddesi mucibince altı mâh müddetle hapsine ve Azize hanımın malûm-el-miktar eşyasını sirkat ettiği iddiasıyla maznûn olan Ebu Said hakkında kezâlik icra kılınan muhakeme neticesinde fi'l-i sirkate cür'eti ikrarıyla sabit olduğundan kanun-i mezkûrun iki yüz yirmi ikinci maddesi mucibince altı mâh müddetle hapsine ve yekdiğerini cerh ettikleri iddiâsıyla maznûnün aley-hümâ olan Aksaraylı Süleyman ile Liman idaresi ketebesinden Arif efendinin icra kılınan muhakeme üzerine fi'l-i cerhe cür'etleri usulen sabit olamadığından beratlarına Dersaadet Bidayet Mahkemesi Birinci Ceza Dairesinde müttefikan karar verilmiştir... (10 Mart 1893)

Doldurulan Haliç Kıyılarının Mülkiyeti

Hasköy Sahil-hânesinde vâki müteveffa Yakupbey Değirmeniyle mezkûr iskelenin leb-i derya cihetleri ahali ve Rum Kilisesi taraflarından doldurularak üzerlerine ebniye inşa kılındığı ihbar edilmiş ve bu misillû denizden imlâ' edilen

[doldurulan] mahaller hazine-i celileye ait bulunmuş olduğundan mezkûr mahallerin kaç zirâ'dan [endâzeden - 75-90 cm. lik] ibaret ve ne numara ile murakkam olup kimlerin vâzi-ül-yed olduklarının [el koyduklarının] ve bunların hangi vakfa mensub olduğunun ve mütevelli veya kaim-makamlarının mahall-i ikametinin tahkik ve tedkiki zımnında Maliye Nezareti ve Şehremanet-i celileleri ile Zaptiye Nezaret-i aliyyesi memurininden mürekkeb bir hey'et-i tahkikiyyenin teşkiline lüzum görünmüş ve mukaddema Aziziye Karakolhânesi ittisalinden başlayarak Cisr-i atike [eski köprüye] kadar olan sahil boyunda bu gibi denizden imlâ' edilen mahallerin icrâ-yı tahkikine memur buyurulmuş olan Hazine-i celile dava vekillerinden faziletli Ömer Eşref efendi ve Beyoğlu Mutasarrıflığı tahrirât başkâtibi saadetli Ferit beyefendi ile Şehremanet-i celilesi mühendislerinden İzzet efendilerden mürekkeben tayin kılınan bir hey'et-i tahkikiyyenin bu kere mahalle-i mezkûra derdest-i i'zâm buyurulduğu istihbar kılınmıştır... (13 Mart 1893)

Arnavutluk'ta Yağmur Karı Eritmiş

Bu sene mevsim-i şitâ her yerde olduğu gibi İşkodra'da dahi otuz seneden beri emsali görülmemiş bir surette icra-yı hükm eylemiştir. Leh-el-hamd on beş günden beri havanın lodosa tebeddülüyle bilâfasıla nüzûl eden bârândan nefs-i şehirde kardan eser kalmamıştır... (13 Mart 1893)

HARİCİYE

Polonya'da Rus Askerleri

Rusya'nın Lehistan valisi General Gorko ile Kafkasya ve Mâverâ-yı Bahr-i Hazar ve Türkistan valilerinin Petersburg'a gelerek Çar hazretlerinin riyasetleri tahtında in'ikad etmekte olan meclis-i askeride hazır bulunmakta oldukları malûmdur.

Bu kere Petersburg gazeteleri tarafından verilen malûmâta göre meclis-i mezkûrda Rusya'nın cihât-ı şarkiyyesindeki ordulardan hangilerinin Lehistan hududuna sevki lâzım geleceği maddesi müzakere olunuyor imiş. Lehistan Valisi General Gorko Rusya'nın hudud-i Şarkiyyesinde bulunan bilumum kolorduların Lehistan'a sevki lâzım geleceğini beyan eylemiş ise de Hariciye Nezaretinde Asya Dairesi müdürü bu aralık Afganistan ve Çin hudutlarının askerden tahliye edilmesi muvâfık olamayacağını bil-beyan General Gorko'nun fikrine itiraz etmiştir... (14 Mart 1893)

MÜTENEVVİA

Ters Yerleşmiş İç Organlar

Paris etibbâ-i meşhuresinden doktor (Dako) âhiren şehr-i mezkûrda telef edilip li-ecl-il-muayene kendisine irâe olunmuş olan bir adamın terkibât-ı bedeniyyesinde bazı garâib müşahede eylemiştir.

Nev'-i beni beşerin cümlesinde kalp ve dalak gibi âlât-ı dahiliyye vücudun sol tarafında bulunduğu halde bu adamda cümlesi sağ tarafında bulunmakta idi.

Garâib-i hilkatten olan bu adam terkîbât-ı bedeniyyesinin diğer insanların terkibâtına müşâbih olmamasıyla beraber seksen beş yaşına kadar yaşamış ve vurulup telef edildiği zaman vücudunun gayet zinde olmasına nazaran daha müddet-i medide yaşayabileceği melhûz bulunmuştur. Kütüb-i tıbbiyyede bu gibi garâib mahlûkâta nâdir tesadüf olunmuştur. Bu bâbta 1688 senesi Paris Fünûn Akademiasına takdim olunan bir lâyihada cerrah mösyö Meri yetmiş iki yaşında bulunduğu halde vefat etmiş olan bir sakat asker üzerinde ba'd-el-vefat feth-i meyyit ameliyâtı [otopsi] icra edildiği zaman gerek göğsü ve gerek karnı derûnunda bulunan bilumum âzâ ve ahşâ'nın [iç organların] mevkî-i tabiilerinden başka yerlerde bulunduğunu görmüş olduğundan bahs eylemiştir. Bu askerin kalbi tamamen vucudunun sağ tarafına doğru mevzû' olduğu halde yalnız karaciğeri sol tarafında bulunmakta ve dalağı ile âzâ-i sâiresi de kalp gibi sağ tarafında durmakta idi... (1 Mart 1893)

İzlandalıların Amerika'ya Göçme Tasarıları

"İslanda Cezîresinin İmkân-ı Mahvı"

Geçen nüshalarımızdan birisinin hariciye kısmında İslanda cezîresi ahâlisinin Amerika'ya muhaceret etmek üzre Cemâhir-i Müttefika hükûmetiyle müzakereye girişmiş olduklarından bahs olunmuş idi.

Muhaceret-i mutasavverenin esbâbı hakkında bu kere Avrupa gazeteleri tarafından verilen malumâta göre İslanda cezîresi zaten ahalisinin hüsn-i maişetini temin edecek kadar mahsul yetiştiremez iken bu son senelerde ol bâbtaki imsâkı [kıtlığı] daha ziyade artmış ve hele cezireyi sarsmakta bulunan bir volkan sadmesi cezireyi derece derece sarsmakta bulunduğu 've cezireye malik olan Danimarka Hükümeti dahi ahali-yi mevcudeye lüzumu derecesinde muâvenet edememekte olduğu cihetle cezirede el-yevm mütemekkin bulunan ahalinin üç rub'u [çeyreği] def'aten muhaceret mecburiyetine düşmüşlerdir.

Cezîre-i mezkûre kuvve-i inbâtiyyesinin günden güne azalmakta olduğu hissolunuyor. Bundan elli sene evvel cezirenin ekser cihâtında ağaçlar mevcut iken el-yevm tek bir ağaç kalmış olduğundan bugün cezireye gelip de muahharen Avrupa'ya avdet eden seyyahîne mezkûr ağacı görüp görmediklerinden başka bir şey sorulmamaktadır.

Yanardağlardan ve sâir yerlerden nebeân eden [kaynayan] kükürt ve sıcak çamur ve kül sath-ı cezireyi baştan başa istilâ etmiş olduğu cihetle el-yevm tarlaları açıp mahsul yetiştirmek imkânı kalmamıştır.

Bundan başka İslanda cezîresi sevâhili vakt-i şitâda gayet fırtınalı olup altı ay müddet güneş dahi görülmemekte bulunduğundan ahaliyi cezire kış gelince âlem-i medeniyet ile ihtilâttan [karşılaşıp görüşmekten] mahrum kalarak gayet perişan bir halde vakit geçiriyorlar... (3 Mart 1893)

"Posta Pulu Koleksiyonları"

Bir İngiliz gazetesinin ifadesine göre İngiltere'de bulunan posta pulu meraklıları cemiyetine mensûb yüz on beş nefer âzânın mâlik oldukları koleksiyonlar üç milyon iki yüz elli bin Frank değerinde imiş.

Halbuki memâlik-i sâirede bulunan koleksiyonların mecmû' kıymeti iki milyon iki yüz elli bin Franktan ibaret imiş... (10 Mart 1893)

Hizmet Gazetesi'ne Göre 1928'de Beydağ'da Yol Vergisi Yolsuzluğu

TURAN AKKOYUN

Tarihte, hemen her toplumda bir takım yolsuzluklar görülmüştür. 1928'de İzmir basınının önemli organı *Hizmet* de dört küçük haberle Ödemiş'e bağlı Beydağ nahiyesindeki yol vergisi yolsuzluğunu ortaya koymaktadır. İleride yapılması muhtemel detaylı bir çalışmaya çok küçük bir katkı olabileceği düşüncesiyle Beydağ'daki bu vergi yolsuzluğunu yayınlamayı uygun bulduk.

Bu olaydan bir müddet sonra ders olarak konulan Vatandaş için *Medenî Bilgiler Dersi*'nden[1] yol vergisinin *"Hususiyetleri"*ni aktaracak olursak;[2] "Türkiye'de yol vergisi diğer vergilere benzememek noktasında iki hususiyet gösterir. 1- Yol vergisinden başka hiçbir vergi muayyen hizmet için tarh ve tevzi olunmaz. Diğer bütün vergilerin vücüda getireceği umumi varidat devletin mükellef hizmetlerine, bu hizmetlerin yaşanılan zamanlardaki ehemmiyetlerine göre umumî masraf bütçesiyle tevzi olunur.

Yol vergisinin Nafıa Vekâleti hesabına ayrılan kısmı ise bilakis yalnız şose ve köprülere sarfolunur.

2- Yol vergisinden başka her vergi vatandaşın haline, servetine ve şahsi vaziyetine göre az veya çok olur. Yol vergisi ise Şose ve Köprüler Kanununda tarif edilen yaşta ve evsaftaki erkek vatandaşlardan her sene müsavi bir miktarda tahsil edilir. Bunun sebebi şudur:

Yol vergisinin aslı, kanunla evsafı muayyen her erkek vatandaşın senede muayyen bir müddet vatan yollarının yapılmasında ve bakımında fiilen çalışmasından ibarettir. (Askerlik hizmeti gibi) Yol hizmetini fiilen yapmıyanlar muayyen bir para verirler"

"Yol Vergisinin Tahsili ve Taksimi" hakkında da şu bilgileri verelim:[3] "1- Toplanan yol vergisine yol parası denir. Bu paranın yüzde onbeşi millî şose ve köprülerin inşası için Nafıa Vekâleti hesabına Ziraat Bankalarında toplanır. Üst tarafı vilâyet hususî bütçelerinin varidatını teşkil eder ve vilâyetin diğer hizmetleri arasından vilâyet yollarının yapılması, bakımı ve tutumu için de sarfolunur.

2- Yol borçlarını çalışmak suretiyle ödemeği kabul eden mükellefler tamamen vilâyetlere bırakılır. Bunlar vilâyet yollarında vilâyet umum meclisleri tarafından yapılan ve Nafıa Vekâleti tarafından tetkik edilen iş programlarına göre vilâyet mühendislikleri tarafından yollarda çalıştırılır.

3- Vilâyetlerin yol bütçeleri vilâyet umumî meclislerince vilâyetlerin ihtiyacına göre tertip olunur. Bu bütçeler Nafıa Vekâleti tarafından tetkik ve tasdik olunduktan sonra tatbik olunur.

4- Vatanın millî şoseleriyle mühim ve büyük köprülerinin vücuda getirilmesini Şose ve Köprüler Kanuniyle Nafıa Vekâleti deruhte etmiştir. Yukarıda zikredilen yol parasının yüzde onbeşiyle ayrıca devlet bütçesinden ayrılan para bu işlere tahsis olunmuştur. Bu tahsisatlarda yapılacak şose ve köprülerin yapılışında fennin son terakki esaslarının tatbikini 'Şose ve Köprüler Kanunu' emreder."

Hizmet'de iki ayı biraz aşan bir zaman içinde yayınlanan dört haber de aynen şöyledir: "Ödemiş Beydağ nahiyesinde köylerden hilâf-ı usul para toplanmış ve halka adi kâğıtlar üzerinde makbuzlar verilmiştir. Teberrüat namı altında ve 'nahiye yolu namına' kay-

diyla nahiye müdürünün imzasıyla toplanan bu paraya aid makbuzlardan bir kısmı elimizdedir. Mülkiye müfettişleri beylere de derhal takdime amadeyiz. Bizim bildiğimiz yol parası muhasebe-i hususiye tahsildarları marifetiyle toplandırılır. Nahiye müdürünün hareketi tamamiyle hilâf-ı usul ve kanundur. Makam-ı vilâyetin, kaza kaymakamlığının ve mülkiye müfettişleri beylerinin derhal işe vaziyet buyurmalarını temenni ediyoruz. Müfettiş beyler makbuzları resmî bir tezkere ile idaremizden aldırabilirler."[4]

"Gazetemizin teşebbüsüyle Ödemiş'in Beydağ nahiyesinde başlıyan tahkikat ilerlemektedir. Tahkik memuru Kemalpaşa Kaymakamı Tevfik nahiye müdürüne işten el çektirmiştir. Halkdan gayr-ı kanunî para toplandığı gerek bizim verdiğimiz makbuzlardan ve gerek Tevfik Bey'in Ödemiş'te bulduğu birçok varakalardan anlaşılmakta olduğundan neticeyi kestirmek müşgül değildir. Halka salgın yapanların pek yakında kanunî akıbetle karşılaştıklarını yazacağız."[5]

"Hakkındaki tahkikatın hitamına geçenlerde işten el çektirilen Ödemiş'e tâbi Beydağ nahiyesi müdürü Faik Efendi ahiren istifa etmiş ve istifası makam-ı vilâyetçe kabul olunmuşdur."[6]

"Ödemiş'in Beydağ nahiyesindeki suistimal tahkikatı bitmiş ve evrak-ı makam-ı vilayete tevdi edilmişdir. Suistimal kat'î ve mütehakkıkdır. Aşırılan paranın mühim bir yekûn tuttuğu anlaşılıyor. Alâkadaran hakkında icab-ı kanunîsine tevesül edilecekdir."[7]

1928 başında veyahut 1927 sonunda Beydağ'da yol vergisi yolsuzluğuna dair ilk haber *Hizmet*'te 18 Ocak 1928'de yayınlanır. Bu, yukarıda temas edildiği gibi mülkiye müfettişlerinin dikkatlerini olaya çekmeye çalışmaktır. Gazetenin bir buçuk ay kadar sonra yayınladığı haberden ilgililerin gerekli işareti aldığı ve olayın üzerine gittiği anlaşılmaktadır.

Hizmet'te yayınlanan dört habere göre Beydağ nahiye müdürü Faik Efendi halkın yol parası dediği yol vergisini görevi olmadığı halde, kanuna aykırı olarak adi kâğıtlar üzerinden makbuzlar vererek toplamıştır. *Hizmet*'in haberi üzerine Kemalpaşa Kaymakamı Tevfik Bey tahkikatla görevlendirilmiş ve tetkikler sürerken nahiye müdürü Faik Efendi işten el çektirilmiştir. Bunun üzerine gazete memnuniyetini gizleyememiştir. Üçüncü habere göre de nahiye müdürü Faik Efendi ahiren istifa etmiş ve istifası kabul edilmiştir. Son haberde de tahkikatın tamamlandığı belirtilmiştir.

Diğer gazeteler her nedense bu konuda sessizdir. Her toplumda görülen yolsuzluklardan bir tanesi *Hizmet*'in kolleksiyonları arasında sıkışıp kalmıştır. Burada, olayı ilgilere duyuran gazetenin ve bunu dikkate alıp olayın üzerine giden idarenin duyarlılığını da takdirle belirtmeliyiz. ☆

1 *"Medenî Bilgiler* dersi vatandaşlık hak ve vazifelerini bildiren bir içtimaî bilgiler manzumesidir... *Medenî Bilgiler* dersi bir cumhuriyetçinin öğrenmesi lâzımgelen en doğru bilgileri toplu hale getirerek, bu sahada sonsuz kudretimi bir kat daha göstermiştir. "Enver Behnan [Şapolyo], "Medenî Bilgiler Dersi", *Fikirler*, C. V, nr. 105, 1 Mart 1934, s. 12 ve 15.

2 A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara 1969, s. 177.

3 *Ay. Es.*, s. 178-179.

4 *Hizmet*, nr. 930, 19 Kânun-ı Sani 1928; Nahiyenin adı bundan sonraki üç haberde "Beydağı" olarak verilmiş olduğu halde biz esas adını kullandık.

5 *Hizmet*, nr.'969, 5 Mart 1928.

6 *Hizmet*, nr. 974, 11 Mart 1928.

7 *Hizmet*, nr. 987, 28 Mart 1928.

III. Selim Döneminde Rusya'da İkâmet Elçiliği Açma Niyeti

YASEMİN SANER-GÖNEN

III. Selim döneminde bilindiği gibi Avrupa'nın beş büyük devletinden İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'ya ikâmet elçileri gönderilmiş, ama beşinci devlete, yani Rusya'ya ise gönderilmemişti.[1] Saint Petersburg'da bir Osmanlı ikâmet elçisinin yokluğu, bazı yazarlarca her iki devlet arasındaki doğal düşmanlığın doğal bir sonucu olarak yorumlanmış, ve bu nedenle Osmanlı devletinin Rusya'ya bir ikâmet elçisi göndermeyi düşünmemiş olduğu öne sürülmüştür.

Stanford J. Shaw, 1787'de başlayıp, 1792'de sona eren Osmanlı-Rus Savaşının "neden olduğu kin ve Yaş Antlaşması'nın icrasına ilişkin anlaşmazlıkları" III. Selim'in "Saint Petersburg'daki sarayı, bir temsilcisi ile şereflendirmeyi arzu etmeyişinin" nedenleri olarak göstermiş, ve bu yazdıklarına kaynak olarak Halil İnalcık, ve J.W. Zinkeisen gibi bazı yazarları göstermiştir.[2]

Thomas Naff da benzer sebepleri göstermiştir: Rusya, daimî düşmandı; III. Selim Kırım'ı elde etmeye yemin etmişti; ve Bâbıâli Yaş Antlaşması'nı sadece bir ateşkes olarak görüyordu.[3] Ercümend Kuran, Bâbıâli'nin Rusya'ya bir ikâmet elçisi göndermekten sakındığı-

nı, çünkü sadece dost devletlerle sıkı ilişkiler kurmakla ilgilendiğini ve Rusya'nın tehlikeli niyetleri olduğunu da anlamış olduğunu yazmıştır.[4] Kuran, ilk önce Maurice Herbette tarafından öne sürülen ve sonra da Ahmed Refik Altınay tarafından tekrar edilen, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya bir ikâmet elçisi gönderme teklifinde bulunduğu yolundaki iddiayı da red etmiştir.[5] Niyazi Berkes'e göre Osmanlı Devleti, Rusya başkentine elçi göndermeme kararı almış, ve "bununla Bab-ı Âli Rusya'yı büyük Avrupa devletlerinden saymadığını göstermek" istemiştir.[6]

Ancak bir takrir sureti[7] gösteriyor ki, III. Selim döneminde Rusya başkentine de bir ikâmet elçisi gönderilmesi arzu edilmişti. Üzerinde bir tarih bulunmayan, ama temas ettiği noktalar nedeniyle 1793-1795 yılları arasında yazılmış olabileceği tahmin edilen bu belgede[8], elçiliğe aday kişinin adı, *Seyid Naili Efendi*[9] olarak verilmişti. Gidecek elçinin kim olacağı belirlenmişti, ama belgede Osmanlı Devleti'nin bu niyetinden Rusya'yı haberdar edip etmediğine dair bir ifade bulunmamaktadır:

... Avrupa devletlerinden birkaçında Devlet-i Aliyye'nin ezkiyadan ve müstakimü'l-mizac birer bendesinin ikâmetinden hayli hüsniyyat mütalaa olduğundan naşi, Yusuf Agâh Efendi İngiltere'ye irsal olunmuş idi. Ve Anadolu yoklamasından Seyyid Naili Efendi avdet eyledikde Rusya tarafına ikâmet için irsaline dair Kethüdalığımızda atufetlû Reis Efendi hazretleriyle bi'd-defaât beynimizde müzakere olunmuş idi.[10]

Yukarıdaki ifadelerin devamında, Rusya'ya elçi gönderme girişiminin şimdilik ertelenmesi gerektiği belirtilmekte, ertelemeye neden olarak Rusya'nın denizde ve karada yapmakta olduğu bir takım askeri hazırlıklarının haber alınmış olması gösterilmektedir. Rusya'nın askeri hazırlıklarının iki devlet arasında muhtemel bir savaşa yol açabileceği endişesiyle, ileride yararlı olabilecekleri umuduyla bazı Avrupa devletlerine birer ikâmet elçisi tayini önerilmektedir:

Elhaletü hazihi a'damızın cemre tahte'r-remad ahvaline nazaran İkâmete elçi tayini hususu galiba tehir kabul idüp; lâkin İsveçluya ve mümkün ise Prusyaluya... birer adem irsali ve Rusyalunun işbu tedarikatı maazallah taalâ müntic-i harb olur ise dahi, yine ol iki devletde ikâmete memur olacakların yedlerinden biraz faide melhuz olduğu; Danimarka'nın Rusyaluya olan germiyet muamelesi şimdilerde İsveçluya mübeddel olduğunu haricden istima itmekteyiz; fi'l-hakika bu sahih ise, bu madde maslahat-ı mahsusa-yı devlete nafi bir keyfiyet olmağla, Danimarka'ya dahi ikâmet içün bir elçi tayini lazım geleceği...[11]

Görüldüğü gibi, Rusya'ya ikâmet elçisi gönderilmesi hiç düşünülmemiş değildi; ancak, niyet olarak kalmış, uygulamaya konulamamıştı. Sözü geçen takrir sureti Osmanlı devletinin bu niyetini gün ışığına çıkarmış olmasının yanı sıra, bir noktayı bir kez daha dikkatlere sunmaktadır: III. Selim döneminde Osmanlı devlet adamları, Avrupa diplomasisinin araç ve usullerini, ülke topraklarını koruma yolunda ordu gücünün yanı sıra bir diğer güç olarak algılamaktalardı. Takrir suretinde Prusya, İsveç ve Danimarka'ya birer ikâmet elçisi gönderilmesinden söz ediliyordu, ama bilindiği gibi III. Selim döneminde İsveç ve Danimarka'da daimî elçilik açılmayacaktı. Bu elçiliklerin hangi sebeplerle açılmamış ya da açılamamış olduğu ve Osmanlı devletinin daimi elçiliklerden yararlanıp yararlanamadığı ayrıca incelenecek birer konudur. Burada ise önemli olan, adı geçen belgenin, savaş tehditi altında kalınan bir zamanda Osmanlı devlet adamlarının birtakım yardımlar görme umuduyla diğer devletlere daimi elçi göndermeyi ve böylece diplomasiyi dış siyasette hizmete sokmayı düşündüklerini gösteriyor olmasıdır. ☆

1 Hurewitz'e göre, Saint Petersburg'da ikâmet elçiliği ancak Mart 1857'de orta elçilik olarak işe başlamış; büyükelçilik ise Haziran 1873'de açılmıştı. Bkz. J.C. Hurewitz, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century," *Türk Tarih Kurumu Belleten*, C. XXV, (1961), s. 462.

2 Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1971), s. 187 ve d.n. 14.

3 Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807, " *Journal of the American Oriental Society*, C. LXXXIII, (1963), s. 304.

4 Ercümend Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkâmet Elçilikleri'nin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri 1793-1821*, İki. B., (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988), s. 24.

5 A.g.e.., s. 24 d.n.6.

6 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bir. B. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973), s. 88.

7 Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi No. 12969.

8 Takrir suretindeki üç nokta, belgenin yazılış tarihine ilişkin ip uçları vermektedir.
Birincisi, Yusuf Agâh Efendi'nin Londra'da ikâmet elçisi olduğunun yazılı olmasıdır. Agâh Efendi 21 Aralık 1793'de Londra'ya varmış ve 1797 sonbaharında ayrılmıştı. Bkz. Kuran, *Osmanlı İkâmet Elçilikleri'nin Kuruluşu*, s. 15, 21.
İkincisi, belgeden, Rumeli'de uzun bir zamandan beri devlete başkaldırmış olan İşkodra mutasarrıfı Kara Mahmud Paşa'nın henüz sağ olduğu anlaşılmaktadır. Kara Mahmud Paşa, 1211 yılı Muharreminde (Temmuz 1796) öldürülmüştü. Bkz. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, Tertib-i Cedid, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1303), C. VI, s. 199.
Üçüncüsü, Prusya'ya bir ikâmet elçisi gönderilmesinin tavsiye ediliyor olması, orada daimi elçiliğin henüz açılmamış olduğunu göstermektedir. Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre, Berlin'e ilk daimi elçi, Ali Aziz Efendi, 1211/1796'da gönderilecekti. Bkz. Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. VI, s. 192, 215. Yine Cevdet Paşa'ya göre, Berlin'e ikâmet elçisi tayini konusu daha önce de gündeme gelmişti. Hicri 1209 sonlarında [Mayıs-Haziran-Temmuz 1795], Ali Efendi büyükelçilikle Prusya'ya memur olmuş, ancak gidişi Fransa elçisinin isteği üzerine Fransa'dan gelecek büyükelçinin gelişine kadar tehir edilmişti. Bkz. Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s. 191-192. Beklenen Fransa Büyükelçisi Auber du Bayet İstanbul'a 2 Ekim 1796'da varmıştı. Bkz. Kuran, *İkâmet Elçiliklerinin Kuruluşu*, s. 24 d.n.3. Bu kez, önce Naili Efendi tayin olunmuşsa da, yukarıda belirtildiği gibi yerine Ali Aziz Efendi gönderilmişti. Bu bilgiler ve takrir sureti göz önünde tutulduğunda, Naili Efendi'nin 1796'dan önce de Berlin'e atanmak istenmiş olduğu anlaşılmaktadır.
Prusya'ya büyükelçi tayini konusunun en erken 1795 yılında ortaya çıkmış olduğu ve Agâh Efendi'nin henüz Londra'da bulunduğu esas alınırsa, belgenin 1793-1795 yılları arasında yazılmış olduğu kabul edilebilir.

9 Tarih-i Cevdet'de, 1211 Rebiülevvelinde [Eylül 1796] önce "arabacılar kâtibi Naili Efendi Berlin sefaretine memur kılındı. Fakat Naili Efendi meraki bir âdem olduğundan... muahharen andan sarf-ı nazarla..." bu şahıs yerine Ali Aziz Efendi gönderildi, diye bir ifade vardır. Bkz. Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s. 192. Mehmet Süreyya da, Sicill-i Osmanî'de bu şahsın tam adını, Seyyid Mehmed Naili Efendi olarak vermiş ve "kalemden bi't-tefeyyüz hacelik ile arabacılar kâtibi oldu. 1211'de Berlin sefiri olub, merakî olmağla sarf ve tahvil edildi..." diye yazmıştır. Bu şahıs, 1795'de de Berlin'e gönderilmek istenmiş olsa gerektir.

10 Hatt-ı Hümâyun Tasnifi No. 12969.

11 Hatt-ı Hümâyun Tasnifi No. 12969.

TKP Gözüyle CHP (1936)-I

Türkiye'de Sol Akımlar üstüne çalışmamın, bundan kısa bir süre önce yayımlanan (BDS) *1925-1936* bölümü, gizli TKP'nin Komintern'in bir şubesi olmaktan çıkarılması anlamına gelen *Separat* (ayrılma) kararıyla son buluyor.

Bundan böyle, yasa-dışı partinin üyeleri "legale çıkacak"lar, basında ve açık örgütlerde yer alacaklar, TC Hükûmetinin Sovyet dostluğu politikasını destekleyecekler, onu sosyal ve ekonomik taleplerle sıkıştırmayacaklar, ancak ülkede Faşizm yanlısı eğilimlerin başgöstermesi olasılığına karşı uyanık olacaklardı. Yani Türk Devrimi'ne ve Kemalizme daha yumuşak ve olumlu bakılacaktı. Oysa, bu karar uygulayıncaya kadar, 1936 yılı TKP çizgisinin sertleştiği bir dönem olmuştu. Kitabımın Belgeleri arasında tam metinlerini aktardığım (herhalde Ocak ayında çıkarılan) *15'ler Hatırası*, illegal *Orak-Çekic*'in 11 sayısı, özellikle de 1930 Programının 4'üncü basımının "Birkaç Söz"ü ("Kemalist burjuvaziye satılmış, polisin uşağı, Türkiye amelesinin ve emekçi halk kitlelerinin düşmanı Nâzım Hikmet ve kumpanyası..."), bunu apaçık göstermektedir.

Sadece, bunlar gibi 1936 tarihini taşıyan (ama yılın sonlarında basıldığı anlaşılan) Togliatti'nin (Erkoli takmaadıyla yazdığı) *İspanya İnkılâbının Hususiyetleri* Önsöz'ünde "desantralizasyon" anlayışının başladığı, hedef küçültülerek, General Franko'yu savunan *Cumhuriyet* gazetesi çevresine hücum edilmekle yetinildiği dikkati çekiyor.

6x9 cm. boyutlarında pellür kağıda basılmış iki formalık *İspanya İnkılâbı*'nı, ben Moskova'daki Merkezî Devrim Müzesi'nde incelemiştim. 1925-1936 kitabım basıldıktan sonra, elime yine 1936'da aynı ufak boyda hazırlanmış 79 sayfalık bir broşür geçti. Bunun da kapağı, o dönemin diğer yeraltı yayınları gibi, sanki fotoğrafçılık hakkında sıradan bir kitapçık görünüşündeydi. İlk iki sayfasında da, resim çekmekten söz ediliyordu.

Separat kararı öncesi yazıldığını sandığım bu kitapçığın tümünü üçe bölerek yayımlayacağım. Aslında,

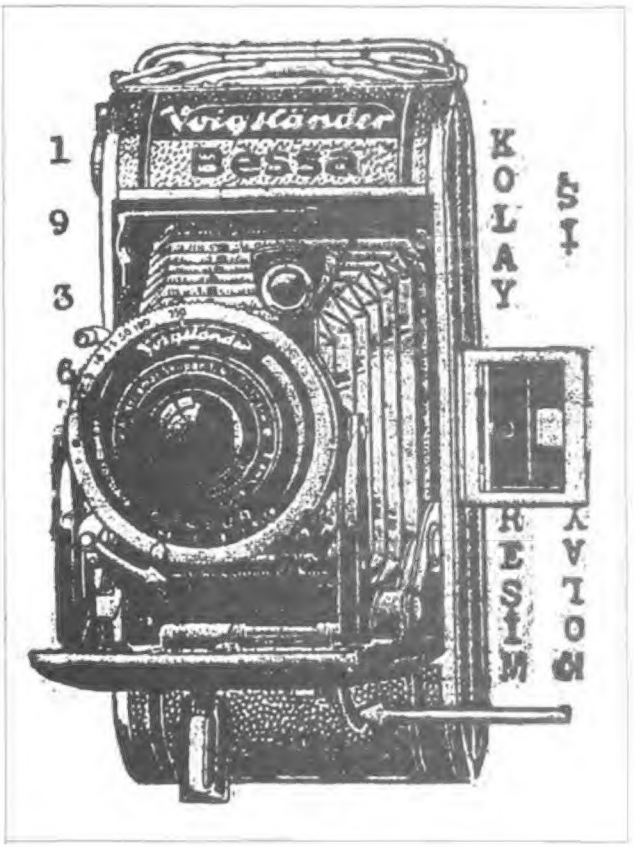

pek yeni bir şey söylemeyen bu ilk üçte birden sonrası daha ilginç; ama metnin bütünlüğünü bozmak istemedim. Bu bölümde dikkat çekici noktalardan biri, Türk Hükûmeti hizmetindeki Alman uzman ve profesörlere Faşist ajanlar diye saldırılması. Ancak bunlarla, İstanbul Üniversitesi'ndeki mülteci hocaların değil, doğrudan Alman Reich'ınca gönderilen uzmanların kastedildiği anlaşılıyor.

METE TUNÇAY

Kolay Resim

Resim iki türlü çekilir: ya elle, yahut makine ile. Elle resim çıkarmak zordur, herkes bunu yapamaz, beceremez. Elle resim yapabilmek için epice bir meharete ve bilgiye ihtiyaç vardır. Hem öyleki: el ve parmaklar gözlerin yerini tutabilmeli. Parmaklar gözlerin vazifesini tamamiyle yerine getirebilir.

Sonra elle resim çok uzun sürer. Ressam; paletini, fırçalarını, boyalarını alır, sehpasını diker, yapacağı resmin modelini gözlerinin önüne getirir ve başlar habire boyamağa. Boyadan evvel de bir sürü işler var: yapacağı tablonun taslağını yapması lâzım. Kalemle çizecek, bozacak, silecek ki resmin ilk çizgileri meydana gelsin. Boyacılık işi de öyle şipinişi olmaz. Boyama ve rütüş ameliyesi bazan günlerce, haftalarca, aylarca ve hattâ yıllarca sürebilir.

Meselâ; Güneş vurmuş bir ormanın gölgelerle örülmüş hoş görünen bir demini tabloya almak istiyorsunuz. Fakat, fırça ile, kalem ile bu iş hemen o anda yapılamaz ki. O manzarayı tamamiyle kabartmak için, güneşin ve gölgelerin aynı kerteye gelmesini beklersiniz. Bir duman, bir yağmur sizin günlerce beklediğiniz o şahane manzarayı berbat edebilir. Ve siz yine beklemeğe koyulursunuz.

Halbuki fotoğraf öylemidir! Elinizde güzel bir makineniz var. Kırda geziyorsunuz. Yahut, denizin kıyısına uzanmışsınız. Denizin dev dalgaları kayalara çarpıyor veya ince yorgun dalgalar beyaz çay taşlarını ısırıyor. Güzel bir plaj: şemsiyeli, mayolu, çıplak, yarı çıplak vucutlar... Hemen mâkinenizin objektifini o tarafa çeviriyorsunuz... Ve.....

Başlangıç

Halk partisi ve onun hükûmeti, ülke içinde inkılâpçılığı kimseye bırakmaz. Hattâ onlar bu kadarla da kalmayarak, bütün dünyada inkılâp hareketlerine önayak olduklarını, bütün doğu ve sömürge halklarına kurtuluşları için yol gösterdiklerini bile iddia ederler. Onların ağzında, yaptıkları her iş, hattâ sosyal ve siyasal bakımdan en basit bir reformdan bile kıymetçe çok daha aşağı da olsa, derhal ve muhakkak inkılâp sözü ile adlandırılır.En basit, ufak bir ileri hareket, cihanın şimdiye kadar tanıdığı en büyük inkılâplarla bir ayarda gösterilir. Millî kurtuluş inkılâbı, şapka inkılâbı, harf inkılâbı, dil inkılâbı, ezanların ve hutbelerin Türkçeye çevirilişi inkılâbı, saylavlar frak ve simoking giymiye başladıkları için kıyafet inkılâbı, musuki inkılâbı vesaire vesaire. Günlük hadiseleri ve gazeteleri takib edenler, halk partisinin ve hükûmetinin yaptığı herhangi bir yeniliğin –amacı ve istikameti ne olursa olsun– muhakkak inkılâp sözü ile beraber tekrarlandığını ve inkılâp kelimesinin kemalistlerin ve yardakçılarının ağzında Amerikan sakızı gibi mütemadiyen çiğnendiğini ve eskitildiğini bilirler. Onun için biz bu sahada birçok misaller bulup da okuyucularımızı bıktırmak niyetinde değiliz.

Yukarıda saydığımız bütün bu inkılâpları için halk fırkası altı okundan birine inkılâpçılık adını taktı, bu sıfatı programına soktu, hükûmet de resmen bunu benimsediği için, inkılâpçılık bu bayların öz malı oldu ve patentası altına girdi.

İnkılâp sıfatı ile tavsif edilen bütün bu reformların mahiyet ve kıymetini alçaltmak aklımızdan geçmez. Onların hakikî değerlerini aşağıda sırası gelince göstereceğiz. Her yapılan reformun, sosyal sınıflar bakımından ve inkılâbı görüş noktasından incelenmesi icab eder. Eldeki bu alet ve ölçülerle sosyal hâdiselere kıymet biçmek gerektir. Bu değerin hakiki kıymetten ne daha az ne de daha çok olmamasına dikkat etmek lazımdır. İşte ve ancak o zamandır ki, yapılmış işlere doğru ve bitaraf bir kıymet biçilebilir. Sosyal hadiselerin asil kıymetlerini, amaç ve istikametlerini belirtmek için kullanılan metodlar ve ölçüler çeşitlidirler. Cemiyet içinde cereyan eden bütün hadiselerin, cemiyetin bütün sınıf ve zümrelerine göre başka değer ve önemi vardır. Her sınıf ve zümre her hadiseyi kendi bakımına, sosyal oluşuna ve durumuna göre inceler, hadiseleri kendi çıkarını göz önünde, bulundurarak ölçer ve kıymetlendirir. Çünkü her insanın şuuru, sosyal oluşu tarafından çerçevelenir, tespit edilir. Menfaatları birbirine zıt ve düşman olan iki sınıfa mensup ve sınıf şuurunu almış iki ferdin ictimaı hadiseleri ölçerken kullandıkları mihenk taşı da biribirinden ayrı çeşitte ve bazan da biribirine zıt olurlar.

Onun için cemiyet, meseleleri, sosyal hadiseler incelenirken bu hakikatların daima göz önünde tutulması zoru vardır. İnsan cemiyeti, sınıflara bölünmüş olduğu ve bu sınıfların menfaatları çoğu vakit ayrı ayrı ve biribirine zıt olabileceği için, içtimaı meselelerin çözülmesinde kullanılabilecek en iyi ve en doğru mihenk taşı, en şaşmaz ölçü de karşılıklı sınıf münasebetlerini ve sınıf savaşını hiç bir zaman gözden kaçırmayan bir görüş tarzı bir kavrayış metodu ile elde edilir. Bunun içindir ki içtimai hadiselerin tetkiki içinde kullanılan usuller içinde biricik ilmî olanı ve daima muvaffakiyet ve doğru sonucu garantileyeni sınıf mücadelesi prensibi kendisine temel olarak benimsemiş olanıdır.

Her hadise ister sosyal ister tabii olsun, birçok tezatların birbiriyle çöreklendiği, kaynaştığı bir kompleksdir. Hadiselerin anlaşılabilmesi için incelenmeye muhtaç bir çok tarafları ve birçok cepheleri vardır. Hiçbir hadise donmuş ve taşlaşmış bir halde değildir. Her şey daima değişim ve oluş halindedir. Hadiselere yalnız bir yanından bakan ve onları statik, yani durgun ve taşlaşmış bir tezahür gibi görenler hiç bir zaman doğru hüküm veremezler, her zaman teşhis ve tahlillerinde aldanmaya ve yanlış düşmeye mahkûmdurlar. Bundan ötürüdür ki, içtimai hadiselerin tetkiki için kullanılan usullerin içinde biricik ilmî ve daima doğru sonucu garantileyeni, içtimaî hadiseleri terkib eden elemanlar içindeki tezatları ayrı ayrı çözen ve bu tezatların biribirlerini nasıl hallettiklerini ve bir vahdet teşkil ettiklerini inceleyen ve gösteren ve bütün hadisatı hareket halinde, seyir halinde gören ve diğer hadiselerle bağlılığını tahlil eden diyalektik usulü benimsemiş olanıdır. Diyalektik ve tarihi materyalist görüş tarzı içtimaî hadiselerin tetkikinde meseleyi olduğu gibi gösteren ve doğru

bir surette kıymetlendiren biricik ilmi bir sistemdir. Yegane doğru ve ilmi bir metodtur.

Onun için biz de kemalistlerin inkılâpçılıklarını ve inkılâp diye tavsif ettikleri reformları ve hadiseleri bu metodun ve sistemin ince elekinden geçireceğiz ve Marksist-Leninist usulle inceleyeceğiz.

Konumuzu iyice açabilmemiz, için millî kurtuluş inkılâbının ne olduğunu tetkik ederek işe başlamamız daha doğru olur.

Milli İnkılâp Ve Vazifeleri

Türkiye umumi harpten perişan bir halde çıkmıştı. Saltanat hükümetine kabul ettirilen Mondoros mütarekesi ve Sevr muahedesile Türkiye'nin ehemmiyetli bir çok yerleri itilaf devletlerinin süel kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. Aslında zaten siyasî ve ekonomik bakımdan bir yarı sömürge olan Türkiye bu sefer büsbütün esaret altına alınmak isteniyordu. Bu kölelik hem Türkiye halkının durumunu daha artık fenalaştırıyordu, hem de henüz taazzuv halinde bulunan millî burjuvazinin gelişmesine engel oluyordu.

Cihan kapitalizminin harptan sonra büsbütün sarsıntılı bir hal almaya başlayan bünyevi buhranı bir taraftan, birçok ülkelerde baş gösteren yüksek inkılâp dalgaları öte taraftan, Türkiye'de emperyalist hakimiyetine ve tazyıkına karşı uyanan hareketi kuvvetlendiriyordu. Rus çarlığının kökünden sökülüp atılması işini muvaffakiyetle başaran büyük Teşrini sani inkılâbı, bütün dünya proletaryasına öz kurtuluşları için ne yapmaları lâzım geldiğini bütün açıklığı ile gösterirken, tekmil şarka ve sömürge ülkeler halklarına da emperyalist boyundurluğundan kurtulmak ve kalkınmak için yürünmesi icab eden yolu aydınlatıyordu. Dünyanın altıda biri gibi büyük bir kıt'a içinde siyasal, sosyal ve ekonomik her çeşit soygun ve köleliğe son veren 7 Teşrini sani inkılâbı, cereyan ettiği sahaya çok yakın olan Türkiyeye, kurtuluşu için maddi ve manevi yardım elini uzatıyordu. Bu tesir ve yardım, Türkiye'deki kurtuluş inkılâbını hem hızlandırıyor hem de ona muvaffakiyyet yol ve çarelerini de hazırlıyordu. Kemalizmin ideolojisini yapan ve Türkiye millî kurtuluş hareketinin tarihini yazanlar hiçbir zaman bu hakikatı itiraf etmek bitaraflığını gösteremediler. 7 Son Teşrin İnkılâbının, Türkiye millî inkılâbına yaptığı tesir hiç bir zaman ihmal edilmeyecek ve ehemmiyyetsiz görülemeyecek kadar büyük, çok büyüktür.

Türkiyenin emperyalist devletler tarafından işgal altında bulundurulması, Türkiye millî kurtuluş inkılabının kotarma zorunda olduğu vazifelerin başına, ülkenin emperyalizmin işgal ve esaretinden kurtarılması ödevini geçirdi. Böylelikle inkılâbın halkçı ve ziraî mahiyetine, ağır basan bir şekilde anti emperyalist karakter inzimam etti.

O zamanki Türkiye inkılabının önünde kotarılmak üzere duran ödevler şunlardı:

Ülkeyi emperyalist işgalinden kurtarmak ve emperyalist esaretine son vermek. Ülke içinde emperyalizmin dayanağı olan ve derebeylere, ruhânilere ve komprador burjuvaziye dayanan ve onların hakimiyetini temsil eden saltanat hükûmetini devirmek, saltanatı yıkmak,

Ziraî meseleyi halletmek,

Millî meseleyi kotarmak,

Din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak,

Kadınların erkeklere müsaviliğini tanımak, vasaire.

Kemalist inkılâbının hakiki mahiyetini anlayabilmek için inkılâbın bu ödevlerden hangilerini başardığını hangilerini de başarmadığı ve niçin başardığını inceleyelim. Bunun için de evvelâ inkılabın hegemonisinin kimlerin elinde olduğunu, muharrik kuvvetlerin hangi sınıf ve zümreler olduğunu incelememiz lâzımdır.

Türkiye millî inkılâbının hegemonisi, son yıllarda ve harp esnasında yavaş yavaş sanayi burjuvazisi halini almaya başlamış milli burjuvazinin, Anadolu ticaret burjuvazisinin elinde idi. Muharrik kuvvetler de Türkiye proleteryası ve köylülüğü idi. Devrimiz proletarya inkılâpları devresi olduğu halde, inkılâbın hegemonyasının millî burjuvazi elinde kalışının bir çok sebepleri vardır:

O zamanki Türkiyenin endüstrisi çok zayıf ve onun etrafında toplanmış olan işçiler de azdı. Yani, Türkiye proletarya sınıfı cemiyet itibariyle zayıftı. O zamanlar Türkiye proletaryasının inkılâpta önderlik rolünü oynayabilmesi için zaruri olan teşkilatları yoktu. İşçi sınıfının rehberi olabilecek, işçi sınıfının köylü kütleleri üzerinde hegemonyasını gerçekleştirecek bir fırkası, yani kuvvetli bir Komünist Partisi yoktu. Demek ki Türkiye proletaryası keyfiyetçe de zaif ve teşkilatsızdı.

Bundan başka da, Türkiye'de proletaryanın bilhassa toplu bulunduğu İstanbul, İzmir, Adana gibi şehirler ve mıntıkalar emperyalist işgalinin altında bulunuyordu. İnkılâp, proletaryanın çok az ve çok dağınık bulunduğu bir sahada cereyan ediyordu.

İşte önemli olduğu için bilhassa saydığımız bu sebepler altında Türkiye proletaryası, inkılâbın hegemonyasını eline alamamış, onu millî burjuvaziye kaptırmıştı. İnkılâbın hegemonyasının milli burjuvazi elinde bulunuşu, inkilâbın talii ve takib ettiği seyri üzerinde çok müessir olmuştur. Onun için bu noktaya bilhassa ehemmiyet vermek icab eder.

Kemalistler inkılâplarının şark milletlerine ve sömürge halklarına kurtuluşları için örnek bir yol gösterici olduğunu iddia ederler. Bu, sömürge ve yarı sömürgelerde cereyan etmekte bulunan ve bundan sonra gelecek olan inkılâpların ve millî kurtuluş hareketlerinin hakiki karakterlerini anlamamak demektir. Sömürge ve yarı sömürge ülkelerin millî burjuvazilerinin inkılâba ihanetleri, sınıfî karakterleri itibarile emperyalizmin ajanlığını yapmaları ve emperyalizmin elinde birer oyuncak vaziyetinde bulunmaları; bütün dünya proletaryasının inkılâbî kalkınmaları ve sömürge ve yarı sömürge ülkeleri proletaryasının, Komünist Partilerinin idare ve rehberliği altında önemli bir rol oynayacak kadar kuvvetli ve teşkilatlı olması, geniş köylü kütlelerini doğru yola sevk edebilecek kudrette bulunması ve nihayet dünyanın altıda birinde sosyalizmin muvaffakiyeti, oralardaki inkılapların karakterlerinin kemalist inkılâbınınkinden büsbü-

tün farklı olmasına sebep olacaktır. Oralardaki millî kurtuluş inkılâpları proletaryanın hegemonluğu altında yürüyecektir ve hakiki bir halk inkılâbı olacak ve halk kütlelerinin öz kurtuluşlarını garantileyen işçi ve köylü hakimiyetlerini kuracaktır. Nitekim Çin inkılâbı ve öteki sömürge ve yarı sömürgelerdeki inkılâbî ayaklanmalar ve hareketler bize bunun göze batan birer misalini vermektedir. Kemalistlerin bu iddiası kendi yaptıkları işlerini ehemmiyetli göstermek ve pofpoflamak için giriştikleri gayri ilmî bir iddiadır, bir safsatadan başka bir şey değildir.

Kemalist inkılâbının karakterini belirtmek için dokunduğumuz bu umumî düşüncelerden sonra, inkılâbın birer birer ödevlerine geçelim.

Anti Empeyalist Savaş

Millî burjuvazi, emperyalizme karşı mücadele etmekle ve Türkiyeyi emperyalist işgalinden kurtarmakla Türkiyenin kurtuluş ve inkılâbı adına hakikaten iyi bir iş görmüş oluyordu. Millî burjuvazi, emperyalizme karşı savaşında bütün Türkiye halkının menfaatini temsil ediyordu. Türkiye demokratik inkılâbının tahakkuku için hakikaten her şeyden evvel emperyalizmin ülkeden kovulması şarttı. Türkiye o zamanlar hem siyasal hem de ekonomik bakımdan bir yarı sömürge idi. Emperyalistlerin süel işgalına son vermekle, emperyalistlerin Türkiye sınırları içinde elde ettikleri siyasal hakları ve üstünlükleri, kapitülasyonları yok etmekle, Türkiyenin siyasal bakımdan özgürlüğü temin edilmiş oluyordu. Yalnız siyasal istiklâl, ülkenin emperyalizm köleliğinden kurtulması için hiç bir zaman yetişemezdi. Emperyalist sermaye Türkiyede yıllardan beri adamakıllı kökleşmişti. Osmanlı devletine yaptığı istikrazlara ve ayrı ayrı zamanlar ve şartlar altında koparttığı kapitülasyonlara dayanarak, emperyalist sermaye Türkiyede kendisine iyi bir yer temin etmişti. Ülke ekonomisinin can damarları mahiyetinde olan demiryolları ve deniz yolları teşkilâtı, liman ve rıhtım idareleri, çok ağır ve yıkıcı müsaadelerle olmak şartıyla emperyalist sermayenin elinde toplanmıştı. Halkın hayatı ile alâkadar ve büyük şehirlerin canı sayılabilecek bütün nafia şirketleri, elektrik, tramvay, havagazı, su vesaire şirketleri emperyalistlerin inhisarı altındaydı. Endüstride en büyük hisse, en büyük fabrikalar ve müesseseler de emperyalistlerindi. Memleketin dış ticareti de hemen hemen tamamen Avrupa sermayesinin idaresi altındaydı. Türkiyenin bütün ticaret ve kredi işlerini elinde tutan belli başlı bankaların hemen hemen hepsi ecnebi idi. Yani bir ağızda kısa ve toplu söylemek istersek, Türkiyenin ekonomisine emperyalizm hâkimdi. Türkiyenin ekonomik kumanda yerleri ecnebi sermayenin elinde idi.

Bu durum bütün Türkiye halkının menfaatine uygun değildi. Emperyalist sermayenin Türkiye ekonomisini bu suretle elinde bulundurması, sınıf olarak hakimiyetini kuran millî burjuvazinin de işine elvermiyordu. Ülke içindeki müstahsil kuvvetlerin istismarından büyükçe bir pay almak, millî burjuvazinin hem gelişmesi hem de genel olarak yaşayabilmesi için, hakimiyetini kuvvetlendirip devamlılaştırabilmesi için bir zaruretti.

Onun içindir ki millî burjuvazi siyasal hakimiyetini kurduktan sonra memleketin ekonomik alanda da efendisi olabilmek için uğraştı. Emperyalistlerin elinde bulunan ekonomik kumanda yerlerini kendi eline almaya çabaladı. Millî Burjuvazi, daha inkılâbın cereyanı zamanında, ülkeyi emperyalizmin süel işgalinden temizlerken aynı zecri tedbirlerin tatbiki suretiyle emperyalizmin ekonomik işgal ve hakimiyetine son veremedi. O, emperyalist sermayeye ait müesseseleri millîleştirecek kadar inkılapçılık gösteremedi. Onun sınıfı karakteri buna mani oluyordu. Millî burjuvazi, emperyalist mülkiyetine karşı bu tarzda müdahelenin daha ilerilere giderek kendi mülkiyetlerine de dokunmasından korktu. Mülkiyet hakkını muazzez, yüksek ve dokunulmaz bir mefhum olarak tutan burjuvazinin bu işe cesaret edebilmesine tabii ki imkân yoktu. Kemalist burjuvazi, kendi ekonomik varlıklarının ve inkişaflarının kısmen de emperyalist sermayenin taliine bağlı olduğunu da pek alâ biliyordu. Millî burjuvazi, emperyalist sermayeyi gücendirmek istemiyordu. Onun için millî burjuvazi, ecnebi sermayenin tazyikinden kurtulmak için onun da gönlünü yapmak yolunu tercih etti. O, emperyalizm ile uyuşarak ve anlaşarak kendisine de bir pay çıkartmayı daha münasip ve faydalı buldu. Bu imtiyazları ve müesseseleri satın almak suretiyle meseleyi halletmeye uğraştı. Kemalizmin bu alandaki teşebbüsleri, müspet bazı neticeler vermekle beraber, meseleyi kökünden halledemedi. Demiryollarını, liman ve rıhtım müesseselerini satın aldı, fakat bugünkü Türkiye emperyalizme karşı bağlılığını kaldırmış bir durumda değildir. Bu bahse sonra gene döneceğiz.

Millî burjuvazi, ülke içinde ekonomik egemenliğini kurmak için ecnebiler elinde bulunan ekonomik kumanda yerlerini ele geçirmekle beraber uzun harp yıllarının yıktığı ve harab ettiği müesseseleri yeniden canlandırmak ve işe yarar bir hale sokmak ve, esasen bunlar hiç bir zaman ihtiyaca yetişemeyeceği için de bir çok yenilerini kurmak, yeni fabrikalar açmak mecburiyetinde idi. Fakat bütün bu işleri başarmak için lâzım olan sermaye millî burjuvazinin elinde yoktu. Henüz genç fakir olan millî burjuvazi muhtaç olduğu bu sermayeyi kendi kendine ve kendi vasıtaları ile tedarike uğraştı. O, hıristiyan millî azlıklardan kalan malları ve mülkleri sermayeleştirerek elinde topladı. Devlet ve bütçe vasıtalarından artık derecede faydalandı. Halkın, elinde toplanmş bütün paraları seferber etmeye gayret etti. Ve yeni sermaye terakümünü çoğaltmak için çok sıkı ve şiddetli bir soygun ve tazyik rejimi tatbik etti. Fakat bütün bunlar millî burjuvazinin emellerinde tam muvaffak olabilmesine yetişemedi. Millî burjuvazi bu teşebbüslerinde muvaffak olabilmek için dışarının yardımına ihtiyaç hissetti. Dışardan yardım ise ya emperyalist cepheden veyahut ta anti emperyalist cepheden, Sosyalist cihandan yeni Sovyetler Birliğinden olabilirdi. Hiç bir istilâ ve soygun emeli beslemeden, inkılâp ve Türkiye halkı-

nın kurtuluşu namına elini uzatan Sovyetlere mukabil, emperyalist sermaye kendi çıkarını düşünerek Türkiyeyi eskisi gibi kendisine bir soygun şeyi haline getirmeye çalışarak ve Türkiyeyi ekonomik bakımdan ve hattâ siyasal bakımdan kendisine bir alet yapmak heves ve hırsile yardım edebilirdi. Ancak bu maksatlarla yardıma yanaşabilirdi. Sovyetlerin inkılapçı ve halkçı dostluğuna dayanarak ve bu dostluğu büsbütün kuvvetlendirerek ve her sahaya teşmil ederek ülkenin siyasi ve ekonomik özgürlüğünü emniyet altına almak hiç şüphesiz ki Türkiye halkının ve inkılâbın menfaatına uygun bir iş olurdu. Fakat ne idelim ki kemalist burjuvazi bu yolu bilhâssa tercih etmekten çekiniyordu. O, bir burjuva sınıfı olarak kendi tali ve geleceğini daha ziyade burjuva dünyasına ve burjuva rejimlerine bağlıyordu. Bundan ötürüdür ki kemalist burjuvazi, halkın menfaatini ve inkılâbın icablarını hiç düşünmeden, yalnız kendisi için az zararlı olmak şartile emperyalizmin dostluk ve teveccühünü kazanmayı kendisine faydalı buldu. Kemalist burjuvazi böylelikle, istediği dostluğu temin etmek ve muhtaç olduğu sermayeyi bulmak için emperyalizme karşı müsaadekâr ve yumuşak bir tavır takındı. Muhtelif vesileler ve müsait vaziyetler yaratarak, bir çok usullere baş vurarak emperyalist sermayenin memlekete girmesine çalıştı ve uğraştı. Kemalist burjuvazi, Sovyetler birliğinden gördüğü, hiç bir menfaat karşılığı olmayan samimi ve inkılâpçı dostluğun kendisine verdiği maddî menfaatları büyük bir hırsla sineye çekerken, bu dostluğu ve bağlılığı emperyalist cihanın hırsını ve tamaını gıcıklamak için de kullandı. Sovyetlerden elde ettiğini emperyalistlere gösteriyor, onlardan daha fazla koparmaya çalışıyordu. Böylelikle, Sosyalist cihan ile emperyalist cihan arasında sallanan ve manevralı bir siyasa takib eden kemalist burjuvazi bu maksatlarında oldukça muvaffak ta oldu. Fakat emperyalizmin en ufak bile olsa her hangi bir dostluğu altında, görünen veya gizli bir menfaat hissi, bir dalaverası vardır. Emperyalistler, kemalizmin bütün bu yaltaklıklarına rağmen kendilerini oldukça ağır tuttular ve pahalı satmak için çok nazlı davrandılar. Emperyalistler, Türkiyeye sermaye ihracını daha çok makineler sokmak, inşaat yapmak istihsal vasıtaları göndermek ve saire yolile yaptılar. Böylelikle, bir çok sanayi şubelerinde kendi durumlarını sağlamlaştırdılar. Aynı zamanda metropol memleketlerdeki istihsallerine bu suretle sürüm de bulmuş oluyorlardı.

Kemalistler az zararlı olmak şartile emperyalistlerden istikrazlar yapmak, krediler açtırmak teşebbüslerine de giriştiler. Fakat, bunlar müspet ve memnuniyetbahş neticeler veremedi. Bir taraftan Sovyetler Birliğinden 8 milyonluk istikraz akdedilirken, İsmet İnönü Avrupa gezisine de çıktı. Oradan da bir şeyler koparmak istedi. O, Türkiye ticaretinde ve yeni kurulan endüstrisinde oldukça önemli bir ölçüde asığları olan faşist İtalya'ya da o arada başvurdu. İtalyan emperyalizmi istenilen 30 milyon liretlik istikrazdan ancak, 10 milyonu para olarak veriyordu. Öteki 10 milyonunu da borçlara sayacak ve geri kalan 10 milyona karşılık ta Türkiyeye mal satacaktı. Bu nihayet Osmanlı imparatorluğundan yaptığı istikrazlara pek benziyordu, ve bittabi tahakkuk edemedi.

Kemalist burjuvazinin muhtaç olduğu sermayeyi Türkiyeye göndersinler deye emperyalistlere karşı müsaadekâr davrandıklarını yukarda söylemiştik. Kısaca anmak icab ederse şunlar söylenebilir. Kemalizmin anti emperyalist karakterinin millî mücadeleden beri bir hayli azaldığını ve zayıfladığını görüyoruz. Bir taraftan kemalist burjuvazi, emperyalist sermayenin memlekete gelmesinin temini için emperyalizme karşı güttüğü siyasasını gevşetiyor yumuşatıyordu, öte taraftan muayyen bir müddet mücadeleden sonra, kendisine oldukalı bir pay çıkarmak şartile eski komprador burjuvazile anlaşan ve bu nispette de emperyalist sermayeyle alâkası çoğalan ve giriştiği teşebbüslerinden ötürü bizzat kompradorlaşmaya başlayan kemalist burjuvazinin sosyal bünyesinde bir istihale prosesi gidiyordu. Millî burjuvazinin kompradorlaşan bu zümresinin tazyiki ve genel olarak burjuvazinin emperyalizm ile bağlanmak teşebbüsleri tabiatile kemalizmin emperyalist sermayeye karşı güttüğü siyasaya günden güne tatlılaştırıyordu. Halk fırkasının anti emperyalist karakteri, böylelikle gittikçe körlenmektedir. Emperyalizme karşı hulus çakmak için kemalist burjuvazi az fedakârlıklara mı katlandı? Fakat yanlış anlaşılmasın bu fedakârlıkların heppisi, el kesesinden develer kurban etmek kabilinden, yalnız halkın ve inkılâbın zararınadır.

Kemalist burjuvazi, Misakı Millî sınırları, içinde olduğu halde, Musuldan vazgeçti. Onu İngilizlere ufak bir menfaat karşılığı olarak terk etti.

Emperyalist sermayeye emniyet telkin edebilmek için eski düyunu umumiyeyi tanıdı. Hiç bir şekilde Türkiye halkının en ufak bir menfaatı için harcanmayan, sultanların sefahatı ve vezirlerin keyfi için savrulan bu paraların ödenmesi hem de altın para ile ödenmesi, memlektin ekonomik durumunu büsbütün kötületmiş ve emekçi halkın üzerindeki ağıryükleri bir kat daha ağırlaştırmıştır.

Düyunu umumiyeye karşılık olarak gümrük varidatı gösterildi ve gümrükler kontrol altına kondu. Hatta daha ileriye giderek burjuvazi devletin gelir ve masraf defterlerini ve hesaplarını ve bütçeyi alacaklıların kontrolu altına koydu. Fransız ve İngiliz alacaklıların mümessili olarak iki müfettiş Ankaraya geldi ve Türkiye finansını teftiş ettiler.

Millî burjuvazi ülkede emperyalistlere bir çok yeni imtiyazlar verdi hattâ yalnız kendi elinde bulundurmak istediği inhisarları bile ona peşkeş çekti, kibrit inhisarını 10 milyon dolara sattı.

Kemalistler, kendilerine de bir bir pay vermek şartile, emperyalist sermayenin Türkiyeye gelip her çeşit teşebbüsler kurmasına müsaade etti hattâ bu kurulları himaye ve teşvik etti.

Amme hizmetlerini gören müesseseleri satın almaya uğraşırken bazılarını da yeni kurmak şartile emperyalistlere peşkeş çekti. Son senelerde bir çok şehir ve kasabaların elektrik işleri ecnebi sermaye-

darlar eline geçti. Bu alanda İtalya bilhassa ileri gitti.

Bütün bunlar ülkenin ekonomik özgürlüğü aleyhine değil mi? Bütün bunlar halkın ve inkılâbın zararına değil mi? Sanayi makineleri ve endüstri eşyası bakımından, ticareti bakımından, bankacılık bakımından emperyalizme kuvvetle bağlı olan Türkiyenin ekonomik bağlılığı böylelikle giderilebilir, ülkenin ekonomik özgürlüğü emniyet altına alınabilirmi?

Kemalist burjuvazinin ekonomik kumanda yerlerini eline almak hususundaki gayretleri hiç kuşkusuz ki müspet teşebbüslerdir, fakat kâfi değildir. Emperyalist sermayenin elinde bulundurduğu ekonomik teşebbüsleri birer birer temizlerken yenilerine kat'iyen imkân vermemek icab eder. Emperyalist sermayenin elinde tuttuğu müesseseler devletleştirilirken, daha zecrî yollardan yürümek ve halkın kesesine zarar vermeyecek usuller tatbik etmek lâzımdır Eski ve yeni komprador burjuvazinin emperyalizme karşı takib ettiği uyuşucu siyasa ve kemalizmin bununla uzlaşıcılığı halkın ve inkılâbın menfaatı zararındadır. Halk kütlelerinin, hangi millet ve ırktan olursa olsun komprador burjuvaziye ve onların yardakçıları liberallere karşı, emperyalizmin memleketteki hakimiyetini kuvvetlendirmekte fayda bulan her çeşit irticaya karşı, kemalistlerin bizzat kompradorlaşan ve kompradorları tutan kanadına karşı ve kemalizmin sağdan gelen bu gibi teşebbüslere karşı güttüğü uzlaşıcı siyasası aleyhine şiddetle mücadele etmesi icab eder. Bütün halk kitleleri kendi menfaatleri icabı emperyalizme karşı var kuvvetiyle mücadele etmelidir, halk fırkasının uzlaşıcı temayüllerinin tahakkukuna meydan vermemelidir. Halk kitleleri, emperyalizmin ekonomik ve kültürel alanda memlekete yerleşmesine imkân vermemelidir.

Emperyalizmin Türkiyeli olan ve yıllardan beri buraya gelerek yerleşmiş bulunan ajanları yetişmiyormuş gibi, ayrıca paramızla da mütehassıs adı altında bir sürü yenilerini getiriyoruz. Türkiye'deki, Ankara'daki profesörlerin mütehassısların yüzde doksan beşi Alman faşizminin mümessilidirler. Malî sermayenin, istilacılığın en koyu en su katılmadık mürteci unsur olan faşizmin mümessillerinin, Türkiye ekonomik ve siyasal köleliği için efendilerinin hesabına her şeyi yapmaktan kat'iyen çekinmesi ihtimal olmayan bu heriflerin inkılâpçı Türkiye'de mütehassıs olarak işi ne? Hiç faşist profesörleri Türkiye gençliğini inkılâpçı ve halkçı yetiştirirler mi? İşçi sınıfının ve inkılâbın en azılı ve hunhar düşmanı olan Hitler faşizminin bir adamı, Türkiye işçisinin durumunu incelemek ve iyileştirmek için mütahasıs olarak Ankara'ya getirildi. Bu mütahassıs yeni yapılacak iş kanununun tatbikatı ve iktisat bakanlığındaki iş bürosunun idaresi ile uğraşıyor. Bu koyu işçi düşmanının fikirleri hiç Türkiye amele sınıfı için faydalı olabilir mi?

Dünyada inkılâpçı, halkçı ve hakiki cumhuriyetçi mütahassıslar, bilginler yok mu da, yahut az mı da, Türkiye'de inkılâbın ve halkçılığın kökleşmesi ve kuvvetlenmesi için inkılâpçı ve halkçı kültürün yayılması için bu inkılâp ve halk düşmanı herifler, mütahassıs diye, profesör diye buraya getiriliyor? Zavallı Türkiye halkı da kendi varlığı ve kurtuluşu üzerine boyuna eritici ve yakıcı zehirlerini akıtan, bir sistem içinde bu zararcılığına ara vermeden devam eden bu yılanları koynunda beslemeye mecbur ediliyor. Hem de ne besleyiş? Her birine en aşağı bin, binbeşyüz lira aylık veriliyor; temin edilen öteki şartlar ve kazançlar da üstüne caba... Profesör diye kürsülerimize çöreklenen bu yılanlar, inkılâpçı ve halkçı bir terbiye ve kültür alması icab eden gençliğimize, en gayri ve en mürteci faşist fikriyatını ve emperyalist burjuvazinin çürük ve kokmuş fikriyatını aşılıyorlar. Bütün ülke ve istisnasız bu heriflerin mütahassıs ve profesör diye yerleştikleri bütün müessese ve daireler bu zararlı mikroplardan temizlenmelidir, talebeler bu faşist profesörlerin derslerine girmemeli ve bunların yerine inkılâpçı ve halkçı bilginler getirilmesi için savaş açmalıdır.

Halkın ve ülkenin öz menfaatı kat'iyen emperyalizm ile anlaşmakta değildir. Halkın yüksek menfaatı hiçbir zaman emperyalizm ile dostluk için feda edilmemelidir. Halkın menfaatleri, Sovyetlerle daha sıkı bir ittifak ve her alanda çok daha sıkı dostça bir iş birliği temin etmekle korunur. Bu samimi iş birliği Türkiye'nin hem siyasal, hem ekonomik, hem kültürel sahada kurtuluş ve özgürlüğünü her zaman için garanti altına alır. Bu dostluk, memlekette endüstri kuruluşunu da ekonomik kalkınmayı da hiç bir menfaat ve karşılık beklemeden yapar ve sona erdirir. Ülkeyi, emperyalizme siyasal ve ekonomik bakımdan bir av olmaktan ebediyyen kurtarır. Muhtaç olduğumuz inkılapçı kültürün yükselmesine ve yayılmasına can ve gönülden yardım edecek ve yılmadan çalışacak bilginler ve otoriteler göndererek mütahassıs ve profesör ihtiyacımızı da giderebilir. Ancak hakiki inkılâpçı ve anti emperyalist ve barışsever yegâne devlet olan proleter devletiyle, Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri birliği ile yapılacak böyle bir dostlukdur ki, Türkiye'nin her sahada istiklâl ve kurtuluşunu ve gelişmesini emniyet altına alabilir. Türkiye halkı bu ihtiyacı bugün hissetmekte ve bu dostluğu bugünkü şekli ile bile neler temin ettiğini görerek, ilerlediği takdirde getireceği faydaların büyüklüğünü tasavvur edebilmektedir. Sovyetlerin, hiç kimsenin yapamayacağı derecede müsait şartlarla Türkiye'nin endüstri kuruluşuna ne kadar yardım ettikleri artık bu gün su götürmez bir hakikat olmuştur. Kayseri ve Nazilli bez kombinaları bunun büyük ve kuvvetli bir delili hiç şaşmaz ve aldatmaz bir şahididir. Türkiye halkı bu hakikatlar karşısında Sovyetlerin dostluğunun büyük ve ihmal edilmez önemini anlamıştır ve bu dostluğun muayyen bir azlığın ve halk düşmanı bir zümrenin gayret ve mukavemetine rağmen daha içli dışlı ve her sahaya şamil bir hale getirilmesinin yolunu da bulacak ve bunun için de mücadele edecektir. Umumî menfaatın icab ettirdiği bu mücadeleye bütün emekçi halk, talebe ve münevverler girmelidir ve bu yolda hep beraber ilerlemelidir.

(Devam Edecek

Yerli Malı Haftaları

DOĞAN DUMAN

Türkiye "iktisat tarihi"nde 1930'lu yıllar, Devletçi ekonomi politikasının ortaya çıktığı ve ilk uygulamalarının başarıyla gerçekleştirildiği yıllar olarak bilinir. Kapitalist dünya ekonomisinin ağır bir kriz yaşadığı bu dönemde Türkiye ekonomisi korumacı bir politika izleyerek tarımda ve sanayileşmede hızlı bir kalkınma temposu içerisine girmiştir. Büyük ekonomi krizinin dünya kapitalist sistemini temellerinden sarsması, Türkiye'de liberal politikalara duyulan güvenin büyük ölçüde yok olmasına neden oldu. Türkiye'yi ekonomik anlamda ciddî çıkmazlarla karşı karşıya bırakan bu kriz, kapitalizmin ve liberal anlayışın zorunlu bir sonucu olarak değerlendirildi. Bundan sonra da otarşik bir ekonomik düzen uygulandı.

1929-1930 Dünya ekonomi krizi sadece Türk ekonomisinde değil, diğer ülkelerin de ekonomi politikalarında önemli sayılabilecek değişmelere neden olmuştur. Nitekim depresyon yıllarında, ekonominin kendi kendine tam istihdam düzeyinde dengeleşebileceğine inanılan ülkelerde bile hükûmetler ekonomik ve toplumsal yaşama müdahale etme gereksinimini duymuşlar; devalüasyona başvurarak artan mal stoklarını eritmeye, gümrük vergilerini yükselterek, ithalâta kontejan koyarak yerli malları yabancı mallara karşı korumaya; çeşitli genişletici ve daraltıcı önlemlerle buhranın etkilerini gidermeye çalışmışlardır.[1] Gerçi, Türkiye dünya ülkelerinin kriz içerisinde aldığı önlemleri, krizden önce Lozan antlaşması gereği gümrük vergi oranlarını yükselterek almış ve böylece ekonomik krizi bir ölçüde hazırlıklı karşılamıştır.[2] Ancak buna karşın ekonomi krizinden yine de bir hayli etkilenmiştir.

1929 Dünya ekonomi krizinin Türkiye üzerindeki etkileri, hükûmeti bazı ekonomik önlemler almaya zorladı. İçeride yerli ürünlerin tüketimini özendirmek ve dış ticarette de malımızı alanın malını almak bu politikanın özünü oluşturdu. Yerli ürünlerin öncelikle tüketilmesi konusu Cumhuriyetin ilan edilmesinden çok daha önce gündeme getirilmişti. 1866 yılında Büyük Reşit Paşa'nın çabasıyla İstanbul'da kurulan "Islah-ı Sanayi Encümeni" Avrupa ülkeleri karşısında Osmanlı sanayiinin yaşamasına olanak sağlamak düşüncesiyle bazı önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler arasında sergiler açmak suretiyle yerli mallarının halka tanıtılması konusu da vardır. Bu önerilerin kısmen uygulanmasına gidilerek esnaf arasında bazı şirketler kurulmuş, çeşitli yerlerde sanayi okulları açılmış ve Sultan Ahmet meydanında bir sergi binası hizmete girmiştir. Bununla beraber, bu haraket bir iyi niyet girişiminden ileri gidememiştir.[3] II. Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte ekonomi alanında önemli dönüşümler yaşanırken "Millî İktisat" politikası çerçevesinde yerli ürünlerin tüketimi konusu yeniden ön plana çıkmıştır. Dönemin yazını yerli ürünlerin tüketimini teşvik eden ve "millî himaye"yi destekleyen yazılarla doludur.[4] Yine bu dönemde iktisadî milliyetçiliğe yönelmiş makalelerden başka, savunulan ilkeleri gerçekleştirmek için bazı hareketlere de girişilmiştir. Örneğin, amacı yerli ürünlerin öncelikle tüketimini sağlamak olan "İstihlak-ı umumi-yi tensik ve Menafi-ı Milliye-yi İktisadiye-yi Müdafaa Cemiyeti" kurulmuştu.[5] Fakat bütün bu çalışmalara rağmen yerli ürünler konusunda yapılan propagandanın başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. Bunun en büyük nedeni Cumhuriyet öncesi Türkiye'sinde halkın gereksinimine cevap verecek olan yerli ürünlerin yokluğudur. Özellikle yerli endüstri ürünlerine hemen hiç rastlanmıyordu.[6]

Ulusal Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra belirlenen ekonomi politikasının esası öncelikle

dış kaynaklara başvurmaksızın ülkenin yerli kaynaklarından yararlanmaktı. Ülkenin savaş içerisinde uğradığı yıkım bunu gerektiriyordu. İthalâtı kısmak ve halkı yerli ürünlerin tüketimine özendirmek en geçerli ve en basit yöntemdi. Bu özendirme kimi zaman kanun yolu ile zorlamalara da dönüşüyordu. Örneğin 9 Aralık 1925'te kabul edilen bir yasa ile "yerli malının kullanımı"na ilişkin kanun TBMM'de kabul edilmiştir.[7]

Bu yasa hiç bir zaman tam anlamıyla uygulama alanı bulamadıysa da dönemin anlayışını yansıtması açısından önem taşımaktadır. Bu dönemdeki yasal zorlamaların yanında gönüllü çabalar da dikkat çekmektedir. TBMM'nin yerli malına ilişkin yasayı kabul etmesinden kısa bir süre sonra 1926 yılının ilk aylarında İzmir'de emekli Yüzbaşı Naim Bey'in girişimi ile "Yerli Mamulâtı Müstehlikler Cemiyeti"[8] kurulur. Cemiyet hazırladığı programa göre üç yıl faaliyet göstermiş, yerli malı hakkında gazetelerde yazılar yayınlanması ve okul kitaplarına buna ilişkin makaleler ve vecizeler konulması için Maarif Vekâleti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca yaptığı propaganda ve çalışmalar sonucunda yurdun değişik yerlerinde "Yerli mallarını koruma örgütleri"nin kurulmasını sağlamıştır.[9]

Bu cemiyet dışında, 19 Nisan 1929'da merkezi İstanbul olmak üzere bir "Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti" daha kurulmuştur. Yüksek öğretimin bütün öğretmen ve öğrencilerinin doğal üyesi oldukları[10] bu cemiyet uzun süre faaliyette bulunamamıştır. Zaten adı geçen iki cemiyet de, kurulduktan kısa bir süre sonra kendileri ile aynı amacı taşıyan fakat çok daha ciddî bir örgütlenmeye giden Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile birleşmişlerdir.[11]

Toplumda ulusal ekonomi kavramının oluşması ve bunun halk arasında yaygınlaştırılmasını kendine görev edinen "Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" 12 Aralık 1929 yılında kuruldu.[12] Başkanlığını TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa'nın yaptığı cemiyete bütün milletvekilleri doğal üye olarak kabul edilmişlerdir.[13] Cemiyet'in Mustafa Kemal'in himayesinde kurulması, Genel Sekreterliğine eski İktisat Vekillerinde İzmir milletvekili Rahmi (Köken) Bey'in getirilmesi ve o sırada iktisadî alandaki yazılarıyla dikkati çekmeye başlayan Vedat Nedim'in (Tör) de "Müşavir müdür" olarak atanması, Cemiyete verilen büyük önemi ve ondan önemli hizmetler beklendiğinin açık bir göstergesidir.[14]

Hafta kutlamalarında kullanılan pankartlardan biri (1936)

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin amaçları özetle, halkı tutumlu yaşamaya ve yerli malı tüketmeye özendirmekten oluşmaktadır. Cemiyet bu amacını gerçekleştirmek için yerli ürünleri tanıtmak propagandasına girişerek, ilki 1930 yılında olmak üzere "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası" düzenlemiştir.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluş tarihi olan 12 Aralıktan başlamak üzere her yıl birhafta (12-19 Aralık) Türkiye'de "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası" olarak kutlanır. Eski önem ve anlamını tamamen kaybetmiş olmasına rağmen bu hafta hâlâ ilkokullarımızda sembolik olarak kutlanmaktadır.

1929 Dünya ekonomi krizinin bir sonucu olan yerli ürünlere yönelme politikası Türkiye dışındaki ülkelerde de görülür. Türkiye, "yerli malının kullanılması ve tasarruf yapılması" politikasını gündeme getirirken şüphesiz ki Avusturya modelinden çok etkilenmiştir. Avusturya'da 1927 1929 yılları arasında yoğun bir şekilde gündemde tutulan "yerli malı ve tasarruf" sloganı Türkiye'ye modellik etmiştir. Avusturya'daki hafta kutlamaları ile Türkiye'deki "yerli malı haftası" kutlamaları karlaştırıldığında bunun Avusturya'dakinin bir tekrarı olduğu açık ça görülür. [15] "Yerli malı haftaları" sadece Avusturya'ya ya da Türkiye'ye özgü bir kutlama değildi. Aynı dönemde İsviçre, Almanya, Fransa, Macaristan, Hollanda, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerde de her yıl yerli malı haftaları düzenlenmekteydi.[16] Mussolini'nin yönetimindeki İtalya'da da yerli malı kullanılması ve yerli malı haftalarının düzenlenmesi için etkinliklerde bulunulmuştur. Mussolini'nin kardeşi Arnaldo Mussolini "II Popolo d' Italia" gazetesine yazdığı baş makalede yerli malı kullanmanın ulusal bilince erişmenin göstergesi olduğunu belirttikten sonra, İtalyan halkının büyük çoğunluğunun yerli malı kullandığını, yalnızca "vatana karşı borcunu unutan zenginleşmiş burjuvalarla asilza-

delerin yabancı mallarını satın aldığını" söylemiştir. [17] Ekonomik bakımdan dönemin güçlü ülkelerinden biri olan İngiltere'de bile yerli malının kullanılması için propagandalar yapılmakta, Kral ve Kraliçe de buna öncülük etmekteydiler.[18] Liberalizmin beşiği olan İngiltere'de bile öncelikle yerli malının kullanılması politikasının izlenmesi, Dünya ekonomi krizinin ülkeleri ne derece etkilediğinin en açık kanıtıdır.

Türkiye'deki yerli malı haftaları II. Dünya savaşının sonuna kadar her yıl Başbakanın radyoda yaptığı geleneksel açış konuşması ile başlardı. Başbakandan sonra hafta süresince başta İktisat Bakanı olmak üzere çeşitli Bakanlar haftanın önemi üzerine konuşmalar yapardı. Özellikle, 1931-1935 yılları arasındaki kutlamalar âdeta ulusal bir bayram havasında geçmiştir. Bu dönemin basını gözden geçirildiğinde ulusal bayramlara bile bu denli geniş yer verilmediği görülür. Bunun en büyük nedeni Dünya ekonomi kriziydi.

Bu dönemde izlenen ekonomik politika, olabildiğince çok üretip, düşük fiyatla da olsa ürünlerimizi ihraç etme esasına dayanmaktaydı. Yine dış ticaret açığının önüne geçmek amacı ile de iç tüketim özendirilmiş ve başarı sağlanmıştır. İşte bu dönemde düzenlenen yerli malı haftaları da bu amacı gerçekleştirmeye yönelikti.

Söz konusu dönemde yerli malı haftalarının nasıl büyük bir coşku ve ciddiyetle kutlandığını belirtmek için 1932 yılında İzmir'de düzenlenen haftanın programını vermek güzel bir örnek olacaktır.

"1-12 Kânunuevvel pazartesi günü saat 13:30'da Basmahane'de içtima edilecektir.

2- İhtifale iştirak edenlerin tertip sıraları şunlardır:

1- Yerli malı ibareli bayrak.
2- Askeri bando.
3- M.İ ve T.C. idare heyeti
4- Yerli malı ile teçhiz olunmuş araba kolu.
5- Yerli malı yapan ve satan birlik, cemiyet veya müessesatın mümesilleri,
6- Mektep talebeleri ve Dikiş yurtları,
7- Davul, zurna
8- Üzüm ve incir yüklü deve kolu.

3- İhtifale iştirak edecek arabalara tasarruf ve yerli malları hakkında yazılmış büyük mikyasta vecizeler konulacaktır.

Ankara'daki yerli malı haftası kutlamalarından bir görüntü (1935)

4- Ayni gün bastırılacak binlerce vecizeler tayyareler ile şehre attırılacaktır. Vecize kağıtlarının arkasında memleketimizde çıkan bütün yerli mallarının listesi, numara sırası ile bulunacak ve bu hafta her gün tayyareler tarafından şehre atılacaktır.

5- Bu hafta zarfında aynı zamanda incir ve üzüm bayramı olmak münasebetiyle bugünü halka sevdirecek bir şekilde memleketin en kalabalık mahallerinde ucuz ve nefis üzüm, incir ve fındık satılması temin edilmiştir.

6- Perşembe günü öğleden sonra saat onyedide bilûmum muallimlere erkek muallim mektebinde Mustafa Rahmi Bey tarafından maksat ve gayemiz hakkında bir konferans verilecektir.

7- Haftanın diğer günlerinde bilumum muallimler mekteplerde, millet mekteplerinde bu mevzu etrafında konferans verecektir.

8- Mekteplerde tasarruf ve yerli malı hakkında talebe arasında yazı müsabakası tertip edilecek ve her mektepte birinci gelecek talebeye cemiyet tarafından münasip bir hediye ve takdirname verilecektir. Aynı zamanda cemiyetin umumî merkezi tarafından gönderilmiş olan piyesler oynatılacak ve müsaremeler verilecektir.

9- Bu hafta içinde yerli malı üzerinde iş yapan müesseselerden vitrinlerini en iyi ve cazip bir şekilde tanzim eden müesseselere mükâfat ve madalya verilecektir.

10- Hafta içerisinde konferansçılarımız tarafından faal olan fabrikalarımızda ameleye tatil saatlerinde ve halkın toplu bulunduğu büyük kahvehanelerde, spor kulüplerinde ve mahfellerde hitabeler yapılacaktır.

11- Bütün hafta içerisinde hazır bulunan tasarruf ve yerli malı hakkındaki filimler sinemalarda gösterilecektir. Ve matbuatla azami suretle propaganda ve neşriyat yapılacaktır.

12- Cuma günü camilerimizde hatipler tarafından millî iktisat ve tasarruf ve israftan kaçınmak ve yerli malı kullanmak hakkında mev'izeler verilecek ve senenin her cumasında tekrar edilecektir.[19]"

Hafta etkinlikleri Türkiye'nin bir çok yerinde yukardakine benzer programlar çerçevesinde kutlanmıştır. Ankara'da buna benzer törenler ve mitingler yapılmıştır. Ankara'daki 1932 yılı hafta kutlamalarını *Anadolu* gazetesi şu şekilde vermektedir:

"Üçüncü tasarruf ve yerli malı

haftası münasebetile saat 15'te şehrimizde büyük tezahürat yapılmıştır. İşçiler, kız ve erkek mektepliler ve esnaf cemiyetlerinin iştirakile tertip edilen alay, başta muzika olduğu halde Saman pazarından hareketle Hakimiyet-i milliye meydanına gelmiştir.

Esnaf cemiyetlerinin bayraklarla süslü kamyonetleri içinde san'atlarını ve faaliyetlerini gösteren canlı tablolar yapılmış ve kamyonların etrafı yerli malı için afişlerle donatılmıştı. Mekteptekilerin ve halkın elinde (yerli malı kullanınız), (tasarruf ediniz) gibi bir çok levhalar vardı. Zafer abidesi önünde binlerce halk toplanmıştı. Çalınan istiklâl marşını müteakip Ankara kadınları nâmına İffet Halim Hanım, gazeteciler namına Neş'et Halil, Esnaf cemiyetleri namına Sabri, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti namına Vedat Nedim Beyler tarafından nutuklar söylenmiştir. Hatipler nutuklarında millî tasarruf ve yerli malı hakkında halkımızı aydınlatacak izahat vermişler ve milletin gösterdiği alâka ve rağbet sayesinde yerli mallarımızın artık bizi yabancı mallardan menfi kılacak hale geldiklerini söylemişlerdir. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, tasarruf kumbarası ve iktisat ve tasarruf hakkında vecizeler yazılmış, kâğıtlar dağıtılmış ve Esnaf cemiyetleri namına zafer âbidesine bir çelenk konulmuştur.[20]

Aynı yıl Denizli'de gerçekleştirilen hafta kutlamaları da dönemin yerli malı konusundaki anlayışını yansıtması açısından çok güzel bir örnektir:

"... Saat 14'te başlayacak olan ihtifale iştirak için saat 12'den itibaren kadın ve erkek binlerce halk alayı toplantı mahalli olan hastane caddesine ve Gazi mektebi önüne fevç fevç gelmeye başladı. Alay, saat 14'de en önde şehir muzikası ve müteakiben bütün mekteplerin son sınıf talebeleri ve alfabe sırası ile teşekküller, cemiyetler, sanayiciler ve aralarında kıymetli valimiz Fuat Bey bulunduğu halde Gazi mektebi önünden hükûmet caddesini takiben Delikliçınar'a doğru tam bir intizamla yürüyüşe başladı.

Bağcılar birliğinin arabalarını asma dalları ile pekmez ve reçel şişeleri ile ve yaş üzümle donatarak, dokumacıların tezgâh ve çıkırıklarını kurdukları kumaşlarla süsledikleri kamyon üzerinde mensucat dokuyarak, terzilerin yerli kumaşlarla süslenmiş arabaları üzerinde elbise dikerek, kunduracıların arabaları üzerinde tezgâh başında san'atlarını işleyerek, demircilerin araba içine kurdukları örs üzerinde çekiç döverek, helvacıların çöven kararak ve şekercilerin de etrafa şeker atarak iştirak ve yürüyüşe devam ettikleri bu alay cidden çok canlı ve muazzam idi. [21]"

Tasarruf ve yerli malı haftası içerisinde yapılan propagandanın da etkisiyle yerli ürünlerin satışı artmıştır. Bu arada hafta içerisinde bir çok kahvehanede halka çay ve kahve yerine ıhlamur, incir ve kavrulmuş fındık verilmiştir. Örneğin Soma'da bu hafta içinde bütün kahveciler ocaklarını yakmayıp gelen müşterilerine incir, üzüm, fındık ve badem ikram etmişlerdir.[22] Hafta içerisinde yapılan bir başka etkinlik de "yemiş gün ve geceleri"nin düzenlenmesidir. Halk, bu gecelerde yerli yemişlerin tüketimine dâvet edilmektedir. Tüketimi arttırmak için de bu yemişleri satanların fiyatları mümkün olduğu kadar indirmeleri sağlanmıştır.[23]

Tasarruf ve yerli malı haftaları içerisinde yapılan çalışmalar bütün Türk halkını tek düşünce etrafında toplamaya yöneliktir: "Tasarruf etmek ve yerli malı kullanmak!"

Hafta kutlamaları basında çok geniş bir şekilde yer almıştır. Cemiyetin sloganları basında çok sık geçmiş, gazetelerin köşe yazarları tasarrufun gereğine ve yerli malı kullanmanın ülke ekonomisine getireceği olumlu sonuçlara sık sık değinmişlerdir. Yunus Nadi *Cumhuriyet*'te yazdığı başmakalede 1929'daki para buhranından sözedip, alınan önlemleri över. Yazar, Haftanın düzenlenmesindeki amaca da değinerek, halkın bu konuda duyarlı davranmasını ister ve tasarruf yapmak, yerli malı kullanmak sayesinde dış ticaret açığımızın kapanabileceğini belirtir.[24] Şevket Süreyya ise, "Dünya Biriktiriyor" başlıklı makalesinde tasarrufun önemine değinmekte, Türkiye'deki tasarruf hareketi ile Dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan tasarrufu örneklerle karşılaştırarak açıklar ve Türkiye'deki tasarrufun yetersizliğini belirtir.[25]

Yazılan makalelerden başka, daha çok halkın duygularına hitap eden onları heyecanlandıran yazıların da basında yer aldığı görülmektedir. Bu tür yazıların birinde ilk yerli malı haftasında halka şöyle seslenilmektedir:

"Asil Türklük!... Evet bugün yeni bir mücadeleye çağrılıyorsun. Artık çuhanı tutan ellerin ecnebî ipeklilere uzanamıyacak!... Açtığın bu cidal yarın doğacak nesillerin şerefle okuyacağı bir sayfa olacak!... Nurun, adaletin ve vicdanının esiri olan yüce Türk! bugün artık bir daha aldatılmamak bir daha soyulmamak üzere doğruluyorsun. Şarktan doğan güneşin sana hayret etmesine şaşma! Zira başladığın anda zaferle bitirdiğin işlerinin bu belki yüzbirincisidir. Artık kendi malını kullanmaya, kendi sıcak emeklerini alkışlamağa başlıyorsun... [26]"

Bundan başka yerli ürünleri kullanmak yurtsever olmanın ve ulusal bir ahlâka sahip olmanın vazgeçilmez koşullarından biri olarak kabul edildi. Hafta kutlamaları başlarken birçok gazete ve dergide "Vatandaş! Tasarruf ve yerli malı haftası başladı. Bu hafta bütün yiyeceğini, içeceğini, giyeceğini yerli malından al. Yerli malı satmayan dükkânlardan alış veriş etme![27]", "Yerli malı satmayan senden değildir [28], " gibi sloganlara rastlanırken yabancı ürünlere eğilim gösteren "... ve bundan iftihar duyan züppeler hak yoluna davet [29]" edilmiştir. "Türk güzelinin (Keriman Halis) cihan güzeli olmasının sırrı" ise, onun küçüklüğünden beri yerli incir, üzüm, fındık yiyerek büyümesi ve beslenmesine bağlanmış[30] ve dünya

güzeli olmanın yolunun nereden geçtiği güzelce anlatılmıştır. Ayrıca vatandaşa "yerli yemiş ye! yemiş yiyen sağlam olur! yemiş yiyen geç ölür![31] denilerek uzun yaşamanın da gizemi öğretilir. Bu çarpıcı örneklerle halkın yerli ürünlere ilgisinin arttırılmasına çalışılırken halkın dinsel inançlarından yararlanma yolu da ihmal edilmemiştir. Yerli malı haftası içerisindeki Cuma günlerinde bütün camilerde verilecek olan vaazların yerli malı kullanma ve tasarrufta bulunma ile ilgili olmasına dikkat edilmiştir. [32]

Maarif Vekâleti de uzun yıllar yerli malı haftası içerisinde okullarda uygulanmak üzere ortak bir program hazırlamıştır. Buna göre, okullarda toplantılar yapılıp, konferanslar verilip, şiir ve kompozisyon yarışmaları düzenlenip, piyesler sergilenmiştir.[33] Ayrıca hafta süresince başta İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler olmak üzere bir çok yerde mağazalarda vitrin yarışmaları düzenlenmekteydi. Buna göre vitrinlerini yerli ürünlerle en iyi donatan mağazalar halk tarafından seçilmekte ve ödüllendirilmekteydi. Oy veren vatandaşlar arasında da kura çekimi yapılmakta ve kazananlara çeşitli hediyeler verilmekteydi.[34]

Yerli malı haftalarının düzenlenmesiyle birlikte gelişen "yerli ürün tutkusu ve korumacılık anlayışı" edebiyata da yansıdı. Her türlü edebî kaygıdan uzak ve içerik açısından pek de zengin olmayan ama sayıca bir hayli fazla olan şiirler yazılmaya ve yayınlanmaya başlandı.

"....
Halkımızda bu gaflet
yabancı mala rağbet
devam ederse eğer.
memleket zarar eder
..." [35]

"....
Yerli malı kullanmak hem borcumdur, hem hakkım,
Ben bu nurlu yolumda, yürürüm,
Selâmeti, halâsı çünkü hep bunda görürüm.
..." [36]

Yerli malı haftası kutlamaları kimi zaman yabancı ürün düşmanlığına kadar vardırılmış ve Türk'ün "en üstün ulus" olduğu belirtilmiştir.

"....
Yaban malı savurga... işte yılgarlık budur;
Ekonomi, arttırma... ulusal varlık budur;
Üstünlüktür ülkümüz, oraya ereceğiz;
Türk'e "En üstün Ulus" adını vereceğiz!
..." [37]

Türkiye'de 1930'lu yıllarda Dünya ekonomi krizinin de etkisiyle yaşanan ekonomik çıkmazın sonuçlarından biri olarak gösterilebilecek "yerli ürünlere yönelme" politikası aslında olumlu bir hareket olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu dönemde diğer dünya ülkelerinde de buna benzer politikalar izlenmekteydi. Türkiye'de yerli ürünler konusunda yapılan propagandalar geniş halk kitlelerine yönelikti. Fakat bu dönemde halkın büyük çoğunluğu zaten yabancı ürünlerden yararlanabilecek alım gücüne sahip değildi. Yabancı ürünlere karşı talep daha çok şehirli burjuvazi ve bürokratlarda görülüyordu. Bunların da yapılan propagandaya rağmen daha kaliteli olan yabancı ürünlerden vazgeçmedikleri görülmüştür. Bir çok bürokrat ve belediyelerin ileri gelenleri halka tasarrufu öğütleyip, yerli ürünleri kullanmalarını isterken kendileri buna uyma gereğini duymamışlardır.[38]

Türkiye'de korumacılık politikasının en yoğun şekilde uygulandığı dönemde kutlanan yerli malı haftaları zamanla değişen ekonomi politikalarına ve Türkiye'nin dünya ekonomisine açılma kararına bağlı olarak önemini tamamen yitirmiştir. Buna rağmen halâ ilkokullarımızda 12-17 Aralık tarihleri arasında sembolik de olsa kutlanmaktadır. ☆

1 Avni Zarakolu, 1929/30 Dünya Ekonomi Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Krizle Alınan Mücadele Tedbirleri, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1982, s. 92.

2 Lozan Antlaşması'na ekli Ticaret Sözleşmesi 5 yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir koruma politikası uygulamasını önleyen hükümler içermekte idi. Buna göre, Türkiye 24 Ağustos 1929 tarihine kadar bazı ülkelere, 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmektedir. Bkz. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım 11, c.2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1973, s. 79-80.

3 Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970, s. 111.

4 Türk Yurdu ve Halka Doğru dergileri bu yazılara sık sık yer vermekteydiler. Halka Doğru dergisinde Muhiddin Bey "millî himaye"yi şöyle tarif eder: "millî himaye odur ki ahali kendi milletinden olmayanlardan alış-veriş etmez, bir çok şeylerden mahrum olmaya katlanır fakat parasını başkalarına verip de milletini fakirliğe düşürmez." Zafer Toprak, Türkiye'de "Millî İktisat" (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 54.

5 Şerif Mardin, Türkiye'de İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1338-1918) Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara 1962, s. 63.

6 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türk Kadınlığının Çilesi, İzmir 1970, s. 23-24.

7 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt XX, s. 71.

8 Güzel Günler, Aralık 1931, s. 2

9 A.g.e. s. 2.

10 Milliyet, 20 Nisan 1929.

11 Hizmet, 5 Ocak 1930.

12 Geniş bilgi için bkz. Doğan Duman, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990.

13 Cemiyetin kurucu üyeleri için bkz. Millî Iktısat ve Tasarruf Cemiyeti Nızamnamesi, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1929, Ayın Tarihi, Aralık 1929, Cilt 23, no: 69, s. 52-57.

14 Ilhan Tekeli, Selim İlkin, 1929'da Türkiye'nin Iktisadî Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara 1983, Cilt 2, s. 93.

15 Bkz. Milliyet gazetesi muhabiri K. Ömer'in Avusturyadaki 1929 yılı hafta kutlamalarına ilişkin gözlemleri. Milliyet, 23 Mart 1929.

16 A.g.g. 23 Mart 1929.

17 Ayın Tarihi, Cilt 22, sayı: 72-74, Aralık 1930, s. 6167.

18 Hizmet, 12 Ocak 1930.

19 Anadolu, 11 Aralık 1932.

20 A.g.g. 18 Aralık 1932.

21 A.g.g. 12 Aralık 1932.

22 A.g.g 14 Aralık 1932.

23 Cumhuriyet, 28 Kasım 1933.

24 A.g.g. 12 Aralık 1930. "Vatandaşlar Millî İktisat Haftasındasınız.."

25 A.g.g. 12 Aralık 1930.

26 Hizmet, 19 Aralık 1930.

27 Milliyet, 12 Aralık 1930.

28 Ulusal Ekonomi ve Arttırma, Eylül 1936.

29 Hakımiyet-i Milliye, 12 Aralık 1931.

30 Yerli malı ye. Yerli malı giy. Para biriktir. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayını, Samsun 1933, s. 11-12.

31 İktisat ve Tasarruf, no: 10 Eylül 1932, s.3.

32 Cumhuriyet, 10 Kasım 1931.

33 Maarif Vekâleti'nin bir genelgesi için bkz. Yeni Asır, 7 Aralık 1930.

34 Milliyet, 12 Aralık 1930, Cumhuriyet, 13 Aralık 1930.

35 Hizmet, 5 Ocak 1930.

36 Anadolu, 21 Şubat 1930.

37 İktisat ve Tasarruf, Aralık 1935, s. 6

38 Yeni Asır, 14 Aralık 1931. "Evvelâ Kendimizi Ölçelim."

Yeniden Açılan C.H.P.'nin 1923'de Kuruluş Fikri Üzerinde İstanbul Basını

NECDET KURDAKUL

Gazi Mustafa Kemal Paşa, annesinin İzmir'de ölümü sıralarında Eskişehir, İzmit yolculuğuna çıkmıştı. Gazi'nin bu geziye çıkmasındaki maksadı, yapılmasını tasarladığı devrimler üzerinde halk ve aydın sınıfının düşüncelerini öğrenmek, gerekirse tartışmalara girişmek olduğu, muhtelif konuşmalardan anlaşılmaktadır.

Gerek Bâb-ı Âli Basın İmparatorluğunun kodamanlarıyla, gerekse mahallî aydın ve halk temsilcileriyle karşılıklı konuşma ve tartışmaların muhtelif konularının başlıcaları şunlardır:

Lozan Barış Konferansı, Birinci Dünya Savaşı, mütareke ve işgaller, saltanat-ı şahsiye, Osmanlı tarihi ve Padişahların siyasetleri, Yeni Türkiye'nin Politikası, Yeni hükümet şekli, hükümet şeklinin mahiyeti, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Millet Meclisleri, hükûmet şekilleri, kuvvetlerbirliği, Şeri'ata göre hükûmet esasları, Makam-ı Hilâfet, Türkiye Halife'ye vazife ve selâhiyet verebilir mi? "Cenâb-ı Peygamber"in hilâfet hakkındaki nokta-i nazarı, "Hazret-i Peygamber"den sonra İslâm âlemi, sâbık Hükümetler, Yeni Hükümetimiz, Hükûmet Programı, Türkiye'de halk sınıfları, basın özgürlüğü, Hükûmetle, milleti seven ve idare eden insanların açık kalble görüşmeleri, safsatalarla milleti kandırmak ifsât etmek, Hükûmetin düşündüğü gibi hiçkimsenin düşünmeye mecburiyeti olmadığı ve Halk Fırkası teşkili konuları üzerinde çok geniş ve bilimsel açıklamalarda bulunulmuştur. [Bkz. İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit basın toplantısı 16/17 Ocak 1923, İst. 1969, sa. 63-71]

Velid Ebüzziya

Herbiri tarihsel önem taşıyan bu konular arasında bulunan Halk Fırkası teşkili fikri üzerinde, basın temsilcilerinin hilâfet üzerinde durdukları kadar önemsenmiştir.

Nitekim Tevhid-i Efkâr Gazetesi sahip ve Başyazarı Ebüzziyazâde Velid Bey, İzmit konferansından birgün önceki gazetesinde bu fırka meselesi üzerinde birhayli durmuş olduğu görülür.

Esasen, Gazi tarafından C.H.P.'nin kurulması fikri ortaya atılınca Dersaadet Basını bu fikrin içeriği ve şekli hakkında İzmit toplantısından önce yayına başlamıştı.

Celâl Nuri Bey'in, (İleri) gazetesinde, İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey'in aynı konu üzerinde uzun bir makalesi yayınlandı.

Velid Bey; İşte bu makalenin bazı noktalarına dikkati çekerek, gazetesinde şu başmakalesini yayınladı:

Cezrî Fikirler Memleketi Kurtarabilir mi?"

Ali Rıza Bey tarafından hutut-ı esâsiyesi câzip bir şekilde tesbit edilen bu programın birçok cihetleri (yönleri) pek ma'kul ve musîb pek akıllıca ve isâbetli) olarak Kabul-i âmmeye mazhar (Kamuoyunun onayına erişmiş) olabilirse de bazı noktaları da bize hasseten câlib-i nazar-ı dikkat (özellikle dikkat çekici) görüldüğü cihetle fırka meseleleri ile şimdilik uğraşmak hakkındaki kararımıza rağmen bu babda (bu hususta) bazı mütâlaât (düşünceler) serdini mecburi addediyoruz.

"Ali Rıza Bey makalesinin bir yerinde, Mustafa Kemal Paşa yüksek bir şerefle mefluç kalmayı ihtiyar etmeyip (devlet başkanı olarak bir tarafta kalmayı seçmeyip) milletin selâmeti uğrunda onun sinesinde memleketin mücedded cezrî (yepyeni radikal) fikir sahiplerinin başında mukadderât-ı memlekete nigâhban olmağa tasmim etmiştir. (Ülkenin yazgısına gözcü olmayı tasımlamıştır) diyor.

"İşte bizim nazar-ı dikkatimizi bilhassa bu cümledeki, cezrî (radikal) fikir hareketleri, sözü celbeyledi.

"Bu cezrîlikten maksat nedir?

Eğer cezrî kelimesi Fransızca (radikal) kelimesinin tamamiyle mukabili olarak kullanılmış ise o halde Halk Fırkası bilhassa Fransa'daki (Radikal) fırkası ayarında birşey olacak demektir. Halbuki fırkanın hedefi ve gayesi hakkında şimdiye kadar verilen izahattan bu fırkanın bir (radikal) fırka mahiyetinde olacağı anlaşılmamakta idi. Vakıa Halk Fırkasının gaye-i esasiyesi (temel amacı) memleketi teceddüde (yenileşmeğe) sevketmektir. Memleketin alelitlak (genellikle) teceddüde muhtaç olacağı hususunda ise herkesin ittifak ettiğine şüphe edilemez. Yalnız ihtilâfı mûcib olacak (anlaşmazlığı meydana getirecek) cihetler bu teceddüdün şekli; haddi (sınırı) ve mahiyetidir. "Meselâ; bazı mütefekkirler bu teceddüdün gayet esaslı olması, memleketin yalnız terakkiyat-ı maddiyesine münhasır kalmayarak milletin âdâtına, ictimaiyatına, an'anatine, hatta i'tikadatına (dinsel inançlarına) kadar teşmil edilmesi kanaatındadırlar (kapsamının genişletilmesi kanısındadırlar). Diğer bazıları ise teceddüdü milletin deâim-i ma'neviyesine (manevi desteklerine) hiç dokunulmaksızın ancak maddî hususata hasrolunması içtihadındadırlar.

"Bizim fikrimizce de en esaslı en doğru teceddüd (yenileşme) bu ikinci şekildir.

Halbuki Ali Rıza Bey'in "cezrî fikir sahipleri" tabirini kullandığına bakılırsa mumaileyhin teceddüd hususunda ifratı iltizam edenlerden (aşırılığı tutanlardan) olduğuna hükmetmek lâzım geliyor.

"Filhakika Celâl Nuri Bey arkadaşımız tarafından ortaya atılmış olan cezrîlik gerek manevî ve gerek maddî hususatta esaslı terakkî ve teceddüd husule getirmek gayesine müstenittir. Halbuki bilhassa memleketin Saha-i teceddüde esaslı tebeddülâta hiç tahammülü yoktur ve hadd-i zâtinde (aslında) bu şerâit tahtında (altında) teceddüde milletin muhtaç olduğu iddiası da isbat edilemez. "Teceddüdün en muvafık ve müsmir (uygun ve verimli) şekli ancak teennî ile (yavaş yavaş) tedric ve istihâle kaidelerine (derece derece ilerleme kurallarına) riayet suretiyle saha-i fiile (uygulamaya) çıkarılanıdır.

"EsasenAvrupa'da son zamanlarda muhafazakârlığa doğru gayet kuvvetli cereyanlar husule gelmeye başladı. Artık eskisi gibi müfritata terakkiperverlik meslekleri revaç bulmuyor (aşırı ilericilik yandaşlığı tutulmuyor). Milletler ictimaiyatların (sosyal yaşantılarını) daha ziyade kendi evsâf-ı aslîyeleri, an'aneleri dairesine ircaa meylediyorlar (sosyal yaşantılarını daha çok görenek ve gelenekleri gibi eski biçimine sokmaya eğiniyorlar).

"Radikallik, müfrit liberallik gibi muhtelif tarik-i terakkiyi (ilerleme yollarını) senelerce tatbik ve tecrübe eden milletlerin neticede şehrâh-ı tekâmülde (ilerlemenin büyük yolunda) bu suretle müteennî (dikkatli) adımlarla yürümeği tercihe başlamaları çok ziyade câlib-i dikkattir (dikkat çekicidir), ve bizler için garb (batı) âleminde görülen bu yeni cereyanlar bilhassa mücib-i ibret ve intibah (ibret verici ve uyandırıcı) olmalıdır.

"Bu mülâhazâta binaendirki (bu düşüncelerden dolayıdır ki) Ali Rıza Bey'in bahseylediği cezriliğin teceddüd sahasındaki haddiyeti (sınırı), derecesini bilmeğe cidden ihtiyaç vardır. Çünki, ancak bunu öğrendikten sonradırki Halk Fırkası (Partisi) Programının bihakkın (hakkıyla) müsmir (verimli) ve müfid (yararlı) neticeler verip vermiyeceğini anlamaya muvaffak olabiliriz". [Tevhid-i efkâr gazetesi 15 Ocak 1923 ta. ve 576 - 3604 sayılı nüsha]

Velid Bey'in makalesinde açıkca görülüyorki gerek kendisi gerekse diğer basın temsilcileri, -Ahmet Emin (Yalman) başta olmak üzere- İzmit'e kuşku içinde gelmişlerdir. Ama iki gün devam eden toplantıda Gazi'nin herbir mesele ve konu üzerinde verdiği çok geniş bilgi ve izahat; sorulan suallere verilen tereddütsüz yanıt ve açıklamalar, İstanbul basın temsilcileri üzerinde iyi bir etki yaratmıştır.

Nitekim, gazeteciler İstanbul'a dönünce yayınladıkları başyazılarında, Gazi'yi açık sözlü, fikir ve görüşlerinde bilinçli ve kesin tavırlı olduğunu, sorulan bütün sorulara ayrıntılarıyla yanıtlar verdiğini, âdeta sözbirliği etmişler gibi, değinmişlerdir.

Bu bakımdan Ahmet Emin (Yalman) Velid Ebüzziya, Falih Rıfkı'nın makaleleri çok ilginçtir.

Sonuç:

Yeniden açılan C.H.P. acaba bu partinin Kurucusu ve manevî Lideri olan Atatürk'ün tasavvur ettiği devrimlerini tamamlamak şansına erişebilecek mi?

Ve de, liderlerinin başarıyla uygulamış olduğu ve ölümlerinden sonra verilen sürekli tâvizlerle sulandırılan hattâ gözardı edilen devrimlerini bütün canlılığı ile devam ettirebilecek mi?

Bunu zaman gösterecektir! ☆

Dr. J. Nouridjan ve Onun Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Verdiği Tıbbi Deontoloji Giriş Dersi

Prof. Dr. Dr. ARSLAN TERZİOĞLU

Türkiye'de tıbbın Batılılaşmasında büyük rolü olan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane hakkında kaynak araştırmaları yapanların, bu kuruluşta görev alan hocalar hakkında da bilgilerimizin dağınık ve eksik olduğunu farketmemeleri imkânsızdır. Bu konuda, o yıllara ait Salnamelerin (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*) ve Osmanlı Arşiv belgelerinin yanısıra, Viyana'daki Almanca arşiv vesikaları ile yayınların ve o döneme ait Fransızca ve Ermenice kaynakların önemi üzerinde ne kadar durulsa azdır. Zira Osmanlıca kaynaklarda muğlâk kalan tarih, gün ve isimlerin Almanca, Fransızca gibi kaynaklarda çoğu kez daha sahih bir şekilde verildiği görülmektedir. Ancak bütün bu Osmanlıca, Fransızca, Almanca ve Ermenice kaynaklar karşılaştırılarak analiz edildikten sonra bu konuda daha sağlıklı bir bilgiye ulaşılabilmesi mümkündür.

Dr. Joseph Nouridjan (1827-1898) (Bu fotoğrafın orijinali İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Arşivindedir.)

Bizde bugüne kadar tıbbî her branşın kürsüsünün ilerlemesinde ve tıp eğitiminde Viyana'daki Josephinum örneğine göre tesis edilen Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin tesirleri görüldüğü gibi, Tıp Tarihi ve Deontoloji'de de böyle olmuştur. Bizde ilk defa cesetler üzerinde teşrih'in yapılarak tıp öğrencisinin yetişmesini sağlayan Dr. Bernard'ın tıp tarihi ve deontoloji derslerini de verdiğine dair belgeler mevcut değilse de, Galatasaray'daki, Mekteb-i Tıbbiye'de öğrencisi olan Hayrullah Efendiye doktora tezi mahiyetinde Türkçe bir tez hazırlattırdığını 26 Eylül 1843 tarihli *Journal de Constantinople*'de yayınlandığı raporunda belirtmektedir.[1] Hayrullah Efendi tarafından yapılan bu tez *Makalât-ı Tıbbiye* olup tıp tarihi ve deontolojiyi ilgilendiren çok önemli konuların işlendiği bir eserdir.[2]

1869'da ilk defa Viyana'da bir tıp tarihi ordinaryusu olan Franz Romeo Seligmann'ın 1833'ten itibaren Viyana Tıp Fakültesinde Tıp Tarihi dersleri vermesi[3], 1838'de Viyana'da doktorasını yaparak tıp ve cerrahi doktoru olan Dr. Bernard ile 1839'da yine Viyana'da tıp fakültesini bitiren Dr. Lorenz Rig-

ler in hocası olduğu hakikatini ortaya koyduğu gibi, gerek Dr. Bernard'ın gerekse Dr. Rigler'in tıp tarihine olan ilgisinin uyanmasına da yol açabileceğini düşündürüvor.[4]

Viyana Tıp Fakültesi örneğine göre, bizde 17 Şubat 1839'da Galatasaray'da açılan Tıbbiye'de Viyana'da 1869'dan itibaren tıp tarihi kürsüsünün kurulmasından sonra olduğu gibi olmasa bile, fahrî olarak ta olsa, tıp tarihi ve deontoloji derslerinin verildiği düşünülebilir.

Nitekim Ermenice kaynaklarda Dr. Nahabed Roussinian Efendinin 1874'ten 1876 yılı sonuna kadar Tıbbiye-i Şahânede Tıbbî Deontoloji ve Felsefe hocalığı yaptığı kısaca şu şekilde belirtilmektedir:

"Nahabed Roussinian Efendi 23 Eylül 1819'da Kayseri'de Efkere'de doğmuş, 9 Kasım 1849'da Paris Tıp Fakültesinden diploma almıştır. İstanbul'a dönüşünde bir süre Fuat Paşa'nın özel hekimliğini yapmıştır. Hekimliği bıraktıktan sonra, malî durumu bozulunca, zamanın etkili dostları himâyesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye 1874 yılında tıbbî deontoloji ve felsefe muallimi olarak atanmış ve 1876 yılında ölünceye kadar Tıbbiye'de bu dersleri vermiştir. Tıbbiye'de okuttuğu dersleri toplayarak ders kitabı olarak Fransızca yazmış ve bitirdiği hafta 29 Kasım 1876'da beyin kanaması sonucu ölmüştür..."[5]

Ama 1292 ve 1293 Hicrî (yani 1875-1876) yıllarına ait *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*'de Roussinian Efendinin Tıbbiye-i Şahânede Mantık ve Kitabet-i Franseviyye muallimi olduğu zikredilmektedir.[6]

REVUE DE MÉDECINE ET DE PHARMACIE

DE L'EMPIRE OTTOMAN

D[illegible] ANNÉE Nº 3. — CONSTANTINOPLE. — 15 FÉVRIER 1877.

SOMMAIRE

MÉMOIRES ORIGINAUX. Du Nitrite d'amyle. — Leçon d'introduction du cours de déontologie médicale à l'école Impériale de [illegible] de Constantinople par le Dr J. Nouridjan. — REVUE DE LA PRESSE. Pharmacie: [illegible] (Suède) De la Métallothérapie. Médication [illegible]. — FEUILLETON. [illegible] le mois de Janvier 1877

[illegible] recommande la maison *Robbins and* Cº (oxford st. 372).

Ses propriétés physiologiques ne sont pas encore bien définies; mais par un grand nombre de recherches on a constaté les faits suivants:

Action locale. L'action topique est nulle sur la peau intacte. Sur les muqueuses digestives et respiratoires il exerce une [illegible] excitante, il provoque quelques secousses de toux et un peu d'opression. Il n'irrite pas le tissu cellulaire, car on l'a injecté sous la peau sans provoquer d'inflammation. Cependant ses effets sont puissants sur les fonctions des tissus [illegible]. Il est considéré comme une [illegible] Si le contact n'est pas [illegible] prolongé les tissus retrouvent leurs propriétés [illegible] complètement [illegible]

Action sur le tissu digestif. Ingéré par la bouche le nitrite agit promptement sur la circulation, mais les effets du médicament sont difficiles à graduer, d'ailleurs il peut produire des nausées et des vomissements.

Action sur la circulation. L'action élective du nitrite se concentre sur la circulation. L'inhalation de quelques gouttes de l'agent détermine presque instantanément une congestion des plus remarquables vers la tête.

Trois à quatre gouttes versées sur un mouchoir et respirées produisent des effets surprenants de palpitation cardiaque, de raptus congestifs vers le cou, vers la face et vers la tête. Toute la région céphalique paraît brûlante [illegible]

cette influence du nitrite on constate trois ordre de phénomènes, 1º dilatation des capillaires, 2º diminution de la pression vasculaire, 3º abaissement de la température centrale.

Action sur la respiration. La respiration est peu influencée par l'inhalation du nitrite.

Action sur les sécrétions. Le phénomène le plus intéressant de l'intoxication par le nitrite c'est la glycosurie plus ou moins intense constatée après l'inhalation de cet agent.

Action sur le système nerveux. Le nitrite ne semble pas avoir une action primitive sur le centre cérébro-spinal: Quelques auteurs ont constaté des phénomènes de chromatopsie.

Chez les animaux empoisonnés par le nitrite, on observe, dit M. Van Ermengem, d'une manière à peu près constante de la stupéfaction cérébrale et une anesthésie musculaire croissante, arrivent en suite le tremblement, les convulsions et enfin la résolution musculaire complète avec une anesthésie plus ou moins marquée

(à suivre)

LEÇON D'INTRODUCTION DU COURS DE DÉONTOLOGIE MÉDICALE A L'ECOLE IMPÉRIALE DE MÉDECINE DE CONSTANTINOPLE,

Par le Dr J. NOURIDJAN.

En prenant possession de cette chaire, mon

Dr. J. Nouridjan'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede 1877 yılında verdiği deontoloji giriş dersinin ve yayınlandığı mecmuanın başlığı.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1294 sene-i hicrî (yani 1877) tarihli olanının 359. sayfasında "İlm-i edeb ve vezaif-i tıbbiye muallimi Rustepan Efendi"den bahsedilmektedir. Bu salnamede zikredilen Rustepan Efendinin, Ermeni kaynaklara göre 29 Kasım 1876 da ölen Roussinian Efendi olması mümkün değil. Bu durumda, Roussinian Efendinin 1876'da ölümünden sonra İlm-i edeb ve vezaif-i tıbbiye dersini, o zaman Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de "pathologie interne ve pathologie externe" dersleri hocası olan Dr. İstepan (Stephan) Arslanian Paşa'nın (1822-1901) geçici bir süre verdiği, bunun içinde 1294 hicri, yani 1877 yılı Salnamesinde böylece İstepan adının Rusteban olarak yer almış olması gerek.[7] Hemen sonra 1295'de İlm-i edeb ve Vazife-i tıbbiye hocalığına, 1876'da İstanbul'da İslâm Tababet Tarihine ait "Aperçu Historique sur la Médecine Arabe" adlı Fransızca eseri yayımlayan Joseph Nouridjan Efendinin atandığı anlaşılıyor. Çünkü Ermenice kaynaklarda, önce Viyana'da Mekhitarist Manastırına girerek 20 yıl kaldıktan sona Manastırı terkederek Paris'te tıp öğrenimi yapan Dr. Joseph Nouridjan'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de tıbbî deontoloji ve felsefe hocası olduğu[8] zikredildiği gibi, *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*'nin 1295 Hicrî (yani 1878) yılına ait olanının 237. sayfasında ondan "Tıbbiye-i Şahanede İlm-i edeb ve vezaif-i tıbbiye" muallimi Nurican Efendi" olarak bahsedilmektedir. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*'nin 1296, 1297, 1298 Hicrî (yani 1879, 1880, 1881) yıllarına ait olanlarında da Nurican (Nouridjan) Efendinin Tıbbiye-i Şahânede ilm-i edep ve vezaif-i tıbbiye muallimi olduğu kayıtlıdır.[9] Böylece bu kaynağa göre Nurican (Nouridjan) Efendinin 1878'den itibaren 1881 yılı da dahil dört yıl Tıbbiye-i Şanane'de tıbbî deontoloji derslerini verdiği görülmektedir.

Ermenice kaynaklardan toplanan bilgilere göre "Joseph Nouridjan (Hovsep Nuricanyan) 1827'de İstanbul'da, Düzoğulları döneminde darphane memuru Nuricanyan'ın oğlu olarak doğdu. İlk öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 13 yaşında Viyana'daki Mekhitarist Manastırına girdi. Orada 20 yıldan fazla öğrenim görüp çalıştıktan sonra Manastırı terkederek ruhanîlikten uzaklaştı. İstanbul'da bir süre edebî ve eğitsel faaliyetlerde bulunduktan sonra tıp eğitimi yapmak için Paris'e gitti. Öğrenciliğinin sıkıntılı günlerinde Apraham Paşa'nın babası ve Mısır Hidivi'nin Sarrafı Kevork Karakâhya için Fransızca tarihi eser ve romanları Ermenice-

ye tercüme ederek Paris'teki tıp eğitimini finanse ederek 1863'te tıp doktoru olarak tamamladı. Orada verdiği doktora tezi "De la mortalité des enfants" başlığını taşımaktadır. Tıp doktoru diplomasını Paris'ten aldıktan sonra doğduğu şehir İstanbul'a dönerek Beyoğlu'na yerleşti. 1864-1866 yıllarında Yedikule Surp Pirgia Ermeni Hastanesinde görev yapmış olup, bunu Mozyan, Rafaelyan ve Horasancı gibi hekimlerle üçer aylık sürelerle münavebe ile yürütmüştür. Daha sonra Surp Hagop Ermeni-Katolik Hastanesi ve İstanbul'daki Fransız Hastanesinde patoloji uzmanı olarak çalışmıştır. 1867'de Société Imperial de Medicine'e üye seçilmiş ve şu yıllarda üç dönem başkanlığını deruhte etmiştir.

1) 15.7.1876-15.2.1877, 2) 1885-1886, 3) 1886-1887. Çok iyi Fransızca bilen J. Nouridjan Société Imperial de Medicine'e ilk başkan seçildiği 1876 yılında, İslâm tababeti tarihine ait "Aperçu historique sur les médecins Arabes" başlığı altında bir Fransızca kitapçığı yayınladıktan sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye deontoloji hocalığına atandığı anlaşılıyor."[10]

Ama, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de "İlm-i edeb ve Vazife-i Tıbbiye" muallimi olduğu 1295 (1878), 1296 (1879), 1297 (1880), 1298 (1881) yıllarına ait *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*'de belirtilen Nurican (J. Nouridjan) Efendinin, "*Revue de Médecine et de Pharmacie de l'Empire Ottoman*" adlı derginin 15 Fevrier 1877 tarihli sayısında "Leçon d'introduction du Course de déontologie médicale a l'Ecole Imperiale de Medicine de Constantinople" başlığı altında yayınlanan Tıbbiye-i Şahane'de tıbbî deontoloji giriş dersinin metninin bulunmasıyla, bu derse hoca olarak başlamasıyla ilgili tarihin (1295 (1878) ten çok önce en geç Şubat 1877 olması lâzım geldiği ortaya çıkmaktadır. Dr. J. Nouridjan'in her bakımdan enteresan olan bu Fransızca giriş dersinin Türkçeye tercümesi şöyledir:

"İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Tıbbi Deontolojiye Giriş Dersi

Dr. J. Nouridjan

Bu kürsünün sahibi olarak, geniş bilgisi ile bizi teşhir eden bilgin bir profesörün elim kaybı dolayısı ile büyük üzüntümü burada ifade etmek benim ilk görevimdir.

Hiçbir suretle onun ayarında olamayacağımı önceden kabul ederek, benim çok güzide meslektaşım Dr. Roussignan'ın bu fakültede, bırakmış olduğu boşluğu doldurmak düşünce ve gayretinde değilim; ancak onun yolundaki izlerini, sadakat ve gayretimle takib ederek, sizlerin sempatisini kazanmak istiyorum.

Ben gençliği seviyorum efendiler! Zira gençlik yurdun geleceğidir ve ben de yurdumu severim! İşte bu da bu fakültenin öğretim kadrosundaki bu zor görevi kabullenmemde âmil olmuştur. İlerleme yolunda değerli unsurları ihtiva eden bu fakülte içerisinde de sizlerle beraber olmak arzusundayım. Gerçekten de, *Dubois d'Amiens*'in dediği gibi "Fakülte demek feragatla, gençliğin yararına hareket eden bir hey'et demektir"

Bu gençlikte fakülteler üzerinde etkili olmakta onları harekete geçirip kızıştırmakta ve onlara bir nevi hayat ısısı nakletmektedir.

İşte bu gençlik karşısında duyduğum derin hisler sebebi ile bu dersi üzerime aldım, belki de bu ders, Tıp Öğretimi içerisinde, birçok derslerden daha da zordur.

Efendiler; sizlere Tıbbi Deontoloji hakkında yani hekimin görevlerinden hemen hemen evrensel, en asil ve en zor bir bilim icra eden insanın görevlerinden söz edeceğim.

Şu hususu unutmayınız, seçmiş olduğunuz mesleğin yerine getirilmesi görevleri çok çeşitli ve zordur. İşte bundan dolayıdır ki, yerinizi şerefle koruyabilmeniz için cansiparane gayretler sarfetmeniz gerekmektedir.

Bu konunun önemini, bütün açıklığı ile ve yararlı bir biçimde belirtmek maksadı ile, hekimlerin uygarlık ve milletlerin ilerlemesi üzerindeki etkileri hakkında birkaç söz söylemem gerekiyor.

Tababetin bütün zamanlarda toplumdaki oynadığı büyük rolü-

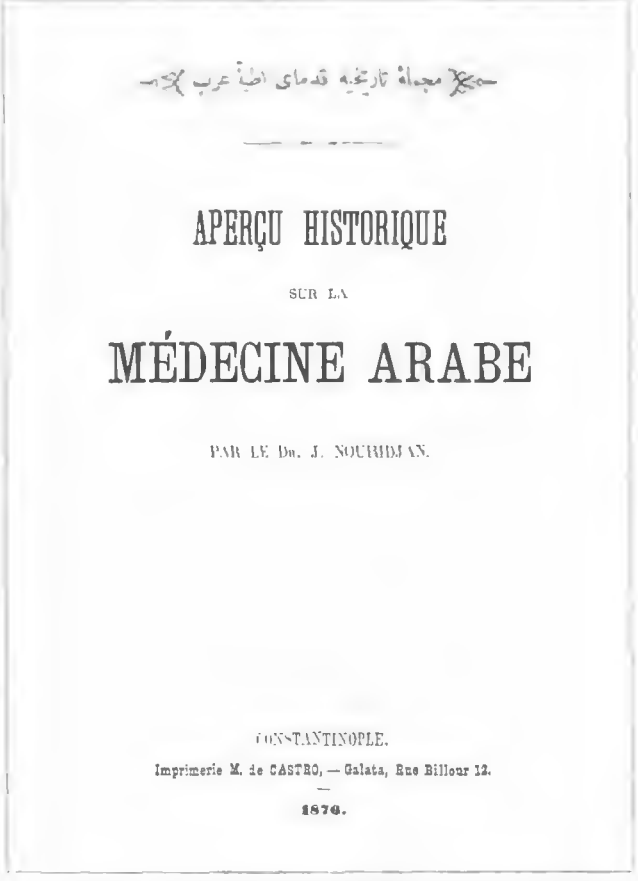
مجملة تاريخيه قدماى اطباء عرب

APERÇU HISTORIQUE

SUR LA

MÉDECINE ARABE

PAR LE Dr. J. NOURIDJAN.

CONSTANTINOPLE.

Imprimerie M. de CASTRO, — Galata, Rue Billour 12.

1876.

Dr. J. Nouridjan'ın İslâm tababeti tarihiyle ilgili Fransızca kitabının kendi elyazısı ile ithaf ettiği nüshasının kapak sahifesi. (Aslı İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Kütüphanesindedir.)

ne, nüfuz ettiğimizde, seçmiş olduğunuz mesleğin yüceliğini anladığınızda, sizden önce gelen şöhretli hekimlerin bu asil meslekte insanlık için yapmış olduğu derlemeleri gördüğünüzdedir ki, o zaman sanatınızın icrasında size önder olacak öğütleri açık bir şekilde tayin imkanı bulunacaktır... Ve işte o zaman göreceksiniz ki bir doktorluk diploması alabilmek için, imtihanlardan geçmekle bunun bir ilgisi yoktur; Zira bizim mesleğimiz onu icra edenlerde çok üstün nitelikler istemektedir.

Hekim namuslu, işine düşkün şefkatli ve bilgili olmalıdır.

Clermont kongresinde, Dumas isminde bir bilgin şöyle seslenmiştir "Gelecek bilimdir, buna gözünü yumanın vay haline"

Sizler burada, Osmanlı gençliğinin güzide temsilcilerisiniz ve ileride hekim ve asker olacaksınız; sizlere bilim, hem de köklü ve sağlam pek çok bilim gerekmektedir. Hastalarınızın tedavisindeki başarı, tekâmül ve beceriyi, ancak bilimde bulacaksınız. İcrası zorluklarla dolu olan feragat isteyen mesleğinizdeki cesaret ve enerjinizi, daima ve daima yine bilimde bulacaksınız.

Askeri hekimler! Sizler! Kahraman askerlerinizi ateş hatlarına kadar izleyeceksiniz., muharebe meydanında onların yaralarını saracaksınız, ambulans ve hastanelerde onları tedavi edeceksiniz.

Size gerekeni şöyle bir düşünün! Hayatınızın her anında size gereken ve fakat çoğu zaman ödüllendirilemeyen, moral gücü isteyen fedâkarlık ve ıztırapları... İşte bunları hatırınızdan hiç çıkarmayın.

Size gerekli olan bütün bu faziletlerin, bu asıl niteliklerin tek kaynağı bilimdir, daha doğrusu söylememe izin verirseniz, bu, görev aşkı ile birlikte giden bilim aşkıdır.

Efendiler!... eğer bu iki kelimeyi, bilim ve görevi, ateşli ve genç kalplerinize kazabilirsem kendimi mutlu hissedeceğim.

Bilim ve görevi, ilk görev olarak sizlere öğretemezsek, yazıklar olsun, biz hekimlere!...

Onlar olmazsa biz insanların en mutsuzu olurduk. Zira öyle sosyal durumlar olur ki hayal kırıklıkları, nankörlükler bizim mesleğimizde, zalim bir şekilde karşımıza sık olarak çıkmaktadır. İşte bu zor şart ve durumlarda size yegane destek olacak, bilim ve görev aşkıdır; onlar sizi tehlikeli çöküntülerden kurtaracak ve içinizde tatlı bir teselli yaratacaktır.

Efendiler, size Montaigne'nin şu güzel sözlerini aklınızda tutmanızı rica ederim; şöyle demiştir "Ben ruhumu süslemekten ziyade, terbiye etmeyi yeğlerim".

Evet Efendiler, ruhumuzu terbiye edelim, ve onun bilimin kutsal ateşi ile, tekrar tekrar dolduralım; iyileştirme san'atının dehşet veren arenasına atılmadan önce!..

Güçlüklerle dolu olduğunu anlattığımız bu mesleğin zevkli taraflarının olmadığını sanmayın... Aksine, bu bağlılık çalışmalarında neş'e ve asil bir mutluluk bulacaksınız... bu da sizin çekmiş olduğunuz zahmetlerin mükâfatı olacaktır. *Descartes*'in dediği gibi, "Bütün bilimler arasında, tababet insana en çok şeref, büyüklük ve mutluluk kazandıranlardandır".

Boyer ise şöyle söylemektedir.

"Daha ne isteyebiliriz 17. yüzyılın devrimcilerinin önünde yürüyen Descartes, analitik geometriyi bulduktan, fizik bilimine, metafizik ve psikolojiye yenilikler getirdikten sonra, hekimliği sosyal ilerleme içerisinde, bilimin kilit taşı olarak görmektedir".

İşte efendiler, intisab ettiğiniz asil meslekte göz önünde bulunduracağımız hususlar.

İnsanların korunmasını ve onların yaşamları süresince hastalıklarını tedavi etmek görevini yüklenmiş bulunuyoruz. Bu gâyeye erişebilmek için de insanı tanımak gerekir.

Dersleri bu kadar çeşitli, tahsili bu kadar uzun süren bir faklüte daha yoktur.

Fransa'da iki bakaloryadan sonra, Tıp fakültesine girildiğinde, öğrenci otuz kürsü ile karşılaşır, birde bunlara ilâveten bazı dersler vardır. Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakültelerinde toplam daha az kürsü bulunur, ve bu da bir lüks değildir.

Hekim insanın hayatını hastalıklardan iyileştirerek korur ve bu suretle de ailenin mutluluğuna destek olur... Adli tabib ise, adli hata kurbanı mahkumu darağacı ve utançtan kurtarır, hijyenci hekim salgınları önler, enfeksiyonları temizler, etik hekimi ise, itidal tavsiye ederek, insan neslinin kemale ermesini sağlar.

Biz burada, tababetin toplum ve insanlık üzerindeki tesirlerini saymakla bitiremeyiz... Ancak, burada tababetin babası olan üstadın asil sözlerini tekrarla yetineceğiz.

"Filozof hekim, ilâhi kudretin, yeryüzündeki en sadık temsilcisidir; Allahın en güzel sıfatlarından biride, insanlara olan aşkıdır"... İşte, hekim de bu hisse iştirak etmektedir... O, insanlara, doğumdan, olgun yaşa ve ihtiyarlığa kadar milliyet ve sınıf ayırımı yapmaksızın, ihtimamını eksik etmediği gibi, varlıklardan daha ziyade fakir ve mutsuzların yardımına koşar.

İşte Efendiler, bir defa daha tekrar edeyim; sizin seçmiş olduğunuz meslek budur; onun size yüklemiş olduğu görevler asil olduğu kadar zorludur, ve yerine getirilmesi için de azimkâr olmanız gerekiyor... Bu görevleri, üç nokta-ı nazarda ifade edeceğiz.

1°- Hastalarımıza karşı olan görev

2°- Meslektaşımıza karşı olan görev

3°- Topluma karşı olan görev

Sözlerime, insanlığın kutsal kitabının babası olan, Michelet'in veciz sözleri ile son veriyorum!..

"Şiddetli bir ışık huzmesi ve birbiri ile kesişen ışık hüzmeleri, geçmişin saçma sapan bilimlerini yıldırım gibi imha ederek, yerine ikiz kardeş olan bilim ve bilincin zaferle birleşmesini sağlamıştır."

Şöyle bir geriye bakalım, ama hemen sonra da ortaçağa sırt çevirelim. Onun halen üzerimizde

tesiri olmasa da o salgın ve ölümlerle iç içedir... Onu ne eleştirelim ve ne de onunla savaşalım...

Unutalım ve ileriye doğru yürüyelim." [11]

Dr. J. Nouridjan'ın Fransızca olarak yayınlanan bu deontolojiye giriş dersi dikkatlice incelendiğinde tıp tarihi açısından çok önemli neticeleri çıkarmak mümkün:

1) Bu Fransızca giriş dersi 15 Şubat 1877 tarihli *Revue de Medecine et de Pharmacie de L'Empire Ottoman* dergisinde yayınlandığına göre Dr. J. Nouridjan'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de "İlm-i Edep ve Vezaif-i Tıbbiye" muallimliğine başlama tarihinin *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*'nin 1295 hicri yani 1878 yılına ait olanın 237. sayfasında yer aldığı gibi 1295 (1878) yılında değil, ondan çok önce (en geç Şubat 1877'de) olduğu ortaya çıkmaktadır.

2) Bu Fransızca giriş dersinin yayınlandığı dergi 15 günde bir yayınlanan bir dergi olduğundan bu dersi Dr. Nouridjan'ın, 1 Şubat'la, yayınlandığı 15 Şubat 1877 tarihleri arasında vermiş olması gerekmektedir. Enteresan bir hususta aynı derginin 1 Şubat 1877 sayısında, Dr. J. Nouridjan'ın, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Antropoloji profesörü olduğuna dair bir haberin bulunmasıdır[12]. Bu acaba Deontoloji yerine Antropoloji olarak bir dizgi hatasımıdır sorusunu akla getirmekle birlikte Dr. Nouridjan'ın 1877 Şubat'ı başında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de hocalığa başladığını kanıtlamaktadır.

3) Bu Fransızca giriş dersinin baş tarafından bu kürsünün kendinden önceki sahibi olarak Dr. Roussinian'dan övgü ile bahsedilmektedir. Bu da bu deontoloji dersi yani "İlm-i edeb ve Vezaif-i Tıbbiye" için Dr. Roussinian zamanında bir kürsü kurulduğu görünümünü yaratıyor. Ayrıca 1292 ve 1293 hicri yıllarına ait Salname'de Roussinian Efendiden deontoloji değil de Mantık ve Kitabet-i Fransaviyye muallimi olarak bahsedilmesine ters düşüyor, ama bir açıklık getiriyor.

4) Roussinian'ın 29 Kasım 1876'da ölümünden sonra, *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*'nin 1294 sene-i hicrî (yani 1877) tarihli olanının 359. sayfasındaki "İlm-i edeb ve vezaif-i etibba" muallimi olarak adı geçen Rusteban (Estepan-Stephan) Efendiden, Dr. Nouridjan'ın bu deontoloji giriş dersinde hiç bahsedilmemektedir. Oysa ki yukarda da belirtildiği gibi, bu İstepan Efendinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Patoloji hocası Dr. İstefan Aslanian Efendi olması mümkün iken ve Dr. J. Nouridjan'ın da Dr. İstefan Aslanian ve Dr. Rifat'la birlikte "Projet de reforme dans L'enseigment à L'Ecole prèpatoire Médecine" adlı rapor mahiyetinde bir risaleyi (1879 da) yayınlamalarına[13] mukabil, Dr. Nouridjan'ın bu deontoloji giriş dersinde ondan bahsetmemesi, Salnamede'ki bu bilginin yanlış mı olduğu sorusunu akla getirmektedir. Geriye kalan bir ihtimal de, Ermenice kaynaklarda belirtilen Dr. Roussignan'ın 29 Kasım 1876'da ölümünden Dr. Nouridjan'ın bu giriş dersini verdiği Şubat 1877 tarihine kadar, yani Aralık 1876 ve Ocak 1877 tarihlerinde İstepan Efendi'nin yani Dr. İstefan Aslanian'ın bu kış yarıyılında bu derse hoca olara vekâlet ettiği ve kısa bir yarıyıl tatilinden sonra 1877 Şubat'ı ortalarına doğru Dr. J. Nouridjan'ın yeni ders yılı başında bu deontoloji giriş dersini vererek göreve başlamış olabileceğidir. Bu derse hoca olarak kısa bir süre için vekâlet ettiğinden Dr. İstefan'dan Dr. J. Nouridjan bu giriş dersinde bahsetmemiş olabilir.

Ama Dr. Nouridjan'ın Salname'de bu göreve başladığı yıl olarak verilen 1295 (1878) tarihinin doğru olmayıp, onun bu göreve, bu giriş dersinin yayınlandığı 15 Şubat 1877 tarihinden biraz önce başladığı anlaşılıyor.

5) Mart 1867 (1283) de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de Türkçe Tıp eğitimine geçilmesi ve bunun başarılı olmasından sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de de Türkçe tıp eğitimine 1286 (1870)'de "İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahî" ile başlanmasına rağmen[14] hâlâ bazı derslerin bu arada Dr. Nouridjan'ın verdiği bu deontoloji giriş dersinin Fransızca verildiği bu Fransızca yayından anlaşılmaktadır.

Rıza Tahsin'in *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye* isimli eserinde 1286 (1870) yılında "Mebadi-i tahsili Fransızca lisanında takip edenlerin birdenbire Türkçe tedrisata girişmesi muvafık-ı mantık olamıyacağından tedrisata ibtida beşinci sınıftan başlamış ve alettedric beşinci sene nihayetinde sünuf-i mevcûdenin kaffesinde lisan-ı Osmanî devam etmiştir..."[15] dendikten sonra, başka bir sahifede ise"... (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) bu esnada Galatasaray'ında muhterik olan mekteb binası yeniden yaptırılmakla 1289 (1873) tarihinde oraya nakl olunmuş ise de 1294 (1877)'de hasbelicab tekrar Saray-ı Hümayun dahilindeki mevki-i sâbıkına yani Taşkışlaya getirilmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin bütün sınıflarının artık lisan-ı Türkî üzere tedrisatta bulunmasına mebni Türkçe tedrise muktedir muallimine ihtiyaç görüldüğünden, muallimin arasında hayli tebeddülat vukubulmuş ve gerek Avrupa'ya ikmal-i tahsile gönderilip avdet eden gerek Mekteb'te yetişen etibbây-ı muktedire şube-i ihtisasiyelerine göre icab eden muallimliklere tayin kılınmışlardır..."[16] denilmekte ve bunların listesi verilmektedir. Bu listede ise "İlm-i edeb ve Vezaif-i Tıbbiye" yâni deontoloji dersinin ve onun hocası Dr. J. Nouridjan'ın ismi bulunmamaktadır.[17] Bu da bu deontoloji giriş dersinin Fransızca yayınlandığı gibi Fransızca verildiğinin bir delili olsa gerek.

6) Ayrıca *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*'deki bu kayıttan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 1294 (1877) yılında, yangından sonra onarılan Galatasaray'dan tekrar Saray-ı Hümayun dahilindeki Demirkapı'daki Taşkışla'ya taşındığından ay ve gün vermeden bahsedildiğine göre, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Dr. J. Nouridjan'ın Şubat 1877'de verdiği bu deontoloji giriş dersinden sonra mı yoksa daha evvel

mi taşındığı sorusuna kesin bir cevap vermek güç.

7) Bu giriş dersinin içeriği incelendiğinde, Dr. Nouridjan'ın gördüğü çok yönlü eğitiminin neticesi çok kültürlü, hekimlik mesleğini ve Osmanlı Devletini çok seven, oldukça kaliteli bir deontoloji hocası olduğu izlenimi edinilmektedir. Dr. J. Nouridjan'ın bu giriş dersinde hekim görevlerinden bahsettiği bölümün kaynağı 1845'de Paris'te yayınlanan Maxime Simon'un "Deontologie medicale" isimli eseri olsa gerek.[18] Dr.J. Nouridjan'ın evvelce zikredildiği gibi 1876'da İstanbul'da "Aperçu historique sur les médecins Arabes" başlığı altında İslâm tababetine dair Fransızca küçük bir kitabın yayınlanmasına rağmen, Mekteb-i Tıbbiye- Şahane'de 1877'den itibaren aynı zamanda tıp tarihi derslerde verdiğine dair yerli ve yabancı kaynaklarda bir bilgiye şimdiye kadar rastlayamadık. Ermenice kaynaklara göre 1898 yılı Ağustos'unda 71 yaşında ölen ve İstanbul'da Ermeni Katolik Mezarlığına defnedilen Dr. Nouridjan'ın[19] o zamanın *Gaz. Méd.d'Orient* gibi dergilerinde tıbba dair Fransızca makaleleri de yayınlanmıştır. 1876'da Hilâl-ı Ahmer'in (Kızılay'ın) tesisi vesilesi ile kurulmuş Danışma Meclisi'nde Osmanlı Tabibler Cemiyeti'nin temsilcisi olarak Dr. Mordmann, Dr. Dikran Peşdemalcı ve Dr. Polyak ile birlikte üyeliğinde bulunduğu, ölümünden sonra, Fransız ediplerinden yaptığı yayınlanmış tercümelerinin mirasçı evlâtları tarafından Viyana Mekhitarist Manastırındaki rahiplere teslim edildiği Ermenice kaynaklarda zikredilmektedir.[20] Yine bu kaynaklarda Mikayel Abdullah kızı Diruhi ile evlenmiş olan Dr. J. Nouridjan'ın dört çocuğunun isim ve meslekleri şöyle verilmektedir:

1- Yervant (Avukat), 2- Eliz Bayan Viçen Mahcubyan (İngiltere'de), 3- Zareh, 4- Mikayel (Mimar).[21]

Dr. J. Nouridjan'ın mimar olan oğlu Mikayel Nouridjan'ın mesleğinde başarılı, sevilen bir şahsiyet olarak 96 yaşlarında İstanbul'da vefat ettiği ve onun Nişantaşı'nda Rumeli Caddesinde Mimar Etem Beyle birlikte yaptığı bir binada ismini taşıyan bir levhanın hâlâ mevcut olduğu onu tanıyanlar tarafından ifâde edilmektedir.[22]

Özet olarak denilebilir ki, Dr. Joseph Nouridjan'ın 15 Şubat 1877'de Fransızca olarak yayınlanan deontolojiye giriş dersi, diğer Osmanlıca ve Ermenice kaynaklarla karşılaştırıldığında, Dr. J. Nouridjan Efendi ve onun Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de bu dersin hocalığına başlayış tarihine dair daha sağlıklı bir neticeye varılmasını sağlaması açısından da önemli bir döküman niteliğindedir. Türkiye'de tıbbın Batılılaşmasının bir simgesi olan Tıp Bayramını kutladığımız şu günlerde, Türk tıbbının Batılılaşmasında büyük rol oynayan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve onun değerli hocalarından biri olan Dr.J. Nouridjan'ın orada verdiği deontolojiye giriş dersini konu olarak işlememiz, güzel bir tesadüftür. Diğer güzel bir tesadüfte Nouridjan'ın vefat ettiği 1898 yılının 17 Şubat'ında, bizde ilk Tıp Tarihi ve Deontoloji Ordinariüs Profesörü olan A. Süheyl Ünver'in İstanbul'da doğmasıdır.[23]

Dr. J. Nouridjan'ı ölümünün, merhum Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'i de doğumunun 95. yılında rahmetle anar, aziz hatıraları önünde tazimle eğiliriz. ☆

1 Bernard, K.A.: Ecole Impériale de Médecine de Galata Sérai. *Journal de Constantinople et des intérêts Orientaux*. Vol. I, Nr. 51, Jeudi, 21 Septembre 1843, s. 24.

2 Hayrullah Efendi: *Makalât-ı Tıbbiye*. İstanbul 1259 H. (1843)

3 Seligmann, Adalbert Franz Romeo Seligmann. *Neue österreichische Biographie ab 1815*. Band VI, Wien-München-Zürich 1929, s. 59.

4 Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich* Teil 64, Wien 1877, s. 51; Skopec, Manfred: Zu Leben und Werk von Karl Ambros Bernard. *Österreichisch-türkische medizinische Beziehungen*. Berichte des Symposions vom 28, und 29 April 1986 in İstanbul. Hrsg. von Arslan Terzioğlu und E. Lucius. İstanbul 1987, s. 92-98.

5 Bk. Mezbur, Artin: *Ermeni Hekimler* (Universitaires) (1688-1940). İstanbul 1950, c.1.s.122-132; Şigaher, V.: *Şoğagat Yıllığı 1974-1975* (Ermenice). İstanbul 1975, s. 49. Bu ve diğer Ermenice kaynaklardaki metinleri tercüme eden Eczacı Baruyr Damatyan'a bu yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

6 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1292 Hicrî yılı (1875), s. 127; 1293 Hicrî yılı (1876), s. 130.

7 Dr. Stephan Arslanian için bk. Mezbur Artin: a.e., s. 108-115.

8 Bk. Şigaher, J.:a.e., s.30; Ermenice kaynaklarda Stephan Arslanian'ın Joseph Nuridjan ve Rıfat Bey'le "Projet de reforme dans l'enseigment à 'Ecole preparatoire Médecine" adlı rapor mahiyetinde bir risâleyi 1879'da yazdıkları belirtilmektedir. Bk. Mezbur, Artin: a.e.s. 224.

9 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*. 1296 hicrî yılı (1879), s. 115; 1297 hicrî yılı (1880), s. 318; 1298 Hicrî yılı (1881), s. 185.

10 Mezbur, Artin: *Medecins Armeniennes et d'origine Armenienne (1688-1940)*. Vol.I (1688-1864), İstanbul 1950, s. 223; Şigaher, V.: *Şoğaget Yıllığı (1974-1975)*. İstanbul 1975, s. 30;

11 Nouridjan, J.: Leçon d'introduction du cours de déontologie médicale a l'Ecole Imperiale de Médecine de Constantinople. *Revue de Médecine et de Pharmacie de L'Empire Ottoman*. Deuxieme Année, No: 5, Constantinople 15 Février 1977, s. 55-61. Bu makalenin bir fotokopisini bana vermek lütfunda bulunan Prof. Dr. T. Baytop'a müteşekkirim.

12 Bkz. Revue de Me'decine et de Pharmacie de l'Empire Ottoman. Deuxieme Année No. 4, 1er Fevrier 1877, s. 56.

13 Bk. Mezbur, Artin: a.e., s. 224.

14 Bk. Unat, Ekrem Kadri ve Samastı, Mustafa: *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*. İstanbul 1990, s.2; Rıza Tahsin: *Tıp Fakültesi Tarihçesi* (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye). Eklerle yayınlayan Aykut Kazancıgil, İstanbul 1991, s. 173-175.

15 Rıza Tahsin: *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*. C.I, Dersaadet 1328, s. 72-73.

16 Rıza Tahsin: *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*. C.I, Dersaadet 1328, s. 80, 81.

17 Bk. Rıza Tahsin: a.e., s. 81.

18 Maxime Simon, bu eserinde hekim görevlerinden şu şekilde bahsetmektedir:

"a) devoirs des médecins envers euxmêmes et et envers la sience; b) devoirs des médecins envers les malades; c)devoirs des médecins envers la société, d) droits des médecins..." (Bk. Simon, Maxime: Deontologie medicale. Paris 1845)

19 Mezbur, Artin: a.e., s.223; Apéry, Pierre: *Revue Médico-Pharmaceutique*, (İstanbul), Août 1898, s.90.

20 Mezbur, Artin: a.e., s.223

21 Mezbur, Artin: a.e., s.223.

22 Bu bilgiyi veren Dr. Sadun Kandan'a müteşekkiriz.

23 Bkz. Terzioğlu, Arslan: Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Türk ilim ve kültürüne hizmetleri. *Antika*, Nisan 1986, s.13.

W.S. Blunt'un Bir Mektubu

ABDULLAH UÇMAN

Blunt, eşi Lady Anne Noel ile

1840-1922 yılları arasında yaşayan Wilfrid Scawen Blunt, daha çok Büyük Britanya İmparatorluğu'na karşı Müslüman sömürgelerin kurtuluş mücadelelerini destekleyen bir İngiliz politikacısı olarak tanınmaktadır.

1858'de, oldukça genç sayılabilecek bir yaşta girdiği politika mesleği dolayısıyla çeşitli Avrupa başkentlerinde bulunan Blunt, 1869'da ünlü İngiliz şairi Lord Byron'ın torunu Lady Anne Noel ile evlendi. Daha sonra devlet memurluğundan istifa etti ve karısıyla Doğu Akdeniz ve Anadolu'ya seyahate çıktı. İstanbul'da bulunduğu sırada hastalandı ve bir süre burada tedavi gördü. 1875-1879 yılları arasında Mısır, Arabistan ve Hindistan'daki gözlemleri onu, İngiltere'nin, sömürgeleri üzerindeki politikası konusunda bir hayli bilinçlendirdi. At yetiştirmek üzere Kahire yakınlarında satın aldığı büyük bir arazi üzerinde bir Arap gibi yaşamaya başladı. İngiltere'ye gittikçe de sürekli olarak Mısır milliyetçiliğini savundu ve bu arada ünlü *The Future of Islam* (London 1882) adlı kitabını yayımladı. Ertesi yıl Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline karşı Mısırlılar'ın yanında yer aldı. Bunun üzerine devrin İngiliz başvekili Lord Salisbury'nin emriyle üç yıl süreyle Mısır'a gidişi yasaklandı. Daha sonraki yıllarda yazları Londra'da, kışları ise Mısır'da geçirdi.

Değişik tarihlerde Mısır, Hindistan, Türkiye ve Ortadoğu'da bulunan Blunt, İslâm dünyasının o günkü problemleri hakkında eserler vermekle kalmamış, aynı zamanda Batı emperyalizmine karşı Müslüman milletlerin yanında yer almak suretiyle onların bağımsızlık mücadelelerini de desteklemiştir. Osmanlı hilâfetine de karşı olan Blunt, İslâm dünyasındaki gerileme ve durgunluktan başta Osmanlı İmparatorluğu'nu sorumlu tutuyordu. Aynı zamanda şair olan Blunt'un bellibaşlı eserleri şunlardır: *Love Sonnets of Proteus* (1880), *A New Pilgrimage* (1889), *The Secret History of the English Occupation of Egypt* (1907), *Gordon at Khartoum* (1911), *The Poetical Works A Complete Edition* (1914) [1].

Öte yandan, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı öncesinde Ortadoğu politikasıyla ilgili olarak bazı Türk politikacılarıyla, bu arada Rıza Tevfik'le de fikir alışverişinde bulunan Blunt'un bu konuda da değişik bazı görüşleri vardır. Rıza Tevfik hâtıratında, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girip girmemesinin tartışıldığı günlerle ilgili olarak şunları yazmaktadır:

"Birçok İngiliz nâzırının dostu ve mahremi, hattâ Mister Churchill'in de samimi bir dostu olan Sir Scawen Blunt bana 1910 senesi Teşrin-i evvelinin 19'u tarihiyle gönderdiği uzun ve mühim bir mektupta şöyle başlıyordu:

"Aziz Rıza Bey,

Ben size vâdetmiştim ki, kat'î bir sûrette hükûmet adamlarının büyük şark meseleleri hakkındaki fikirlerini öğrenince size malûmat vereyim. Şimdi bu hususta sizi tenvîr için bir fırsat düştü, neticesini arzediyorum.."

Bu mukaddimeden sonra İngiliz dostum İngiliz ricâlinin eski istilâ politikasında devam etmek niyetinde olduklarını, hattâ Mısır'dan çıkmayacaklarını ve hilâfet politikası aleyhinde olduklarını uzun uzadıya anlatıyor ve şu mânidar ihtarda bulunuyordu:

"... Hal böyle olunca Türkiye için takip edilecek biricik politikanın İttifak-ı Müselles'le birleşmekten ibaret olacağına her zaman-

dan ziyade kailim. Eğer İttifak-ı Müselles Türkiye İmparatorluğu'nun tamamiyet-i mülkiyyesi hakkında teminat verir de ittifaka davet ederse..

Avrupa'da müteşekkil iki rakip devlet manzumesi arasında birincisi (yani Almanya-Avusturya-Macaristan ve İtalya ittifakı) hiç şüphe yoktur ki kudret-i askeriyye itibariyle en kuvvetli olanıdır ve her ne kadar ikincisi (yani İngiltere-Fransa ve Rusya müselles anlaşması) bugün denizde diğerinden üstünse de bu üstünlüğün devam edeceği pek şüphelidir[2].

Burada W.S. Blunt'un elyazısıyla takdim etmiş olduğumuz 29 Ağustos 1911 tarihli kısa mektup, İran edebiyatı tarihi mütehassısı ve Cambridge Üniversitesi hocalarından Prof. E.G. Browne'a gönderilmiş olup bu mektup Rıza Tevfik'in evrakı arasından çıkmıştır[3].

Newbuildings Place,

Southwater,

Sussex.

29Ağustos, 1911

Sevgili Browne,

Eğer Dr. Rıza Tevfik buraya gelirse onu görmekten mutluluk duyacağım. Fakat korkarım misafirlerle ilgilenmekten ve Ekim'de yayınlanacak olan *Gordon at Khartoum* adlı kitabımın tashihleriyle yoğun bir şekilde meşgul bulunduğumdan bu hafta evden ayrılamayacağım.

"Mısır" için [hazırladığım] İran makalesini Ryan'a vermek sana zahmet olmaz umarım. Korkarım, olaylar bu yönde oldukça kötü görünüyor. Ve korkarım Fas'ta olanlar İran'da da tekrarlanacak. Grey düşünülebilecek en karışık kafalı insan.

Hürmetlerimle.
Wilfrid Scawen Blunt

1 Daha geniş bilgi için bk. Kemal Kahraman, "Blunt, Wilfrid Scawen", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1992, s. 246-247.

2 Rıza Tevfik, "Biraz da Ben Konuşayım" (tef. 36), *Yeni Sabah*, nr. 3396, 7 Eylül 1948.

3 Mektupta adı geçen Ryan (Sir Andrew) o sırada İstanbul'da İngiliz sefâreti başkâtibidir. (bk. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki* 1908-1914), çev. Nuran Yavuz, İstanbul 1984,s. 170, 299,327). Edward Grey ise İngiliz dışişleri bakanıdır. (bk. *Ana Britannica*, C. X, İstanbul 1988, s. 44-45).

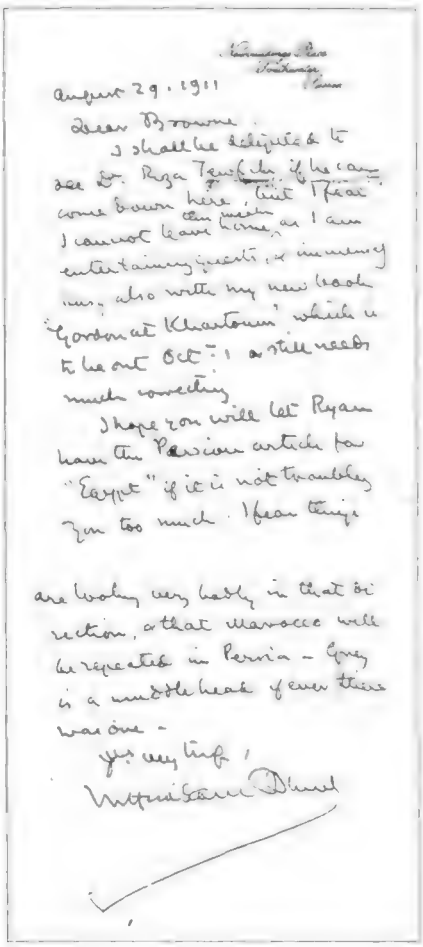

August 29. 1911

Dear Browne

I shall be delighted to see Dr. Riza Tewfik if he can come down here, but I fear I cannot leave home, as I am entertaining guests, & immersed in proofs, also with my new book 'Gordon at Khartoum' which is to be out Oct 1 & still needs much correcting.

I hope you will let Ryan have the Persian article for "Egypt" if it is not troubling you too much. Persia things are looking very badly in that direction, & that Morocco will be repeated in Persia - Grey is a muddle head if ever there was one -

Yours ever truly,

Wilfrid Scawen Blunt

Mu'teber Tanin gazetesine

Muhterem meb'usumuz Feylesof Doktor Rıza Tevfik Beyefendi'nin rahatsız bulunduklarını maalesef istihbâr ettik. Müşârünileyhin an-karîb iâde-i âfiyetleriyle hidemât-ı vatan-perverânelerine devam ve muvaffakıyetlerini an-samîm temennî eyleriz efendim.

fî 20 Mart 325

(mühür)

Edirne

Ortaköy Osmanlı Hürriyet Klübü

Hey'et-i İdâresi

Edirne vilâyeti dahilinde:

Ortaköy Osmanlı Hürriyet Klübü'nden

İş bu varakanın muhterem cerîdenizle neşr ve i'lânı istirhâm olunur efendim.

fî 20 Mart 325

Hey'et-i İdâre Kâtibi

A. Âsaf

(mühür: es-seyyid Ali Âsaf)

Fatih Sultan Mehmed'in Ölümündeki Esrar:

Fatih Zehirlendi mi?

DR. TURGUT AKPINAR

I. Büyük Sultanın Şüphe Yaratan Ölümü

Osmanlı Devletini gerçek bir İmparatorluk haline getiren İstanbul Fatihi, Sultan II. Mehmed'in, hedefini gizli tuttuğu, fakat bugün Mısır'daki Memlükler üzerine olduğu kesin sayılan yeni bir Sefere çıktığının daha ilk günlerinde hastalanıp, 3 Mayıs 1481 günü, ikindi vakti Gebze yakınlarında ölümü, ve böylece "Yeni Sefer"inin onun "Ebediyete Sefer"i haline gelişi, tarihimizin önemli hazin olaylarından biridir. Ölüm, başlangıçta gayet gizli tutulmuş olduğundan çok dar bir çevre dışında hiçbir etki yaratmamışken, sonradan askerin ve halkın öğrenmesi üzerine toplumsal bir fırtınaya dönüşmüştü. Nedeni anlaşılamayan bu ani ölüm, kütleleri büyük bir tepkiye sevketmiş, Sadrazam öldürülmüş, Sultanın özel hekimlerinden Yahudi asıllı Yakup Paşa parçalanmış, İstanbul'un Yahudi mahallelerinde yağma ve katliâm yapılmıştır. Bütün bunlar, ölümün şüpheli görüldüğünü ve bunun suçlu veya suçlularının arandığını göstermektedir.

Askerin ve halkın şüphelenmesi ilk bakışta mantıkî görünmektedir. Sadece İstanbul'u aldığından dolayı değil birçok devleti ve pekçok şehri fethettiğinden gerçek bir "Fâtih" olan Padişahın, halkın da büyük ölçüde katıldığı, sevinçli bir Sefere Uğurlama töreninden kısa bir süre sonra, umulmadık şekilde ölüvermesi, kütle psikolojisinin kolay hazmedebileceği bir darbe değildi. Daha dün Sefere çıkmış bir hükümdar, ölümlük hasta olamazdı. O halde bu ölümde bir iş vardı veya olmalıydı. Akla ilk gelen ihtimallerden biri zehirlenme olabilirdi. Çünkü Ortaçağın Şark ve Garb Saraylarında zehirlemeler günlük olaylardandı. Büyük Sultan, Ortaçağı kapamış olduğu kabul edilen bir hükümdar olmakla beraber, herhalde o dönemin şeytani metodlarına kurban gitmişti. Aksi halde Koca Fatih nasıl ölmüş olabilirdi?

Bugün bile insanlar hâlâ sevdiklerinin ânî ölümlerini bir türlü kabul edemezler, "Nasıl olur, daha dün turp gibiydi, neşeli, canlı idi. Gülüp söylüyordu" gibi aslında çok akıldışı lâflar ederler. Ölümün bir anlık birşey olduğunu ve insanlara sanıldığından daha yakın bulunduğunu unuturlar. Hele Fatih gibi hükümdarların bir anda yokoluvermesi kütleleri büyük bir tepkiye, hatta isyana sevkeder. Nitekim öyle oldu. Derhal "Büyük Fatih"lerini öldüren veya ölümünde rol oynamış olabilecek şüpheliler gözden geçirildi ve yukarda belirtildiği gibi bunların başında Sadrazam ile tarihte çoğu yer ve zamanda her kötülüğün içinde oldukları kabul edilen Yahudilerden biri, İtalya'nın "Gaeta" şehrinden gelip, Fatih'e şahzadeliğinden beri hekim olarak sadakatle hizmet eden hekim Iacopo (Yakup Paşa) kurban olarak seçildi. Sadece Yahudi Hekim değil, Yahudi Mahallesinde hiçbir şeyden haberi olmayan halk da katliâma ve yağmaya uğradı. Sonradan ve bugün Yahudi Hekim'in hiçbir suçu olmadığı kabul edilmiştir. Kaldı ki, bu durum daha o zaman anlaşılmış olmalı ki, Yakup Paşa'dan kısa bir süre sonra, İran asılı olup, Fatih'i tedavi eden diğer meşhur bir hekim Larî de (suçluluğundan şüphelenilerek) öldürülmüştür. Esasen Yahudi Hekimin öldürülüşü ve Yahudi Mahallesinin yağmalanmasının gerçek sebebinin, Fatih üzerinde büyük bir nüfuz sağlayan hekimin, bütün Yahudileri sultanın çevre-

sinde toplaması olduğu biliniyorsa da, öldürülmenin "göstermelik sebebi" olarak "Fatih'i zehirlemek" suçu olduğu anlaşılıyor.

Şurası dikkat çekicidir ki, tarih kitaplarımızda Fatih'in zehirlenerek öldüğü hususunda açık bir kayda rastlanmadığı, Tarih Profesörü, merhum Şehabeddin Tekindağ tarafından ifade edilmiştir. Bu hükümden bir dereceye kadar Âşık Paşa-zade'nin, iki anlama da gelebilecek, dolayısıyle şüpheyi davet eden bazı satırları istisna edilebilir. Şimdi bu meseleyi kısaca ele alalım.

II. Fatih'in Zehirlendiği Hakkındaki Şüphelerin Yazılı Kaynakları

A. Âşık Paşa-zade

Âşık Paşazade'nin Fatih'in ölümünden önceki hastalığı ve doktorların tedavisi hakkında yazdıkları şöyledir:

"Vefatına sebeb ayağında zahmatı var idi. Tabibler ilâcında âciz kaldılar. Ahır tabibler bir araya cem'oldular. İttifak ettiler, ayağından kan aldılar. Zahmat dahi ziyade oldı. Ahır şarab-ı faruk (fariğ ?) verdiler. Allah rahmetine kavışdı."

Bu ifadede hiçbir şüpheli durum gözükmüyor. Fakat Âşık Paşazade, eserinde hep yaptığı gibi metinler arasına birtakım "Nazımlar" ilâve etmiştir. Bu bahse eklenen şöyledir:

Tabibler şerbeti kim verdi Han'a
Ciğerin doğradı şerbet o hanın
Dedi niyçun bana kıydı tabibler
İcabet (isabet?) etmedi tabib şarabı
Tabibler teşhis etmedi marazın
Tabibler hana çün taksirlik etdi
.... (dört beyit daha var)
O han içdi şarabı kana kana
Hemindem zarı etdi yana yana
Boyadılar ciğeri canı kana
Ecel ermiş idi o demde hana
Tımarları kamu vardı ziyana
Budır doğrı kavul düşme gümana[1]

Verilen şerbetin ciğerini doğradığı ve Fatih'in ağzından "Tabibler neden bana kıydı" şeklindeki ifadelerden, Sultanın zehirlendiği sonucunu çıkaranlar vardır. Halbuki, evvelki eser ve yazılarında bu ifadeleri, zehirlenmenin açık ve kesin delili olarak kabul etmiş olan İsmail Hami Danişmend bile, sonradan *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nde bu sözlerin, sadece bir nevi şikâyet ve kadere karşı sızlanma gibi de yorumlanabileceğini anlayarak, "Fatih'in ölümündeki şüpheli durumun iyice tetkik edilmesi gerektiği"ni vurgulayarak, ilk fikrinden vazgeçmiştir. Bu konuya döneceğiz.

B. Franz Babinger

Fatih'in zehirlendiği iddiası, memleketimizde özellikle Babinger'in eser ve makalelerinde, İtalyan arşivlerine dayanarak tesbit ettiği bazı gerçeklerin öğrenilmesinden sonra çok yaygın bir hale gelmiştir.

Babinger (1891-1967), Münih Üniversitesi'nde Türkoloji Enstitüsünü kurarak onu Almanya'nın belki en meşhur Türkoloji Araştırma Merkezi haline getirmiş ve esas araştırma alanı Osmanlı Tarihi olan tanınmış bir tarihçidir. Onun daha 1927'de yazdığı *Osmanlı Tarih Yazarları* eseri (ki yıllarca sonra Türkçe çevirisi yayınlanabilmiştir: 1982) ve Fatih'in hayatı hakkında hazırladığı 600 sahife kadar tutan büyük eseri de birçok dile çevrilmiştir. Ne yazık ki tarihimiz bakımından bu derece önemli bir kitap henüz Türkçeye çevrilmediği gibi, hakkında dilimizde hiçbir ciddi eleştiriye konu olmamıştır.

Babinger, kaynak bilgisi bakımından, herkesin hayret ve hayranlığını kazanmış bir tarihçi olarak bilinir. Onun, Osmanlı Tarihinin İtalyan Arşivlerindeki kaynaklarına, hiçbir Türk tarihçisinin aklından bile geçiremeyeceği derecede hâkim olduğu söylenebilir. Bunun bir örneği de Fatih'in öldürülmesi amacıyle Venediklilerin giriştiği çeşitli teşebbüsleri belgeleriyle ortaya çıkarmasıdır. Babinger'in eserlerini aslından okuyabilen tarihçilerimiz çok az olduğu gibi, onun "dilinin de çetrefil ve ifadelerin zaman zaman karanlık" oluşu yüzünden söyledikleri bazen yanlış anlaşılmış ve yorumlanmıştır. Şöyle ki Babinger, araştırmalarında, Venediklilerin Fatih Sultan Mehmed'i öldürtmek amacıyla giriştikleri teşebbüsleri, suikasdcı adayları ile yapılan mukavelelere varıncaya kadar ayrıntılarıyle tesbit etmişse de (ki adedleri düzineyi geçmektedir) bütün bunlar birer "teşebbüsten ibarettir. Böyle bir suikasdcının İstanbul'da yakalanarak kazığa geçirildiği bilinmektedir. Kısaca "teşebbüs" başka, icra etme ve gerçekleştirebilme başkadır. Adı geçen teşebbüslerin hiçbirinin başarıya ulaşamadığını, Babinger'in "Fatihin ölümünün nedenini tam bir güvenle bilemiyoruz" cümlesinde özetlenmiş olarak buluyoruz: (Über Todesursache ist keine völlige Sicherneit zu erlangen). Fakat Padişahın zehirden öldüğü sadece bir "mülâhaza" olmaktan ileri bir ihtimaldir ve düşmanlarının çokluğu nedeniyle akla yakın olduğu gibi, muhtelif dış şartlarda bunun inanırlığını arttırmaktadır. (Mehr als eine Überlegung spricht dafür, dass der Grossherr an Gift starb eine Vermutung, die bei der Unzahl seiner Widersacher ohnedies naheliegt, aber durch verschiedene Umstaende sehr an Glaubhaftigkeit gewinnt).[2]

Kısaca söylersek, Babinger, Venedik'in Fatih'i öldürtme planlarını belgeleriyle açıkça ortaya çıkarmışsa da, sonunda onun zehirlendiğini kesin olarak söylememekte, bunu bir zan ve tahmin olarak ifade etmektedir. Prof. Şehabeddin Tekindağ'ın da işaret ettiği, Babinger'in bazı ifadelerindeki "karışıklık" bizim birçok yazarımızı (çoğunlukla birbirinden aynen aktararak) onun Fatih'in zehirlendiğini kesin olarak söylediği ve ispat ettiği şeklinde anlaşılmış ve yayılmıştır. Bu nedenle de tarihçilerimiz arasında, zehirlenme iddiaları Babinger'in eserlerinden sonra alevlenmiştir. Bu nedenle biz yukarıda onun açık seçik şekilde "ölüm nedenini tam bir güvenle, kesin bilemediğimizi vurgulayan cümlesinin Almancasını da aldık.

III. Zehirlenme İddiasında Bulunan Tarihçilerimiz

Âşık Paşazade'nin şüphe uyandıran bazı ifadeleri bir tarafa bırakılırsa, Fatih'in zehirlenerek öldürüldüğü tezini kesin olarak ileri sürenler modern tarihçilerimiz olmuştur. Bu fikri ilk defa kesin şekilde, galiba *İsmail Hami Danişmend* ileri sürmüştür. Danişmend, 1953'te çıkan bir eserinde, Babin-

ger'in iki makalesine atıfta bulunarak "herhalde Fatihin eceliyle ölmeyip zehirle öldürülmüş olduğu artık muhakkak demektir" sonucuna varmakta ve bu fikrini "Tarihî Hakikatler" isimli kitabında tekrarlamış bulunmakta iken, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nin yeni baskısında bu kanaatini değiştirmiştir[3]. Burada, Âşıkpaşazade'nin, şüphe uyandıran sözlerinin farklı yorumlanabileceği ve Babinger'in "ölüm sebebinin zehirlenme olarak tam bir güvenle ileri sürülemeyeceği" mealindeki ifadelerinin etkisi olmuştur, diye tahmin ediyoruz. Sebebi ne olursa olsun bu davranış, Danişmend'in lehine bir not olarak alınmalıdır.

Yılmaz Öztuna ise bu konuda da kendinden fazlasıyle emin ve kesin konuşmaktadır: "Fâtih, Venedik tarafından zehirletilerek ölmüştür."*Hayat Tarih Mecmuası*'nda bir okuyucunun sorusuna cevap verirken daha da ileri giderek: "Zehirlenerek öldürüldüğü kesin şekilde doğrudur. Fatih'in zehirlendiği bugün münakaşa mevzuu bile olamaz, o kadar açık bir keyfiyettir" demekte ve bu esnada kendisine bu fikri ilham eden araştırmaların sahibi Babinger'in bile bu kadar kesin konuşamadığını unutmaktadır.[4]

Tanınmış arşivcimiz *Mithat Sertoğlu* ise ismini zikretmemekle beraber, şüphesiz Babinger'i kasdederek "son incelemelerin zehirlenmeyi ortaya koyduğundan" söz etmekte, araya zehirleten ve zehirleyenin hüviyeti bakımından şaşırtıcı bir fark koyarak, asıl kaynağı belirsiz kılacak bir şekilde, zehirlenmenin Venedikliler tarafından değil de, Papa tarafından ve Mısır Kölemen Sultanı Kayıtbay'ın bu işe memur ettiği tabib Larî kanaliyle gerçekleştirildiğini yazmaktadır. Böylece Sertoğlu, Iacopo'yu da büyük bir ithamdan kurtarmış olmaktadır[5].

Kimyager-eczacı *Naşit Baylav* ise uzun seneler süren araştırmasının, sahaflarda bulduğu bir yazma ile çözüme kavuştuğu kanaatindedir. Bu yazmada birtakım macunların terkibi yazılı imiş. Bunlardan birinin ismi "Yakup Paşanın Macunu" olup, bunu "Fatih de kullanmıştır", diye bir kayıd da taşıyormuş. İlâcın terkibinde ise kuvvetli bir zehir olduğu bilinen "striknin" de bulunuyormuş. Yazar Baylav'a göre bütün bunların meseleyi açıkça çözdüğü kabul edilerek, "Fatih Zehirlendi-Fatihin hususi doktoru Yakup Paşanın Fatihe Verdiği İlacın Formülünü Neşrediyoruz" başlığı ile bir makale yayınlanmıştır. Bu uzun makalenin, kısaca bizi hiç tatmin etmediğini, çünkü illiyet bağının kurulamadığını, "Macun kitabındaki Yakup Paşa Macununun terkibinde "striknin" var diye (ki bildiğimize göre bu zehir birtakım ilâçlarda bugün de kullanılmaktadır) Fatih'in bu macunla zehirlendiğini iddia edebilmenin imkânsız olduğunu düşünüyoruz. Üstelik ölüm halindeki bir insana "kuvvet macunu" değil, başka etkili ilaçların gerektiğini bilmek için de doktor olmaya ihtiyaç yoktur.[6]

Özetle söylersek, Fatih'in zehirlendiği iddiası, esas itibariyle Babinger'in araştırmalarına dayandırılmakta olduğu halde, Babinger kendisi bile böyle bir tezi kesin olarak ileri sürememektedir. Babinger'in kürsüdeki halefi Kissling de Fatih'i oğlu Beyazıd ve Halvetî tarikatından olan taraftarlarının zehirlettiği yolunda ağır basan birçok işaretlerin mevcud olmasına rağmen, kesinlik taşıyan deliller bulunmadığını vurgulamaktadır[7].

IV. Fatih'in Eceliyle Öldüğü Kanaatinde Olanlar ve Gerekçeleri

a. Jorga (Iorga)nın Fatih'in Sağlık Durumu Hakkında Bazı Açıklamaları

Büyük Rumen tarihçi Iorga, *Osmanlı Tarihi* isimli beş cildlik eserinde Fatih'in sağlık durumunun hiç de iyi olmadığını gösteren şu satırlara da yer vermiştir: "Fatih 1464 yılından beri o kadar şişmanlamıştı ki, ata binmesi güçlükle mümkün oluyordu... Savaşların zahmetleri, damla (Goutte) hastalığına neden olmuştu (? damla aslında irsi ve bünyevî bir hastalık olup, muharebelerdeki zahmetlerin bir sonucu olmasa gerektir-T.A.). Bu hastalık yüzünden 1465 de tamamen istirahate çekilmiş ve şahsen hiçbir Sefer'e katılmamıştır. Hatta 1466'da Fatih'in vefat etmiş olduğundan sözedilmişti. Maamafih bu rivayetin Sultanın bir Savaş Hilesi olduğunu iddia edenler de olmuştu. 1468'de yine hasta olduğu söylenmişti. 1475'de damla hastalığı o kadar şiddetlenmişti ki Buğdan üzerine yapılması düşünülen seferden vazgeçilmek gerekmişti. Son Seferinde (ki daha yolun başında iken, Üsküdar'da birkaç gün dinlenmek zorunda kaldığını da biz ilâve edelim-T.A.) yeni ve kuvvetli bir krizde vefat etti[8]."

Iorga'nın muhtelif kaynaklara dayanarak çizdiği bu kısa hastalık tablosu, bize onun hiç de sapasağlamken, âniden hastalanıp ölmediğini, esasen sağlığının epeyce ciddi şekilde sarsılmış bir insan olduğunu açıkca göstermektedir. Gerçi hasta bir insan da zehirlenerek öldürülmüş olabilir, fakat hastalıklı bir insanın ölümü halinde zehirlenme şüphesi daha az akla gelir. Böyle olunca meselâ Âşık Paşazade'nin ölümden şikâyet eden sözlerini bazılarının yaptığı gibi, "kesinlikle zehirlendiği bu sözlerden anlaşılıyor" diye yorumlamak imkânsızlaşır.

b. Tanınmış Bir Tarihçimizin Gözüyle Fâtih'in Ölümü Meselesi

İstanbul Üniversitesi'nin oldukça erken sayılacak bir yaşta kaybettiğimiz tarihçilerinden Prof. Şehabeddin Tekindağ, "Fâtih'in Ölümü Meselesi"ni ayrıntılı bir şekilde incelediği değerli bir makalesinde, o dönemin en yetkili uzmanlarından biri olarak zehirlenme iddialarını reddetmekte ve çürütmektedir[9].

Tekindağ konuya şöyle girmektedir:

".... fikir ve mütalealarımızı belirtmeden evvel bütün Doğu ve Batı kaynaklarının zehirlenme hadisesinden hiçbir şekilde bahsetmediklerini hatırlatmak isteriz." (Bu arada çağdaş müelliflerden, Seferde bulunan Neşrî başta olmak üzere birçok Osmanlı Tarihçisinin eserlerini saydıktan sonra, hasta olduğu cihetle Hünkâr Çayırı'na kadar araba ile gidebilen Fatih'in zehirlenmesinden ima suretiyle dahi bahseden hiçbir kayıd olmadığını,... keza Arapça eserlerde de durumun aynı olduğunu, Batı kaynaklarının ise meselâ II. Beyazıd'ın

zehirlendiğini kesinlikle beyan etmelerine rağmen, Fatih'in kendisini öldüren ağır bir hastalığa tutulduğunu zikretmekle yetindiklerini, birçok isimler vererek göstermekte, Türk kaynaklarına istinaden birer Osmanlı Tarihi yazmış bulunan Hammer, Zinkeisen ve Iorga'nın bu hususta hiçbir mütalea beyan etmediklerini, İtalyan arşiv vesikalarına müsteniden kaleme alınmış meşhur Venedik Tarihlerinde ezcümle Comte Daru, H. Kretschmayr, Romanin, Sismondi ve bunun gibi müelliflerin eserlerinde de imâ kabilinden olsun hiçbir kayıd olmadığını vurgulamaktadır. Sözü Âşık Paşazade'nin yukarıda naklettiğimiz ifadelerine getiren Tekindağ: "Âşık Paşazadenin sözleri türlü şekillerde yorumlanmıştır. Halbuki mesele gayet sarihtir. Şöyle ki: Henüz istifadeye arzedilmemiş Bihişti, Tevarih-i al-i Osman'ında: "İlel-i bedeniden bazı avarız arız olup emraz-ı müzminenin inşidad ve ahlat-ı redienin insidadı ziyade" olduğunu kaydettiği Fatih'in "kuvvet-i aziziyesine muhkem za'f-u noksan gelip hastalıktan natuvan olduğunu ve geçiş sırasında daha da zayıflamak ve "emraz-ı sabıka a'razı lâhika mülâhik" olmak suretiyle yatağa düştüğünü" söyler ki onun bu ifadesi, Fatih'in ölümünde İstanbul'da bulunarak cenaze merasimine şahid olan birisinin mektubunda: "Ölümüne sebeb olan hastalığa ansızın tutuldu" şeklindeki kaydı ile İstanbul Sarayında bulunan Spandouyn'un: "kendisini öldüren bir hastalığa yakalandığını" belirten haberine uymaktadır. Her üç kaynakta verilen haberler, yukarıda isimleri geçen eserlerindeki malûmatla karşılaştırılırsa, Âşık Paşazadenin ifadesi şu vazıh şekli alır:

"Umumiyetle artiritik bünyelerde görülüp hemen bütün Osmanlı Padişahlarına âriz olan damla (Goutte-Nikris) hastalığı ile müzmin romatizma gibi sair bedenî hastalıklara müptela olan Fatih -ki tablolarında da görülmektedir- geçiş sırasında daha da hastalanarak (inşidad) bütün müzmin hastalıklarına (emraz-ı müzmine) azan âzâlarının (ahlat-ı redie) tıkanması (insidad) eklenince, yatağa düşmüş ve kendisine önce ilm-i tıpda gayet mahir

G. Bellini'nin yaptığı Fatih Portresi (Londra, Milli Galeri)

olduğu bilinen tabib-i has Lari müdahale etmiş, muvaffak olamayınca da Yakup Paşa tekrar getirilmiştir. Ancak Yakup Paşa, Karamanî Mehmed Paşa taraftarı Lari'nin ilâcını tasvip etmeyip müdahaleden çekinmesi üzerine, konsültasyon yapan tabibler ayağından kan almak istemişler, çaresiz kalınca da Yakup Paşa'nın hastaları kay ettirip (kusturup) tedavi etmek üzere kullandığı meşhur şurub (şerbet) şarab-ı fariğ'i vererek sancısını azaltmak yolunu tutmuşlardır. Fakat "ahlat-ı redienin insidadı ziyade olduğudan" şarab-ı fariğ (şerbet) tesirini gösterememiş (isabet etmedi tabib şarabı) ve kendini kaybettiren kısa bir komayı müteakip... vefat etmiştir. Müphem bir ilâç hatta zehir olarak tefsir edilen şarab-ı fariğ ise kay ettiren bir şurup-mukayyi olarak kabul etmek icabeder. Nitekim Farig vb. boşaltmak, kay ettirmek manasında olup aynı kökten "istifrağ" kelimesi bugün de kullanılmaktadır. (istifrağ etme, kusma demektir-T.A.)

Görüldüğü gibi, Âşık Paşazade'nin ifadesinde Fatih'in zehirlendiğine dair bir mânâ olmadığı gibi, diğer ifadelerinde de mühtediler grubunun tahrik ve teşvikleri yü-

zünden, Yeniçeriler tarafından Karamanî Mehmed Paşa ile birlikte öldürülen Yahudi mühtedisi Yakup Paşayı iddia edildiği gibi padişahı zehirlemekle değil, bütün Yahudileri Padişahın işlerine karıştırmış olmakla itham etmektedir. (Çünküm bu Hekim Yakup kim heman vezir oldı ne kadar kim aç Yahudi var ise padişahın işlerine karıştırdılar. Hekim Yakub sebebiyle... Giese Neşri 198)

Bu suretle, Osmanlı kaynaklarını tenkidsiz kullanması yüzünden birbirini nakzeden neticelere varıp, akdedildiği söylenen mukavelenin ise tatbik sahasına intikal etmediğini itiraf (? ifade T.A.) eden Babinger ile onun fikirlerini kabul eden kimselerin Fatih'in zehirlenerek öldüğü mütalealarını reddetmiş oluyoruz"[10].

C. Tıp Adamlarının Gözüyle Fatih'in Ölümü

Fatih'in ölümündeki esrarın çözülmesinde şüphesiz Tıp doktorlarının önemli bir söz hakkı olmalıdır. Çünkü tarihî kayıdlardan Fatih'in hastalık veya hastalıklarının arazları, doğurduğu şikâyetler hakkında, birçok bilgiler edinebilmekteyiz. Gerçi bunlar, kesin bir teşhis için yetersiz ise de yine de bize bazı ipuçları verir sanıyoruz. Bunlar hiç olmazsa Fatih'in sağlık durumunun ciddi şekilde bozuk olduğunu göstermektedir. Yurdumuzda, tarihî belgelerden yola çıkan, asıl meslekleri Tıp doktorluğu olan üç tıp tarihi uzmanımız, bilinenlere bakarak Fatih'in hastalığının ne olabileceği hakkında kanaatlerini yazmışlardır. Bildiğimiz kadariyle bu konuda ilk denemeyi çok cepheli bir ilim ve sanat adamı olan Prof. Süheyl Ünver yapmıştır. Daha 1946 yılında yayınladığı bir eserinde, Fatih'in muhtemelen diyabet (şeker hastalığı) koması sonucunda öldüğünü yazmıştır. Bu öncü-teşhisi ve konu ile ilgili olarak yazdıklarını buraya aktarıyoruz:

"Fatih'in mükemmel bir morfolojisi vardır. Lakin o, 40 yaşlarında çok şişmanlamıştır. Vefatına bir sene kala (ise) çok zayıflamıştır. Ölümünde içinden omuzları kesilerek çıkarılan robu onu gösteriyor. Yine vefatından on ay önce bitirip takdim ettiği (şimdi National Galery Layard Kolleksiyonundaki) resminde Bellini, Fatih'i zayıf, uçuk benizli ve incelmiş yüzüyle alt çenesini biraz yukarı kalkmış göstermiştir. Sonra Karabacek'in neşrettiği bir resimde (ki aslı Viyana Millî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır-T.A.) de Fatih, ölümüne tekaddüm eden günlerde pek bitkin bakışlı, avurdları çökmüş ve dişleri hemen tamamen çürüyerek çenesi kısalmış ve kalkık, bir yüzle gösteriliyor. İleri derecede zayıflamıştır. Kendini 51 yaşında dişlerini döken ve bu kadar zayıflatan sebep nedir? Üstelik vaktiyle itiyadı üzerine beslenmekteki ifratını Nikris ağrılarına veyahut ayağındaki zahmet ilerlemesine yavaş veyahut çabuk yapan bir endarterit midir? (Toplar damarların tıkanması, iltihabı-T.A?)

Hep biliyoruz ki, Fatih Sultan Mehmed, âlimleri devlet otoritesinin fevkinde gördüğü için sofrasına hep onların ileri gelenlerini çağırır ve onlarla beraber yemek yer. Böyle olup giderken meşhur Kanunnamesinde: Cenabı şerifim yalnız yemek yiyecektir, diye bir madde koydurmuştur. Bunda âlimler arasındaki teşrifat farkları rol oynadığı gibi, Fatih'in bir aralık polidipsiye duçar olduğunu da hatırlatabilir. Aynı zamanda zayıflıyor. Bu zayıflığın ve takatsizliğin önüne geçebilmek maksadiyle çeşitli gıdalı yemeklere önem veriyor. Zira onun matbahında kendi şahsı için pişen çeşitli çok yemekleri öğreniyoruz. Senelerle hekimleri ve bittabi kendisi o asırda bunun fırkında olmayarak devam ediyor. Kuvvet macunları kullanmak luzumunu hissediyor.. O halde Fatih'i bu hale getiren hastalık nedir?

Acaba bu elimizde bir kısım zaif ve lâkin malûm olan delillere dayanarak bize bir diyabet tablosunu ve onun safhalarını aydınlatabilir mi? Bunu kat'i olarak ileri sürmek hakkını haiz olmazsak bile bu ihtimali hatıra getirmemek de kabil olamamıştır. Kısa hastalığı yalnız Nikris krizi mi(ydi?) Yoksa bu hastalığın sonunda asidoza, yorgun üzgün bir hal ile hemen sonra da komaya düşmesi midir? Doktorların beceriksizliği veya ihmali "tekasül" rivayeti olmasaydı, Fatih kurtarılabilir miydi? Bunu zan ve tahmin etmek kolay değildir"[11].

1946 yılında Prof. Süheyl Ünver'in oldukça ihtiyatlı ifadelerle koyduğu şeker hastalığı teşhisini, 15 yıl kadar sonra muavini doçent *Bedii Şehsuvaroğlu* daha kesin ifadelerle tekrarlamıştır[12].

Daha sonra üçüncü bir Tıp Tarihi Profesörümüz, daha ayrıntılı bilgiler vererek şeker hastalığı teşhisine katılmıştır. Prof. Feridun Nafiz Uzluk, Fatih'in önce ata binemeyecek kadar şişmanladıktan sonra ölümüne yakın müthiş zayıflamasına işaret ettikten sonra, ölümünden beş ay evvel yapılan, Viyana Milli Kütüphanesi'ndeki tabloda Fatih'in 70 yaşında hastalıklı bir insan görünümünde olduğuna haklı olarak dikkatlerimizi çekmektedir. Dişleri dökülmüştür. Çok yeyip çok içmektedir. Bunlar şeker hastalığının tipik arazlarıdır.

Bu konuda çok dikkat çekici bir olay, Fatih'in Kanunnamesine, yemeklerini tek başına yiyeceği hakkında bir hüküm koydurmasıdır. Bu satırların yazarı Türkoloji Kongresine sunduğu, Fatih Kanunnameleri ile ilgili bir tebliği hazırlarken, Kanunnameye böyle bir hükmün konulmuş olmasını tuhaf bulmuştu. Yalnız modern Kanunlar içinde değil, o dönemdeki bir kanunnamede bile böyle bir hükmün bulunuşunu bir hukukçu olarak anlaşılması zor bir durum olarak karşılamıştı.

Halbuki yukarıdaki bilgilerden sonra, dişleri dökülmüş, oburcasına ve çirkin şekilde yemek yiyen büyük bir hükümdarın, kendisini bu halde çevresindeki "kullarına" göstermek istememesini akıllıca bir davranış olarak bulmamak mümkün değildir. Bir düşünürün: "sakın başkasının yanında yemek yemeyiniz (sadece siz anlamında) Çünkü insanın en hayvanlaştığı hallerden biri budur" dediğini hatırlıyorum. Bizim an'anelerimizde sofra üzerine gelenlerin, mutlaka yemeğe davet edilmesindeki hikmetlerden biri de bu olsa gerektir. Böyle bir davetle hayvanlaşma kabahatine seyredenlerin de katılması sağlanmış olmaktadır. Fatih'in, ecdad-ı izamım vezirleriyle yemek yerlermiş, ben bunu kaldırıyorum, diye bir hükme lüzum görmesini

aslında bu fiilen de yapılabilirdi) hastalığı ile yakından ilgili sayabiliriz.

Tarihin sayfalarındaki açıklamalara bakarak, Fatih'in hastalığını teşhise girişen sadece bizim doktorlarımız değildir. Bunun en yeni örneğini Fransız Profesörler vermişlerdir. Aslında bir tarihçi olup, yıllarca yurdumuzda da gazeteci olarak bulunmuş olan André Clot, sonradan Kanuni Süleyman ve Fatih hakkında da eserler yazmış olup, adıgeçen iki eseri de Türkçeye çevrilmiştir. Bu tarihçi, Fatih'in sağlık durumu üzerinde bilinenleri iki Fransız tıp Profesörüne vererek, onun muhtemelen hangi hastalıktan ölmüş olabileceğini sormuştur. Kendisinin açıklamasından anlaşıldığına göre, bu doktorlar, Fatih'in siroz ile birlikte karaciğer kanserinden ölmüş olabileceğini söylemişlerdir.[14] Osmanlı döneminde bazı Saraylı kadınların, hastalıklarına paravana arkasından teşhis koydurmağa kalkıştıklarını okur, gülerdik. Fakat yüzyılların arkasından, Fatih'in hastalığının sağlıklı bir şekilde teşhisinin mümkün olup olmadığını tıp mensuplarına bırakıyoruz. Bizim için önemli olan, onun bir hastalık sonucunda eceliyle öldüğü gerçeğidir.

V. Fatih'in Mezarının Açılmasını Önerenler ve Tepkiler

a. Fatih'in Cesedinin Bozulmamış Vaziyette Durduğu Rivayeti ve Mezarının Açılarak Bunun Tesbitini İsteyenler

Sultan Abdülhamid'in Fatih'in mezarını gizlice açtırdığı ve durumunu tesbit ettirdiği hakkında bir rivayeti bize meşhur tarihçi Reşat Ekrem Koçu anlatıyor: Büyük şair Yahya Kemal bir sohbet esnasında, Koçu'ya çoz zaman evvel duyduğu bir rivayeti nakletmiş ve bunun araştırılmasını kendisinden istemiştir. Hikaye şöyledir:

İkinci Abdülhamid döneminde bir yıl Fatih civarından geçen ana su yolları patlamış, semtin geniş bir kısmında evlerin bodrumlarını su basmış. Semt halkından birkaç kişi de rüyalarında büyük şehrin Fatihini görmüşler, Sultan Mehmed: "Boğuluyorum... beni kurtarın" demiş. Rüyalar kahvehane sohbetlerine düşmüş, hafiyeler de Saray'a jurnal vermişler. Padişahın vehmi ve telâşı malûm. Büyük ceddinin kabrini gizlice açtırmağa karar vermiş, bu işi de mahrem olarak Fatih İtfaiye kumandanı Mehmet Paşa'ya havale etmiş.. Gizlice yapılan araştırma sonunda, tabutu açıldığında içinde cihangir hükümdarın mumyalanmış cesedinin yüz taravetini olduğu gibi koruduğu yani hiç bozulmadan durduğunu görüp durumu Abdülhamide arzetmişler... Padişahın sıkı tenbihine rağmen Mehmet Paşa bir süre sonra bu tarihi sırrı muhafaza edememiş ve yakın dostu Damat Şerif Paşaya (Çavdarlı-T.A.) nakletmiş, o da Yahya Kemal'e söylemiş. İşte Yahya Kemal'in, bu işi sen tahkik etsen dediği mesele bu imiş.

R.E. Koçu, bu halk menkibesi için, "ah bu rivayetler hakikat olsu. Bu, dünya ölçüsünde bir hadise olurdu" diye sözünü bitirir. Reşat Ekrem Koçu'nun bu sözleri, İskit Yayınevinin yayınladığı, sevilen bir Tarih Dergisi olan *Resimli Tarih Mecmuası*'nın Mart 1950 tarihli 3. sayısında heyecan yaratacak şekilde şu başlık altında çıkmıştır: "Gayet Mühim Bir Sır İfşa Ediyoruz- Fatih'in mübarek vücudunun, yüzü aynen muhafaza edilmiş bir halde mumyalanmış olarak durduğunu öğrendik- Bu sevinçli haberin tetkik ve tahkiki resmi makamlara düşer. Eğer böyle ise beşyüzüncü fetih yılı bayramında halkın ziyaretine açılmalıdır."

Haberin büyük ilgi ile karşılanması doğaldı. Netekim aynı Derginin Nisan 1950 tarihli 4. sayısında, evvelki haberin memlekette büyük akisler uyandırdığı haber veriliyor ve bir vatandaşın, Fatih Camii altında araştırma yapmak için müsaade almak üzere Vilâyet Makamına dilekçe verdiği, gazetecilerin birçok ilgili ile konuştuğu bildiriliyor, bu arada da bazılarının sandığı ve iddia ettiği gibi, İslâmî esaslara aykırı olduğundan Türklerde mumyalamanın bahis konusu edilemeyeceği tezinin tarihi hakikatlere uymadığı ve Selçuklularda mumyalamanın uygulandığına çok haklı olarak, değinilmiştir[15].

Burada istidraden çok ilgi çekici bir bilgiyi de aktarmakta yarar görüyorum. 1948 yılında girdiğim İstanbul Hukuk Fakültesi'nde Adlî Tıp Hocamız rahmetli Prof. Hikmet Yalgın, bir dersinde bize "sabunlaşma" olayını anlatmıştı. Nadiren de olsa bazı hallerde, özellikle yağlı vücudlarda, cesedin gömüldüğü toprağın da uygun kimyevi yapıda olması halinde sabunlaşma olayı meydana gelmekte ve vücud hiç bozulmadan, yeni ölmüş gibi kalabilmekte imiş. Biz, öğrenciler, halkın birtakım evliyalar hakkında anlattıkları "bozulmamış mübarek cesedler" hikâyelerinin gerçek olabileceğini, ilmî bir esasa dayandığını öğrendiğimizde hayretler içinde kalmıştık. Nazarî olarak Fatih'in cesedi mumyalanmış olmasa bile, bazı şartlarla, pekalâ bozulmadan kalmış olabileceği, hiç de ilme aykırı bir düşünce değildir. Bunu belirtmemiz değerli Hocamızı rahmetle anmaya vesile oldu.

Asıl konumuza dönelim. *Resimli Tarih Dergisi*'nin Mayıs 1950 tarihli 5. sayısında ise yine önemli bir haber veriliyor. Bunda Paris'te sürgün hayatı yaşayan Damat Şerif Paşanın bu arada bir mektup yazarak, böyle bir konuyu hiç bilmediğini, Fatih İtfaiye Müdürünü ömründe görmediğini bildirdiği haber veriliyor. Fakat ilâveten Yahya Kemal'in rivayeti teyid ettiğine değinilerek: "Biz Üstadın (herkesçe bilinen, meşhur olan-T.A.) sağlam hafızasına dayanarak, Şerif Paşanın zamanla bunu unutmuş olmasını tahmin etmekteyiz" şeklinde bir açıklama yapılmaktadır.

Kabrin açılarak tetkiki hakkında başvuran vatandaşın dilekçesinin de sonuçsuz kaldığı anlaşılıyor.

B. Elif Naci'nin Zehirlenmenin Tesbiti İçin Mezarın Açılması Hususundaki Başvurusu ve Tepkiler

Fatih'in kabrinin açılarak gerekli tetkiklerin yapılması ikinci defa 15 yıl kadar sonra meşhur müzeciressam Elif Naci tarafından teklif edilmiş ve büyük bir fırtına koparmıştır. Bu defa cesedin bozulmadan durup durmadığını görmek için değil, zehirlenmenin vâki olup olmadığını anlamak için böyle bir başvuru yapılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed gibi tarihimizin çok önemli bir şahsiyetinin eceliyle mi yoksa zehirlenerek mi

öldüğü hususu, gerçekten merak uyandıran ve milyonları ilgilendiren bir konudur. Kimyager-eczacı Naşit Baylav'ın yazdığına göre bir kimse organik bir madde ile zehirlenmişse bunun tesbiti kısa bir süre sonra imkânsız hale gelir. Fakat madenî (inorganik) bir madde ile zehirlenme halinde aradan binlerce yıl bile geçse ve cesed ve kemikler tamaman eriyip ufalanmış bile olsa etrafındaki toprak dağılmadan duruyorsa, zehirin mevcudiyeti derhal saptanabilir.

O halde Fatih'in zehirlenip zehirlenmediğinin tayini bu şekilde kesin olarak mümkün olabilirdi. Bunun için ise şüphesiz evvelâ kabrin açılması gerekirdi. İşte bu düşünceden hareket eden Elif Naci, mezarın açılması için Millî Eğitim Bakanlığına başvurmuş, fakat Bakanlık bu dilekçeyi anlaşılmaz şekilde, Yüksek Anıtlar Kuruluna sevkederek kararı oraya bırakmıştır. Adıgeçen Kurul ise, sonuçta mezarın açılmasını adeta imkânsız kılan şartlara bağlayan bir karara varmış böylece meselenin kesin çözümü de kimbilir hangi Bahar'a kalmıştır. (Elif Naci'nin, fırtına yaratan başvurusu ve mezarın açılması leh ve aleyhinde bulunan kimselerin söyledikleri üzerine yazmış olduğu, ayrıntılı bilgilerle dolu, makale için, *Tarih Dünyası Dergisi*'nin 1 Ocak 1965 tarihli nüshasına bakılabilir.)

Bu satırların yazarı, bu yazıyı da çok uzun yıllardan beri kütüphanesinde asılı duran Bellini'nin Fatih tablosunun reprodüksiyonu altında yazmakta ve bu büyük insana içten bir saygı duymaktadır. Ölümünün de eceliyle olduğuna inanmaktadır. Fakat tarihin gerçekleri hiçbir zaman matematikteki gibi kesin olamaz. Onun ölümündeki esrarın kesin olarak çözülmesi ancak mezarının açılmasıyla mümkün olduğuna göre bu yapılsaydı bizce büyük Sultan'a hiç de saygısızlık edilmiş olmazdı.☆

1 Çiftçioğlu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul, 1949, s. 248-49. Tevârih-i Âl-i Osman (Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî)

2 Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und Seine Zeit*, München, 1953, s. 444

3 İsmail Hami Danişmend, *Fatih'in Hayatı ve Fatih Takvimi*, İstanbul, 1953, s. 19.
İsmail Hami Danişmend, *Tarihî Hakikatler*, C.II (Tarihsiz) s. 388-94.
İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tar. Kronolojisi*, C.I, İst. 1971, 351.

4 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1964 C.IV, s. 104 vd.
Yılmaz Öztuna, *Hayat Tarih Mecm.* Ekim 1974, sayı 10.

5 Mithat Sertoğlu, *Hayat Tarih Mecm.* Mayıs 1977, sayı 5, s. 13-20

6 Naşit Baylav, Vesikalar Işığı Altında-Fatih Zehirlendi *Tarih Dünyası* (Dergisi) 1 Şubat 1965, sayı 3.

7 H.J. Kissling, Aus der Geschichte des Chalvetijje-Ordens *Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae I: Das Derwischtum*, München, 1986, s. 138.

8 Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Bd. II s. 195.

9 Şehabeddin Tekindağ, Fatih'in Ölümü Meselesi, İst. Ed. Fak. *Tarih Derg.* C.XVI, sayı 21 (1966).

10 M.C. Şehabeddin Tekindağ, Fatih'in Ölümü Meselesi, İst. Üni. Ed. F. *Tarih Dergisi* C. XVI, sayı 21 (1966).

11 Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İst. 1946.

12 Bedii Şehsuvaroğlu, Osmanlı Padişahlarının Akibetleri ve Ölüm Sebebleri *T.T.K. Kongre Tebliğleri* Ankara, 1960 s. 392-410.

13 Feridun Nafiz Uzluk, *Fatih Sultan Mehmed Zehirlendi mi Eceliyle mi Öldü?* Ank. Üni. Tıp Fak. Yay. 150, 1965.

14 André Clot, *Fatih Sultan Mehmed 1432-1481*, İstanbul, 1991, Milliyet Yay. s. 267.

15 İsmail Hâmi Danişmend, Tarihi Hakikatler (Tercüman Yayınları) eserinde Türklerde Mumyalama hakkında genişce bilgi vardır.

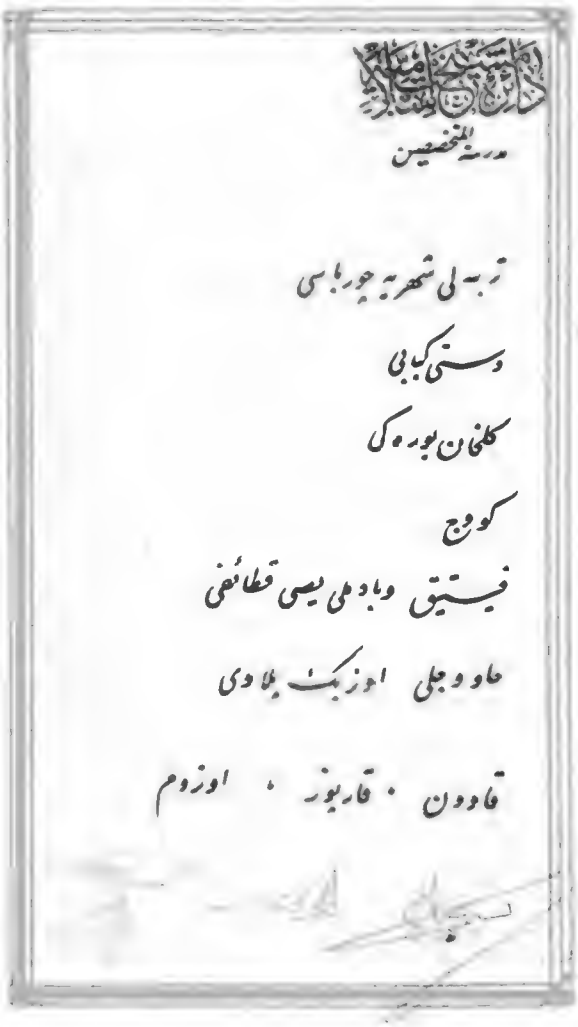

Harb-i Umumî'de Hoca Efendilerin Ziyafeti

Daire-i Meşihat-i İslâmiye
Medresetü'l-Mütehassısîn

Terbiyeli şehriye çorbası
Testi kebabı
Külhan böreği
Güveç
Fıstık ve bademli yassıkadayıfı
Havuçlu Özbekpilâvı
Kavun, karpuz, üzüm

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Arşivi
Necmettin Sahir Sılan Koleksiyonu

Tarih-i Hind-i Garbî'den *Vakvak Ağacı minyatürü*

Vakvâk Ağacı

HALİL ERDOĞAN CENGİZ

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde[1], Vakvak maddesinde aynen şöyle demektedir:

"Vakvak: Sultanahmed'teki çınar ağacı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda, Vakvak ağacı demek olan Şecer-i Vakvak suretinde geçer. Farsçada korkak adam demek olan Vakvak[2] Hindistan'da bir ağaç, Çin'de bir şehir adıdır. Çınar ağacının bu adı alması Hicrî 1066 (1655) isyanında Avcı Sultan Mehmet'e zorla öldürttükleri saray ağalarının çınar ağacına başaşağı asılmasından ileri gelmiştir. Devrin şâirlerinden biri hâdiseyi aşağıdaki manzume ile gelecek nesle tanıtmış idi:

Gûş-i Mirrih'e erüp tantana-i cah ü celâl
Lerzenâk etti bu gavgagede-i âfâkı;
Oldu mahmûr, nice mest-i müdam-i devlet
Cam-ı ikbale ne tarh etti bilinmez sâki
Bağban-ı feleğ-i kinegüzarı seyret
Dikti Atmeydanına şecer-i vakvakı"[3]

Gerçekten de Şecer-i Vakvâk (veyâ Vâkvâk) eski tarih kitaplarımızda yer almış bir deyimdir. Meselâ *Naîmâ Târîhi*'nin 6. cildinde Zuhûr-ı Fitne ve Vak'a-i Çenâr bölümünün devâmında Azl-i Memik-zâde ve Müftî-şoden-i Hoca-zâde Mes'ud Efendi Be-taleb-i Asker başlığı altında[4] aynen şöyle denilmiştir:

"Defterde mestûr (yazılı) olanlar bulunup katl olunmadukça dağılmazuz, diyü cem'iyyetden (topluluktan) haber gelmegin; bi'z-zarûre, muhtefîler (gizlenenler) ele getirilüp kaydları görüle (yakalanıp öldürüle) diyü Bostancıbaşıya müekked hatt-ı hümâyûn sudûr idüp (çıkıp) Hasodabaşı Hasan Ağa ve İç Hazînedârı Yûsuf Ağa ele girüp kaydları görüldükten (öldürüldükten) sonra, cüsseleri (cesetleri) taşra gönderildi. Erte-

si gün Vâlide Sultân Hazretleri'nün musâhibesi olan Melekî Usta ve Melekî Usta'nun zevci Şa'bân Ağa Halîfe ki Sipâhîler Ağalığı pâyesiyle mütekaa'id idi, vüzerâya mahsûs olan azl ü nasb (görevden uzaklaştırma ve göreve atama) umûrına (işlerine) müdâhale iderler diyü şöhret bulmuşlar idi, mütecessisler (araştırıcılar) eline düşüp, Hoca Bilâl Ağa dahı giriftâr olup (yakalanıp) ba'de'l-katl (öldürüldükten sonra) cüsseleri cumhûr eline virildi. Bu bîçârelerün cüsseleri cümle çenâr ağacı budağına ber-dâr (asıldı) ve ol dıraht-ı nâ-mübârek (uğursuz ağaç) şecere-i Vakvâk'a nümûdâr (örnek) oldu".

Meydan Larousse'un Vakvak Ağacı maddesinde verilen bilgilerse şunlardır:

"Meyveleri insan şeklinde olan efsânevî bir ağaç. Bir Çin seyahatnamesine göre Arap hükümdarı, adamlarının bir kısmını gemiye bindirerek yola çıkarır. Bunlar sekiz yıl denizde dolaştıktan sonra bir adaya çıkarlar. Bu adada meyveleri çocuk olan bir ağaca rastlarlar. Bu çocuklar saçları, kolları ve bacaklarıyla dallara tutunurlar, yalnız oldukları zaman konuşur ve gülerler. Aynı zamanda vak vak diye bağırırlar. Bunun için bu ağaca Vakvak ağacı denir. Bu ağacın şekli hakkında gerçekle ilgisi olmayan çeşitli bilgiler verilir. Arap coğrafyacıları da Vakvak adında bazı adalardan söz ederler; fakat, bu adaların yeri hakkındaki bilgileri tutarsızdır. Bu adalarda Vakvak ağaçlarının bulunduğu söylenir. Mehmed IV devrinde, İstanbul'da meydana çıkan bir isyanda, âsiler, bazı devlet ileri gelenlerini Sultanahmet meydanında bir ağaca astılar (1656). Bu olaya da Vak'a-i Vakvakiye adı verildi (Bakınız Çınar Vak'ası)"[5]

Burhân-ı Kaatı' çevirisinde Vakvâk'ın Vâk anlamına geldiği belirtilmekte ve Vâk maddesinde de, aşağıdaki açıklama yer almaktadır:

"Bir şecer (ağaç) ismidir. Her sabâh sebz ü mutarrâ (yeşil ve tarâvetli/tâze) ve her akşâm hazân bulur (solar sararır). Ba'zılar indinde Vâk, bir ormanlık adıdır. Şecer-i mezbûr (anılan ağaç) anda olur ve dirler ki: Şecer-i merkuumun semeri (adı geçen ağacın meyvesi) insân ve sâir ba'zı hayvânât şeklinde olur ve tekellüm ider (konuşur). Ve ol ormanlıkda ve havâlîsinde altun ve gümüş ma'denleri vardır. Lâkin bî-nihâye maymûnlar olmağla varmağa cesâret olunmaz. Ve ol şecere Vâk-Vâk ve Vâkvâk dahi dirler.

Ma'lûm ola ki bu şeceri, ashâb-ı cugrâfiyâ (coğrafyacılar) Cezâir-i Çîn'den (Çin adalarından) Cebel-i İstîfûn (İstîfûn Dağı)[6] verâsında (arkasında, ötesinde) Vakvâk nâm cezîrede (adada) nâbitdir diye yazarlar ve dirler ki: Bu şecerin yaprağı incîr yaprağına benzer. Âzâr (Mart) ayında hurma çiçeği gibi çiçek verip andan iki insân ayağı çıkar. Tedrîc ile (derece derece, azar azar) Nîsân âhirine (sonuna) varınca (varıncaya kadar) tamâm beden-i insân (insan bedeni) zâhir olup (ortaya çıkıp) hûşe (salkım) misâl hasnâ (güzel) cârîyeler saçlarından asılır durur. Hazîrân geçdikden sonra düşmeğe başlayıp nısf-ı şehre dek (ayın ortasına kadar) tamâm düşer ve düşdükce vâk vâk diye sadâ virir. Ve bu cârîyelerin nisvân (kadınlar) gibi sedy (meme) ve ferci (dişilik organı) muhakkakdır. Gâh, ba'zı nâs (kişiler) onlar ile mücâma'at idüp (birleşip) râyiha-i tayyibe ve lezzet-i azîme bulur".[7]

Vakvak ağacı
Une partie de l'arbre fabuleux du nom de Vakvak.

Sözlükte, bundan sonra, bu ağaç için Vakvâk-nâme hikâyeti denildiğine değinilmekte; fakat, gerçekten var olmasının uzak bir ihtimâl sayılmaması üzerinde de durulmaktadır. Bunun kanıtı olarak, insan şeklinde bitkilerin bulunduğu, yebrûhü's-sanem'in[8] buna örnek teşkil ettiği ve bitkiden hayvan doğduğu ileri sürülmektedir.

Ahterî-i Kebîr'in El-Vakvâk maddesinde de şunların yazıldığı görülmektedir:

"Korkak kişi, cebân gibi. Ve Hindistân cezâyirinde (adalarında) biter bir ağaç adıdır ki yüz zirâ' uzunu ve kalkan gibi yassı zengârî (bakır pası renginde yeşil) yaprağı olur ve ol yaprağın âdem başı gibi başı ve burnu ve gözü ve kulağı olur. Kaçan yel ese (ne zamân rüzgâr esse) biribirine dokunup vakvâk âvâzı (sesi) hâsıl olur. Nârcîl budur ve ol yere Bilâd-ı Vakvâk derler.[9]

Tercemetü 'l-Kaamûsü 'l-Muhît'te (c:3, s: 66) Vakvâk hakkında: "Korkak âdeme denir. Ve bir şecer adıdır ki andan yazı yazacak divitler ittihâz olunur. Bu şecer Hindistân tarafında olur. Ve Vakvâk, Çin ülkesinden yukarıcada bir memleketin ismidir. Mütercim der ki: Ba'zı cûgrâfiya kitâplarında Vakvâk bir cezîre ismi olup anda şecere-i Vakvâk nâbit olmak üzere mersûm ve ol şecerenin vasfında acâ'ib hikâyât merkuumdur" denilmekle yetinilmiştir.

Târîh-i Hind-i Garbî'de[10] ise Vakvâk şu cümlelerle anlatılmıştır:

"Ve cezîre-i mezbûreye[11] muttasıl (bitişik) bir cezîre vardur ki anda bir nev' dıraht peydâ olur, Vâkvâk dirler. Cezîre-i mezbûrede (anılan adada) zer (altın), bî-nihâye (nihâyetsiz, bitip tükenmez) olduğu sebepden, mu'teber olmayup ol cezîrenün ashâbı, selâsil-i kilâbı (köpeklerin zincirlerini) zerden iderler.

Mesâlik'de[12] mezkûrdur, Cezîre-i Vâkvâk'da beşer sâkin degüldür (insan oturmamaktadır). Ahyânen (ara sıra) şiddet-i rûzgâr-ı zûr-kâr (çok sert esen rüzgârın şiddeti) ile ba'z merâkib (gemiler) vâsıl olup ehl-i sefînenün mukdimleri (cesâret sâhipleri) cezîre-i mezbûreye

dâhil olurlar. Ve cezîre-i mezbûrede simâr-ı ma'rûfe ve fevâkih-i me'lûfeden (herkesçe bilinen ve alışılmış olan meyvelerden) gayrı meyveler[13] vardur ki her biri elezz-i me'kuul (yiyeceklerin en lezzetlisi) ve atyeb-i meşmûm (güzel kokulların en güzeli) ve tab' ve mâhiyeti nâma'lûmdur. Ve cezîre-i mezbûrede bir nev' eşcâr-ı azîme vardur ki onun dâyimâ bârı (yemişi) ve agsânında (dallarında) sâbit olan simârı (meyveleri) hasnâ (güzel) câriyelerdür ki hüsn-i halk ve lutf-ı ebdânını (bedenlerinin güzelliğini) görenler hayrân olur. Ve her birinün sâyir nisvân (kadınlar) gibi sedy (meme) ve ferci muhakkak ve agsân-ı şecerde (ağacın dallarında) misâl-i semer (meyve misâli) şu'ûrundan (saçlarından) mu'allakdur (asılıdır). Gâh olur ki cümle vâk vâk sadâsını iderler (sesini çıkarırlar). Bu sebebden cezîre-i mezbûreye Vâkvâk dirler. Ve her kaçan ki (her ne zaman ki) ol cevârîden (câriyelerden) biri mahall-i aslîsinden kat' oluna (kesile, koparıla), iki güne karîb (iki güne yakın) baakî olur, ba'dehu (ondan sonra) helâk olup hüsn-i tertibi bozulur. ve mervîdir (rivâyet olunur) ki gâh olur ba'z nâs (insanlar) anlarla mücâma'at (cinsel birleşme) iderler ve râyiha-i tayyibe ve lezzet-i azîme bulurlar. Ve dıraht-ı mezbûr, kütübde (kitaplarda), bu vech ile mastûr ve mestûrdur"

Diğer sözlüklerimizde ve daha eski târihli kaynaklarımızda da benzeri bilgiler vardır. İstenildiğinde aranıp bulunur. Ancak şecer-i Vakvâk'ın biraz değişikliğe uğrayarak *Binbir Gece Masalları*'na da girdiğini belirtmekte yarar vardır. Alim Şerif Onaran çevirisinde, 360. Gece'de şu satırlar yer almaktadır:

"Altıncı Deniz üstünde büyük bir zevk duyarak altı gün yolculuk ettikten sonra, üzeri çok güzel bitki örtüsüyle kaplı bir adaya ulaşmışlar; orada kıyıda biraz dinlenebilmişler. Sonra ayağa kalkmışlar ve ada içinde dolaşmaya başlamışlar. Ama ağaçlarda meyve görünümünde saçlarından asılmış insan kafaları bulunduğunu görünce çok şaşırmışlar. Ama, bu insan başlı meyvelerin hepsi aynı ifâdeyi taşımıyormuş: kimileri ağlıyor ya da gülüyormuş; ağaçtan düşenler ise toprakta yuvarlanıyor ve sonunda ormanı aydınlatan ve ay ve güneşi solduran ateş kürelerine dönüşüyorlarmış"[14]

Masalda, Şecer-i Vakvâk'ın meyveleri "korkunç meyveler" olarak da niteleniyor. Onun için daha sevimli görüntüler veren diğer bilgilerimize dönelim. Öyle görünüyor ki Vakvâk ağacı, bir yanıyla, geçmiş zamânın Doğu'lu erkeklerinin imgeleniminin ürünüdür: Ağaçlar arasında dolaşacaksınız, ara sıra vak vak demesi bir yana bırakılırsa, ağzı var dili yok güzeller güzeli bir bâkireyi dalından koparıp dilediğiniz gibi hoşça vakit geçireceksiniz... İki gün içinde yitirecek olmanızın dışında, kızcağızın sakıncalı bir yanı da mevcut değil. Gider, onun yerine daha da güzelini koparır keyfime bakarım diyebilenler için o sakınca da söz konusu olmayacaktır. Kızların bulunduğu insansız Vakvâk Adası yerine, yolunuzun insanların oturduğu Vakvâk Adası'na düşmesi hâlinde de üzülmeye gerek yok... Birkaç altın köpek zinciri toplayıp dünyâlığı doğrultursunuz. Sonra telefonu açıp, affedersiniz; serbest piyasa koşulları içinde varlığınızı değerlendirip, pardon; esir pazarına gidip dilediğiniz güzellikte, dilediğiniz kadar câriye satın alırsınız... Yeter ki bir gemiye binip o gizemli diyârlara gitmek zahmetine katlanın...

Şüphesiz, böylesine imgelemler bayanların kafasından çıksaydı; saçlarından asılı kadınlar yerine, bıyıklarından asılı olan ve vâk vâk yerine şâk şâk, tâk tâk gibi sesler çıkaran yakışıklı erkekler dallardan sarkar, ağacın adı da Şecer-i Şâkşâk ya da Şecer-i Tâktâk olurdu. ☆

1 Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, ikinci basılış, 24. fasikül, s: 581, İstanbul 1972.

2 Vakvâk'ın Farsça'da korkak adam anlamına geldiği yolundaki bu açıklamada bir yanılma payının bulunması mümkün görülmektedir. Zîrâ, Burhân-ı Kaati'da vakvâk karşılığı olarak korkak anlamı verilmemekte; Ahterî-i Kebîr'de ise, metnimizin içindeki alıntıda da, daha aşağıda görüleceği üzere korkak kişi, cebân gibi denilmektedir. Bu yüzden vakvâk'ın Farsça'da değil, Arapça'da korkak anlamına geldiği üzerinde durulabilecektir. Nitekim, Lugât-ı Remzî'de de (C:2, s.971) vakvâk'ın Arapça'da korkak anlamına geldiği belirtilmiştir.

3 Beyitler, Sözlük'te yazıldığı şekliyle, aynen alınmıştır. Üçüncü beytin son mısrâında vezin bozuktur. Zuhuri Danışman, Naîmâ Târihi'nin 6. cildinin 2650. sayfasında bu mısrâı -târihin eskiyazılı basılı nüshasına uygun olarak- "At Meydânına dikdi şecere-i Vakvâk'ı" şeklinde yazmıştır. Ancak burada da vezin aksamaktadır. Doğrusunun "At Meydânına dıkdi şecer-i Vakvâkı" olması gerekmektedir. Şâirin bu mısrâdaki Türkçe at kelimesini medli olarak okuttuğu düşüncesindeyiz. Kurala aykırı sayılmasına rağmen bu tür uygulamaların değişik örneklerine rastlanılmaktadır.

Pakalın ve Danışman, beytin ikinci mısrâını "Lerzenâk etdi bu gavgakede-i âfâkı" şeklinde okumuşlardır. Aynı mısrâın "Lerzenâk etdi bu gavgaa kude-i âfâkı" şeklinde okunup okunamayacağı üzerinde durulmalıdır. Çünkü gavgaakede-i âfâk'a yâni ufukların kavga yeri'ne mantıklı bir açıklama bulabilmek zordur. Halbuki kude'nin kilit ve şeytan kilidi anlamları göz önüne alındığında İstanbul'daki kavganın, yeryüzündeki câh ü celâl tantanasının göğün kapılarını zorlayarak Mirrîh'in (yâni Mars'ın, Merih'in) kulağına dek eriştiği yolunda bir anlam vermeyi mümkün kılan kude-i âfâk tamlaması, öncekinden daha mantıklı gibi görünmektedir.

4 Târih-i Na'îmâ, C:6, S: 151

5 C:12, S: 506

6 İstîfûn okuduğumuz bu kelime "elîf, sâd, tı, ye, fe, vâv, nûn" ile yazılıdır. İstafûn gibi başka şekillerde de okuyabileceğimiz bu adın harekeli metnine rastlayamadım.

7 C:2, s: 302-303 (1251 baskısında s: 609).

8 Adamotu, Âdemotu, İnsanotu, Abdüsselâmotu

9 Nârcîl: Nûn, elîf, re, cîm, ye, lâm ile yazılıdır. Bulabildiğimiz kadarıyla, nârcîl; cevz-i Hindî yâni Hindistan cevizi anlamındadır. Bu yüzden burada yer alan söylentinin, Hindistan cevizinin insan yüzüne benzetilmesinden kaynaklandığı ihtimâli hatıra gelmektedir. Sunulan bilgi sözlüğün 1327 târihli baskısından alınmıştır ve 1289 baskısındakinden pek az farklıdır.

10 Tarih-i Hind-i Garbî veya Hadîs-i Nev (A History of the Discovery of America). Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic Ankara. The Historical Research Foundation İstanbul Research Center, İstanbul 1987, s: 17 b - 18 a. Vakvâk ağacının resmi bu eserin 18 b numaralı sayfasında yer almaktadır.

11 Burada cezîre-i mezbûre ile kastedilen ada, aynı sayfada daha önce adı geçmiş olan Zânc (?) (zel, elîf, nûn ve cîm ile) adasıdır.

12 Burada anılan Mesâlik'in, Kurtubî'nin eseri olduğu yazarın daha önce s: 10 a'da verdiği bilgiden anlaşılmaktadır. Mesâlik adını taşıyan başka eserler de vardır.

13 Mîve yerine yanlışlıkla meyve yazılmış değildir. Metinde açık olarak meyve şeklinde harekelenmiştir.

14 Binbir Gece Masalları:7 Çev: Alim Şerif Onaran, Afa Yayınları: 213. s. 85-86.

İki Bizans Gizemci Hareketi ve Osmanlı Tasavvufunun Doğuşu

GAD NASSİ

Orta Doğu dinlerine ait inançların karışımından etkilenen Osmanlı tasavvufu, Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerini takiben açığa çıkan birtakım halk ayaklanmaların ilkesel temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devletinin kurulduğu ve yayıldığı Anadolu ve Balkan toprakları ise, Bizans İmparatorluğu sırasında, bu aynı inanç kalıtından doğan, gizemci iki direnme hareketine tanık olmuştur. Genellikle kırsal ve özellikle fakir halktan oluşan, geniş taraftar kitlelerini içeren bu hareketler, Bizans yönetiminin güvenliğini sarsan, toplumsal ve siyasal kıpırdanmalara yol açmışlardır. Bu bakımdan, gerek toplumsal yapıları, gerek ilkesel yönleri ve davranış yöntemleri, gerek zaman süreci, gerekse de coğrafi konumları bakımından, Osmanlı tasavvuf hareketleri ile bağlantı halindedirler.

Bunlardan ilki, 7. yüzyılın ortasında, Anadolu'nun doğusunda başlatılan ve Anadolu'ya yayılan *"Polisyenlik"* hareketi, ikincisi ise, bunu takiben 10. yüzyılda Balkanlarda ortaya çıkan ve Batı Anadolu'ya yayılan *"Bogomillik"* hareketidir. Polisyenlik hareketi 9. yüzyılın sonuna, Bogomillik hareketi ise, 15. yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir.

Bizans Gizemci Kalıtı

Bizans gizemciliği, *"gnostisizm"* düşüncesini içermiştir. "Dinsel irfan" veya "evrenin sırrına vâkıf olma" diye, tanımlayabileceğimiz gnostisizm, Musevilik, doğu felsefesi, Yunan felsefesi ve Hıristiyanlığa ait inançları içeren, bağımsız bir dinsel akım oluşturmuştur. MS 1. yüzyılda, Hıristiyanlığa paralel olarak, Roma İmparatorluğunun doğusunda yayılmağa başlamıştır. Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu'da odaklaşarak, buralardan Roma topraklarına yayılmağa devam etmiştir.

Evrenin yaratılışı ve varoluş nedeni, gnostik düşüncenin temel dayanak noktasını oluşturur. İnsanlığın yeryüzündeki esaretinden kurtulması ise, gnostisizmin temel amacını oluşturmuştur. Evrenin varlığı, *"düalizm"* diye tanınan, ikilik veya karşıtlık anlayışı ile izah edilmiştir. Düalist görüşe göre, iyilik ve kötülük tanrısı diye adlandırılan iki ayrı tanrı, ve bunların her birinin karşılığı olan görünmeyen ve görünen iki ayrı dünya vardır. Görünmeyen dünya, ışık tanrısı diye de bilinen iyilik tanrısı tarafından yaratılmıştır. Bu dünda aynı zamanda da, gerçek ve doğru dünya, ölüm-sonrası dünyasıdır. İyilik tanrısı tarafından yönetilmektedir. Görünen dünya ise, karanlık tanrısı diye de bilinen kötülük tanrısı tarafından yaratılmış olup, bu tanrı tarafından yönetilmektedir.

İnsan ve görünen dünya, bu iki tanrı arasında sürekli ve amansız bir savaşın sonucunda yaratılmıştır. İnsanın somut varlığı, kötülük tanrısının eseridir. Kötülük tanrısı, hileye baş vurarak, iyilik tanrısına ait ışık parçalarını, insanın vücudunda saklamayı başarmıştır. Bu parçaların, gerçek sahibine iadesi ise, insana düşen bir görevdir. İnsanoğlu bu görevini yerine getirebilmek uğrunda, yeryüzündeki davranışlarını ayarlamak zorunluğundadır. Böylelikle, daha hayatta iken, kurtuluş sürecinin başladığı inancına bağlanılmış, ölümden sonra da insanı beklemekte olan kadere bir anlam verilmesi mümkün olmuştur. Işık tanrısı, evrenin sırrını insana iletmek amacıyla birçok temsilci göndermiştir. İsa Peygamber de bunlardan biridir.

Gnostisizm akımı, M.S. 3 yüzyılın başlarında, bağımsız bir din olma özelliğini yitirmiştir. Bu arada,

Sinop'ta doğan ve M.S. 160 yılında ölen Marsiyon'un kurmuş olduğu ve *"Marsiyonculuk"* diye bilinen dinsel akım da, Gnostisizm inancına dayanmıştır. Marsiyonculuk, M.S. 2 yüzyıl ile M.S. 5. yüzyıllar arasında, Anadolu dahil olmak üzere Roma İmparatorluğunda yayılmış, M.S. 10 yüzyıla kadar, özellikle İmparatorluğun doğu illerinde varlığını devam ettirmiştir.

Aynı sıralarda gelişen "Yeni-Eflâtunculuk" veya *Neoplatonizm* akımı da, gnostik düşünceyle yakınlık gösteren birçok kavramı içermiştir. 3. yüzyılın başında İskenderiye'de eğitim gören Plotinos tarafından kurulmuştur. Neoplatonizme göre Tanrı, özü ile *"bir bütün"* olan soyut bir yapıttır. İnsan tarafından kavranamaz. Evrenin ve insanın yaratılışı ve kendisi, bu bütünün ayrılmaz bir bölümüdür. Yaratılış, Tanrı'dan yayılan ışık tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ışık, Tanrı'dan ayrıldıktan sonra birçok aşamadan geçmiştir. Bu aşamaların en altında ise, karanlığa tekabül eden, beden ve somut dünya bulunmaktadır. İnsan ise, ruh ve beden olmak üzere iki tözden oluşmuştur. İnsanın, sevgi, felsefe ve müzik sayesinde ruhunu arındırabileceği, böylelikle bedeninden uzaklaşarak Tanrı'ya ulaşabileceğini savunmuştur.

Roma şehrine yerleşen Plotinos, Eflâtun'un tasarladığı devlet anlayışı ve düzeninin Roma İmparatorluğunda uygulanması ile yetkilendirilmişse de, mevcut siyasal düzenin taraftarları buna engel olmuşlardır. Ortaya attığı görüşler, bir dinsel felsefe akımı olarak, M.S. 500 yıllarına kadar etkisini sürdürmüştür. Neoplatonizm bu arada, Hıristiyanlığın teolojik düşüncesini ve İslâm dünyasında gelişen gizemci akımları da, büyük çapta etkilemiştir. Museviliğin *mistik* düşüncesini yansıtan, Kabala edebiyatında da Neoplatonizm ile bağdaşan unsurlar mevcuttur.

M.S. 3 yüzyılın ilk yarısında ise, İran'da *"Manikeizm"* (Manescilik) dini doğmuştur. Kurucusu Manes'in adını taşıyan bu akım, gnostik düşüncenin temel öğelerini

kapsar. İnsanoğlunun yeryüzündeki esaretinin, evrenin sırrına vakıf olduktan sonra, sona ereceği inancını savunmuştur. İnsanoğluna bu sırrı iletecek olan *ise*, ışık tanrısı tarafından gönderilecek olan ulu kurtarıcıdır. Âdem başta olmak üzere, bu amaçla birçok kurtarıcı gönderilmiştir. Zerdüşt, Buda ve İsa, bunların en önemlileridir. Manes ise, bunların sonuncusudur. Manikeizm, dünya nimetlerinden uzak kalmayı, dua sırasında müzik kullanmayı önermiş, böylelikle ışık tanrısına yaklaşılabileceği görüşünü benimsemiştir.

Manikeizm, 3. ile 15. yüzyıllar arasında yayılmağa devam etmiştir. Etki alanı, Horasan, Semerkant ve çevresi, Mezopotamya ve Mısır dahil olmak üzere, bir uçta Kuzey ve Doğu Asya, diğer uçta ise, Roma İmparatorluğunun batısına ulaşmıştır. 8. yüzyılın ortasında, bağımsız bir devlet kuran Uygurlar tarafından da benimsenmiştir.

6. yüzyılın ortasında İran'da doğan *"Mazdekîlik"* akımı, Manikeizmden etkilenerek, gnostik ve düalist inançları benimsemiştir. Kurucusu Mazdek'in adını taşıyan bu akım, insanlar arasında eşitliği savunarak, Zerdüşt rahiplerinin halkı sömürmesine karşı çıkmıştır. Mazdek, tutuklanarak öldürülmüştür. Mazdekîlik bir inanç kurumu olarak, 10. yüzyıla kadar varlığını sürdürerek çevre ülkelerinde, bu arada da Azerbaycan'da yayılarak İslâm düşüncesini etkilemiş, taraftarları ile yöneticiler arasında sürtüşmelere yol açmıştır.

İnsanın somut varlığının kötülük tanrısının eseri olduğu inancı, gnostik düşünce içerisinde, birbirlerine tamamile aykırı iki davranış anlayışı doğurmuştur. Bunlardan ilki, insanın somut varlığından arınabilmesi için, dünya nimetlerinden uzak kalması anlayışıdır. İkincisi ise, Eski Ahit'teki yasa ve yasakların geçerli olmadıkları düşüncesine bağlı olarak, dünya nimetlerinden yararlanma anlayışıdır. Gnostikler, bu iki görüşten birinin uygulanması ile yaşanan mistik deneyim sayesinde, gerçek tanrıya ulaşılabileceğine inanmışlardır.

Kilise'nin Yükselmesi ve Gizemci Direnme

Hıristiyanlık, başlangıç safhalarında bir halk hareketi olarak açığa çıkmış ve gelişmiştir. Kilise'nin zenginleşmesi, kurumlaşarak gücünü artırması ise, daha ilerde gerçekleşmiştir. 4. yüzyılın sonlarında Hıristiyanlık, Roma İmpara-

torluğunun resmî dini olarak kabul edildiğinde Kilise, bundan böyle kendisine aykırı gördüğü inançlarla eylemci bir mücadeleye girişme kararını almış bulunmakta idi. Kilise'nin eriştiği görkem ve nüfûzla beraber, dinsel bağnazlığın ilk tohumları da yeşermeğe başlamıştı. Bu tutumun, İsa ve havarilerinin davranışları ve yaydıkları hayat görüşü ile, mutlak bir çelişki içerisinde olması, birçok kişide infial ve ürküntü uyandırmakta idi. Kilise'nin Bizans yönetimi tarafından desteklenmekte olması ise, Bizans gizemciliğinin, siyasal yönlü bir başkaldırma hareketine dönüşmesine uygun bir zemin oluşturmuştur.

Polisyenlik (Paulikian) *Hareketi*

Polisyenlik, 7. yüzyılın ortalarında, Armeniakon diye tanınan, Anadolu'nun kuzey-doğusundaki bir sınır eyaletinde başlamıştır. İlk Polisyenlerin, Yukarı Fırat bölgesindeki Samosata'dan (Samsat) geldikleri tahmin edilmektedir. Araplar'dan korunmak veya Ermeni Kilisesi'nin baskısından kurtulmak için ülkelerini terkettikleri sanılmaktadır. Aralarında büyük bir ihtimalle, Ermeni ve Suriyeli köylüler bulunmaktaydı. Polisyenler, Armeniakon eyaletinin doğu ve batı sınırları boyunca yerleşmişler, hereket Kolonya (Şebinkarahisar) ve Arap Halifeliği tarafından yönetilen Samosata'da odaklaşmıştır. Bizans yönetimi, toplumsal ve siyasal dengenin sağlanması ve savunma olanaklarını artırmak amacı ile, Polisyenlerin bir kısmını, 8. yüzyılın ortalarında Trakya'nın sınır bölgelerine yerleştirilmiştir. Böylelikle, Polisyenliğin Trakya'da da odaklaşmasını sağlamıştır. Hareketin önderi, 688-718 yılları arasında etkin olmuş, Ermeni Pol diye de bilinen, Konstantin adlı bir Ermenidir. Hareketin adı büyük bir olasılıkla, görüşlerini benimsemiş olduğu, İsa'nın izleyicilerinden Pol'e (Pavlos) dayanmaktadır. Nitekim, daha sonraları Konstantin, Pol'ün yakın adamlarından Silvanus'un adını taşımıştır. Konstantin, Bizans yönetimi tarafından taşlanarak idam edilmiştir.

Anadolu'nun doğusu 7. yüzyılda, Bizans ile Araplar arasında bir tampon bölge oluşturmakta idi. 630 yıllarında Araplar, birçok Bizans ilini işgal ettikten sora, başşehir Kostantiniye'yi (İstanbul) tehdit etmekte idiler. Balkanlarda, Slavlar ve Bulgarların işgalleri devam etmekte idi. Anadolu'da da Ermeni kırsal toplumu, Anadolu içlerine ve batıya doğru yayılmağa devam etmekte idi. Bu koşullar içerisinde, İmparatorluğun Kostantiniye'den Orta Anadolu'ya uzanan son dayanak şeriti de, düşme tehlikesi ile karşı karşıya idi. Bunun yanısıra, iç kavgalar, ulusal kıpırdanmalar, paralı askerlerin isyanları, İmparatorluğun içinde kargaşalık yaratmakta idi. Sınır bölgelerini, dışardan gelecek istilâ girişimlerinden korumak için, 7. yüzyılın ilk yarısında Anadolu, askerî bölgelere bölünmüştü. Armeniakon da bunlardan biri idi. Paralı askerler ve köylü halka, askerî hizmet karşılığında bu bölgelerde toprak sahibi olma hakkı tanınmıştı. Böylelikle birçok göçebe Slav ve Ermeninin, Bizans'a entegre olması sağlanmıştı. Bununla beraber, Bizans köylüsünün kendi askerî gücünü oluşturmuş, sayıca büyümüş, siyasal sahnede ağırlık kazanmış olması, toplumsal yapıda bir farklılaşma yaratmıştı. Bu yeni düzen, köylü halkta bir uyanma ve yenilenme sürecini başlatacaktı. Mevcut geleneksel değerler ve toplumsal yapı, toprağa ortaklaşa sahip olunabileceğini ve toplumun yaşlılar kurulu tarafından yönetilebileceğini esinlemekteydi. Topraktan elde edilen gelir kısıtlı olduğundan köylü, genellikle sade, eğitim seviyesi düşük, hattâ ilkel sayılabilecek bir yaşantı sürmekteydi. Buna mukabil, şehirler ve özellikle başşehir Konstantinopolis, bütün kayıplara rağmen, üst seviyede el zanaatı, sanat ve kültür merkezleri olmağa devam etmekte idiler. Yönetici kitle, zengin şehirliler ve Kilise mensupları, Yunan-Roma geleneğini devam ettirerek, tantana ve bolluk içerisinde yaşamakta idi. 7. yüzyılı takiben, başşehir ile kırsal kesim arasındaki ilkesel ve yaşam tarzına bağlı mesafe daha da belirli bir hal alacaktı. Dış tehlikelere karşı savunma görevini başarı ile yerine getirmiş olması, bu toplumun konumunu daha da güçlendirmiş, toplumsal ve siyasal düzeyde ağırlığı olan bir topluma dönüştürmüştü. Bu gelişme ise, köylü tabakanın kültürel ve siyasal bakımdan bağımsızlığa özenmesine yol açacaktı.

843 yılında, Bizans ordusunun girişmiş olduğu kanlı katliâm hareketinden sonra, 5000 kadar Polisyen, Meliten'de (Malatya) hüküm süren Arap emirliğine sığınarak, Argos ve Amara (Arguvan ve çevresi) şehirlerinin civarına yerleştiler ve Arapların himayesi altında siyasal ve askerî bakımdan özerk bir devlet kurdular. Böylelikle, Polisyenlerin, tarihinde yeni bir devir açılmıştır. Bu devletin başında, Karbeas bulunmaktaydı. Polisyen gizemci düşüncesinin ateşli bir taraftarı olan Karbeas, eski bir Bizans subayı idi. Devletin kurucusu olarak kabul edilir. Başarılı bir asker ve yönetici olarak, tarihe geçmiştir. Polisyenler zamanla daha da genişleyerek, geleceğin başşehirleri Tefrike'yi (Divriği) kurdular. Tampon bir devlet olmalarına rağmen, Polisyenlerin temel amacı, Bizans'la mücadele etmekti. 859 yılında, Polisyenler ve Araplara karşı Bizans'ın başlatmış olduğu askerî sefer, başarısızlıkla sonuçlandı. 860 yıllarında Polisyenlerin askerî harekâtları, İznik ve hattâ İstanbul'a, güneybatıda ise Efes'e kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmıştır. Bizans İmparatorluğu, batıda Bulgarlarla savaşmakta olduğundan, Polisyenlerin ulaştıkları bu askeri başarı, İmparatorluğun güvenliğini büsbütün sarsmıştır. Polisyenlerin siyasal ve askerî gücü, ordularının bir askerî harekâttan dönerken, Ankara yakınlarında pusuya düşürülerek imha edildiği, 872 yılına kadar devam etmiştir. Karbeas'ın halefi Krizoker öldürülerek başı, Konstantinopolis'e getirilmiş ve Bizans İmparatoruna sunulmuştur. Bizans'ın daha sonra Araplara karşı giriştiği seferler sonucunda, Polisyen Devleti istilâ edilerek, Tefrike yıkılmış, Polisyenlerin bir kısmı kurtuluşu kaçmakta bulmuş, geride kalanlar ise Bizans enkizisyonunun kurbanı olmuştur.

Her ne kadar Polisyenlik, bir silâhlı direnme hareketi olma niteliğini kaybetmişse de, Polisyenler küçük cemaatler halinde Anadolu'da ve Trakya'da varlıklarını bir süre daha devam ettirmişlerdir.

Taraftarlarını özellikle Ermeni kökenli halk arasından toplamış olması, bu hareketin ilk bakışta ulusal yönlü bir Ermeni hareketi olarak da görülebileceğini düşündürmektedir. Halbuki Polisyenlik, ilkesel bakımdan Ermeni Kilisesinin düşüncesinden esinlenmiş olmayıp, bu Kilise ile kurumsal bir bağ da oluşturmuş değildir. Nitekim, daha ileri safhalardaki gelişmeler Polisyenliğin, dinsel, ilkesel ve siyasal bakımdan bağımsız bir hareket oluşturduğunu doğrulamaktadır. Kaldı ki, gnostik inançlar Doğu Anadolu Rumları tarafından da benimsenmekteydi. Samosata'daki Polisyen toplum büyük çapta Rum ahaliyi de içermiştir. 688 yılında, Kolonya'da Kilise tarafından yakılan Polisyenlerin önderi Simeon'un Rum olduğu bilinmektedir. 9. yüzyıla ait belgeler, evvelce açıklanan "düalizm" anlayışının ve "kurtarıcı-mesih" inancının, Polisyen toplumunun tümü tarafından benimsenmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Bu arada, Kilise'nin ve merkezi yönetimin baskı ve şiddete dayanan davranışı, kötü tanrıya ait bir belirti olarak görülmüştür. Kilise'nin dua tarzı ve diğer dinsel icaplar reddedilmiş, Tanrı ile insan arasında din adamlarının ara buluculuk yapma anlayışına karşı çıkılmıştır. İsa'nın ışık tanrısı tarafından, kurtarıcı-mesih olarak gönderilmiş olduğuna, ve bu görevinin tamamlanmasının gereğine inanılmıştır.

Devrinin toplumsal ve siyasal sorunlarını bünyesinde yaşatmış olması, Polisyen hareketin güç ve devam süresini de tespit etmiştir. Bu sorunların merkezinde, bir sınır halkı olmanın güvensizliği ve köylünün siyasal ve dinsel feodolizmle mücadelesi bulunmaktadır. Bu koşullar içerisinde Polisyenler, kendi inanç yapıtlarını oluşturarak, varoluş sorunlarına bir anlam vermek istemişlerdir. Bu inanç ve davranış ayrılığı ise, merkezî yönetime ve Kilise'ye karşı direnmenin ilkesel temelini oluşturmuştur.

Bogomillik Hareketi

9. ve 10. yüzyıllarda Bulgaristan İmparatorluğu, doğuda Karadeniz ve batıda Adriyatik Denizine uzanan, güneyde ise Bizans'ın başşehri Konstantinopolis yakınlarına kadar sokulan geniş topraklara hükmetmekte idi. 7. yüzyıla kadar bu toprakların tek sahibi Bizans idi. Slavlardan ve Bulgar yanlısı köylü halkın bu topraklarda yayılmaları ise, mevcut iktisadî ve toplumsal düzeni değiştirecekti. Bulgaristan imparatorluğu, Slav ve Bulgar asıllı asiller tarafından yönetilen bir devletti. 9. ve 10 yüzyıllarda ise, asiller tarafından yönetilen tamamile bağımsız devletlerin, iktisadî ve siyasal bakımından köylüyü boyundurukları altında tuttuğu bir feodal düzen kurulacaktı. Bu topraklar, devamlı olarak Bizans ve Bulgaristan arasında el değiştirmekte idi. Bizans ve Bulgaristan halkları arasında, iktisadî, dinsel ve kültürel bakımdan büyük farklar mevcuttu. Bizans halkı, gelişmiş bir şehirli uygarlığına sahipti. Bulgaristan halkı ise, toprak gelirine dayanan, dar gelirli kırsal bir toplumdu. Bu sırada Bizans, Bulgaristan Kilisesini, merkezi İstanbul'da olan Doğu Kilisesine bağlamasını başarmıştı. Bizans'tan gelen birçok din adamı, Bizans Kilisesinin ilkelerini yaymakta, geniş toprakları içeren, zengince döşenmiş, varlıklı kilise ve manastırlar kurulmuştu. Buna karşılık büyük bir yoksunluk içerisinde yaşamakta olan halk, Kilise tarafından sömürülmekteydi, duaya zaman ayırma olanaklarına bile sahip değildi. Bu durum, iki tarafın hayat anlayışı, yaşama tarzı ve düşünce dünyası arasındaki farklara bağlı çelişkinin daha da somut ve derin bir şekilde yaşanmasına yol açmıştı. Bunun yanısıra, Bizans Kilisesinin Slav geleneklerini benimsememiş olması, asil tabakanın büyük bir çoğunluğunda da, derin bir infial uyandırmakta idi.

Kilisenin bu zenginleşme sürecinin yanısıra, dar gelirli ve servette gözü olmayan ikinci bir papaz topluluğu türemiştir. Refah içerisinde yaşayan zengin papazlar, asil tabaka ile ilişki kurarak, devletin yönetiminde söz sahibi olmanın yollarını ararlarken, belirli bir barınakları bile olmayan bu fakir papazlar, köyden köye dolaşarak genellikle âvare, bazen de inziva içerisinde sade bir hayat yaşamakta olup, köylü halk tarafından bes-

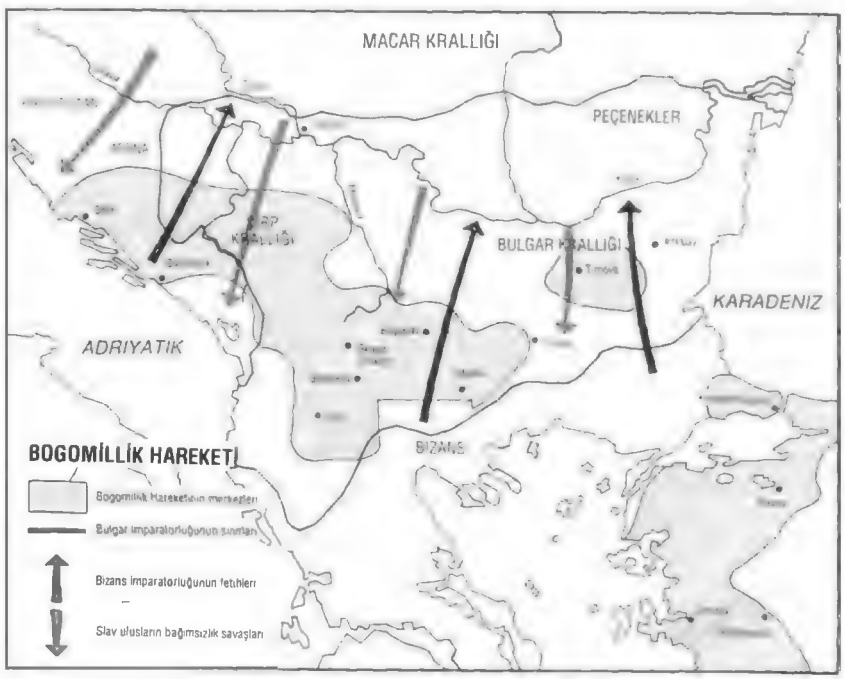

lenmekte idiler. Bizans yönetiminin daha evvelki dönemlerde, Trakya'nın sınır bölgelerinde Ermeni köylüleri yerleştirmiş olması ise, gnostik düşüncenin, Bulgaristan'ın güney illerine taşınmasını ve böylelikle de ülkede yayılmasını sağlamış bulunmakta idi. Sayıları gün geçtikçe artmakta olan bu papaz kitlesi zamanla, gnostik inançları benimsemeğe ve yaymağa başladığında ise, bu inançların geniş halk kitleleri tarafından da benimsenmesine elverişli ortam, zâten oluşmuş durumdaydı.

Bogomillik hareketi, Makedonya ve Trakya'da başlamıştır. Makedonya Dağlarında yaşamış, kişiliği hakkında pek bilgimiz olmayan Bogomil adlı bir kasaba papazı, hareketin öncüsü olarak kabul edilir. Efsaneye göre, Bogomila'da doğmuş ve buraya gömülmüştür. Bogomil, 10. yüzyılın ortalarında şehir şehir dolaşarak inançlarını köylülere, bu arada aydın kişilere de yaymıştır. Büyük bir olasılıkla, birçok fakir papazı ve sözcülüğünü yapacak kişileri de etrafında toplamıştır. Bogomil'in düşünceleri, ilk defa Üsküp'ün güneyindeki bölgeden yayılmağa başlamış ve bu bölge kısa bir süre sonra, Bogomilliğin merkezi halini almıştır. İkinci bir merkez ise Trakya'nın kuzeyinde, Filibe civarında gelişmiştir. 10. yüzyılın sonunda bu bölgenin Bizans tarafından tekrar ele geçirilmesi, Bogomillik hareketinin, doğrudan doğruya Bizans toprakları içerisinde etkin olabilmesini sağlamıştır.

Bogomillik düşüncesinin temelini, düalizm inançı oluşturur. Tanrı'nın evreni, -ateş, hava, su ve toprak diye bilinen- dört unsurdan yarattığı ve, yedi gök katından oluşan hükümdarlığını da kurduğunu ileri sürer. Bu katlarda, cisimsiz ve tanrısal özelliklere sahip melekler kendisine hizmet etmektedirler. Bu meleklerden Satanel (Şeytan), günün birinde Tanrı'ya baş kaldırır. Tanrı tarafından yeryüzüne sürgün edilir. Satanel böylelikle, bizim tanıdığımız yeryüzünü, yıldızları ve bunu takiben bitki ve canlıları yaratacaktır. İnsanoğlu da Satanel'in eseri olup, somut dünyaya hizmet etmesi için yaratılmıştır. Canlıları ve özellikle insanoğlunu yaratırken Satanel, melekleri yeryüzüne ait cisimlere hapsetmiştir. Böylelikle "iyi" ve "kötü" arasındaki savaş, insanoğluna da aktarılmıştır. Tanrı, insanoğlunu esaretten kurtarmak için yeryüzüne temsilciler göndermiştir. İsa Peygamber de bunlardan biridir. Satanel ise kendisini çarmıha gerdirmiştir. Satanel bunun ardından, yeryüzüne hükmeden maddiyatçı ve haris kralları, Kilise'yi ve eğitim görmüş din adamlarını kendi tarafına çekerek, onların desteğini kazanmıştır. Kıyamet gününde ise, Şeytan ve yardakçıları Cehenneme sürülecekler, Bogomillere ise Cennetin ve kurtuluşun kapıları açılacaktır. Bogomiller, kilise ve kurumlarını, Şeytan'ın eseri olarak görmüşler, Ortodoks Hıristiyanlığın törelerini benimsememişlerdir.

Bogomillik, kurumsal olarak iki gruptan oluşmuştur. Hareketin merkezinde, vaiz verme görevini yüklenen ve kâmiller anlamında "perfecti" veya "Hıristiyanlar" diye bilinen topluluk bulunmaktaydı. Genellikle, yoksul din adamlarını ve rahip örgütlerine bağlı eğitim görmüş aydınları içermiştir. "Müminler" diye bilinen ikinci topluluk ise başta, basit köylüler tabakasını, daha sonraları ise, şehirlileri ve cüzi bir şekilde de yönetici kitleyi içermiştir. Bu iki kitlenin her biri, farklı bir statüye sahipti. Kâmiller, hareketin küçük ve seçkin bir bölümünü oluştururken, müminler sayıca en büyük bölümünü oluşturmuştur. Kâmiller grubuna dahil edilmeden her aday, uzun bir hazırlık devresinden geçtikten sonra özel bir törenle tekris edilirdi. Bogomilliğin sırlarına vakıf olan kâmiller, hareketin ilkeleri ile ilgili teolojik yorumlarda bulunma yetkisini ve hareketi aşılama görevini üstlenmişlerdi. Dünya nimetlerinden uzak bir hayat yaşamışlardır. Üremenin, insanın yeryüzündeki esaretini daha da uzatacağına inandıklarından, cinsel ilişki kendilerine yasaklanmıştı. Vaaz verme, dua etme ve oruç tutma, bu kitlenin üç temel davranış yöntemini oluşturmaktaydı. Müminler ise, yoksul ve cahil kitle olarak tanınmış olup, Bogomillik felsefesinin değil derinliklerine, temel ilkelerine bile vakıf değillerdi. Cemaate basit bir vaftiz töreni ile kabul edilirlerdi. Dünya nimetlerinden uzak kalma yönünde herhangi bir kısıtlamaya tâbi tutulmadıkları gibi, hayat tarzlarında herhangi bir değişiklik yapmaları da kendilerinden istenmezdi. Genellikle, ancak ölüm döşeklerinde, kâmiller grubuna kabul edilirlerdi. Bu iki grubun yanısıra bir de, "destekleyiciler" veya "dostlar" diye bilinen üçüncü bir gruba rastlamaktayız. Bunlar gerçek Bogomiller olmayıp, Bogomillik düşüncesine yatkın ve Bogomillere saygı duyan kişilerdi. Bu da, Bogomilliğin etki alanının, göründüğünden daha da geniş olduğunu ortaya koymaktadır.

Bogomillik, köylü halkın içinde bulunduğu koşullarla ve ihtiyaçları ile bağdaşan, dinsel ve ilkesel bir hareket oluşturmuştur. Başta Bulgar Kilisesi ve Bulgaristan'ın yönetici ve asil tabakasına karşı bir hareket olan Bogomillik, 11. yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan'ın Bizans tarafından işgalinden sonra, Bizans yönetimine ve Bizans Kilisesine karşı bir hareket olarak devam etmiştir. Böylelikle, şehirli tabakayı da kendine çekerek, daha da büyümüştür. 1100 yılı civarında, hareketin önderi Basil, tutuklanarak İstanbul'da yargılanmış ve yakılarak idam edilmiştir. Bogomillerin küfürle suçlanarak muhakeme edilmeleri, memur, papaz ve orta halliler arasında, hareketi destekleyenlerin sayısını daha da artırmıştır. Buna bağlı olarak Bosna, Sırbistan, Makedonya, Trakya, İstanbul ve Filadelfiya (Alaşehir) kiliselerinde, Bogomilliği destekleyen papazlar, zamanla çoğunluğu oluşturmuşlardır.

Bogomillik, yöresel ve ulusal bir olay olarak kalmamıştır. 11. ve 12. yüzyıllarda, bir koldan Balkan Yarımadasında ve, İstanbul'un çevresi, Anadolu'nun batısı ve güneybatısı dahil olmak üzere Bizans'ta yayılırken, diğer koldan batı Avrupa'ya doğru yayılarak, düalizm felsefesini benimseyen önemli gizemci hareketlerin çıkış noktasını

oluşturmuştur. O kadar ki, 13. yüzyılın başlarında güney Avrupa'da, Karadeniz'den Atlantik Okyanusu'na yayılan alan, düalist görüşleri benimsemiş cemaatlerle bir ağ gibi örülmüş bulunmaktaydı. Bunu takiben Bogomillik gerilemeğe yüz tutmuş ve 15. yüzyılın ortalarında, son dayanak noktası olan Bosna Bogomil Kilisesi de dağılmıştır. Katolik Kilisesi'nin baskısı, Bogomil papazların hayat tarzlarının değişmeğe yüz tutması, Osmanlıların Balkan Yarımadasında yayılmaları, Bogomilliğin gücünü kaybetmesine yol açan nedenler arasında sayılır. Bogomilliğin, dağınık bir manastırlar demeti oluşturması, ilkelerine ve taraftarlarına sahip çıkabilecek, hierarşik bir düzene sahip bir kurumlaşma aşamasına erişememiş olması, ayrıca bu çözülmenin en etkili nedenini oluşturmuştur.

Osmanlı Tasavvufunun Doğuşu

Türkler, X1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Anadolu'ya yerleşmeğe başlamışlardır. XII. yüzyılın sonları ile, XIII. yüzyılın ilk yarısında Moğol istilâsından kaçanlarla bu akım, çok daha büyük boyutlara ulaşmıştır. XII. yüzyılın başlarında, Horasan'dan gelerek Amasya'ya yerleşen Baba İlyas ve Baba İshak, Babaîlik diye bilinen gizemci hareketin kurucularıdır. Babaîlik, insanlar arasında eşitliği savunan, kırsal kesim tarafından desteklenen büyük bir halk ayaklanmasına dönüşmüştür. Bu ayaklanma, Maraş, Samsat, Adıyaman, Malatya, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri ve Kırşehir'i kapsayan geniş bir alana yayılmıştır. XV. yüzyılın başlarında, Şeyh Bedrettin'in önderliğinde patlak veren halk ayaklanması da, insanlar arasında eşitlik ilkesini savunmuştur. İzmir, Manisa ve Deliorman olmak üzere üç odaktan patlak vererek, Batı Anadolu ve Rumeli'de yayılmıştır. Babaî ayaklanması Selçuk yönetimi, Şeyh Bedrettin ayaklanması da Osmanlı yönetimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış, tüm ileri gelenleri idam edilmiştir.

Türk tasavvuf düşüncesinin ilk tohumları Horasan'da atılmış ve büyük bir olasılıkla, İran gizemciliğinden de esinlenmiştir. Türkler Anadolu'ya vardıklarında, Bizans'ın kültür birikimi ile karşılaşmışlardır. Anadolu ve Trakya halkının Türklerle karışması ise, bu birikimin Türkler tarafından yaşanması ve benimsenmesi sürecini etkinleştirmiştir. Bu birikim, İlk Çağ Anadolu uygarlıkları ile başlayan, İran, Yunan, Roma ve Bizans yönetimleri ile süregelen bir tarih ve gelenek sürecinin devamı idi. Gizemciliği de, gnostik düşünceden etkilenmiş, Marsiyonculuk, Manikeizm, Mazdekîlik ve Neoplatonizmin öğelerini iceren bir gizemcilikti. Ayrıca, toplumsal ve siyasal düzeyde olayların seyrini tespit etmiş, tarihin süreci içerisinde ağırlığı olan bir kalıtımı temsil etmekte idi.

Babaîlik, daha ilerde Anadolu halkı arasında yayılacak Alevîliğe bağlı tarikatlerin çıkış noktası olarak kabul edilir. Bunların arasında en önemlileri, Babaîliği desteklemiş olduğu kabul edilen Hacı Bektaş Veli'nin kurmuş olduğu Bektaşilik ve, şehirli kesimin gizemci hareketi olarak kabul edilen Mevlevîlik'tir. Gerek Babaîlik, gerekse de Bedrettincilik, Osmanlı tarihi boyunca patlak verecek, toplumsal adalet ilkelerini öne süren ayaklanmalar zincirinin başlangıcındaki iki temel halkasını oluşturmuşlardır.

Babaîlik büyük bir olasılıkla, toplumsal koşullar bakımdan Türk ahali ile aynı sorunları yaşayan Hıristiyan ahali tarafından da destek görmüştür. Hacı Bektaş Veli'nin bir keşişle ilişki kurduğu, Mevlânâ'nın da Deyr-i Felâtun (Eflâtun Manastırı) başrahibi ile söyleştiği bildirilmiştir. Neoplatonizmin, Bektaşilik ve Mevlevîliği etkilediği kabul edilmektedir. Hıristiyanlığa ait bir takım inanç ve geleneklerin, Bektaşiliği de etkilemiş olabileceğine işaret edilmiştir. Gerek Bektaşilik, gerekse de Mevlevîlik, insanlar arasında eşitlik ilkelerini benimsemişlerdir. Tasavvuf tarikatleri, bu arada da Bektaşilik, Bogomilliği büyük çapta andıran bir içdüzen ve kurallara sahip idiler. Yeryüzü nimetlerinden yararlanma ile ilgili olarak gnostik düşüncede mevcut olan iki karşıt tutum, tasavvuf düşüncesinde de mevcuttur. Şeyh Bedrettin'in ve bayraktarlarından Börklüce Mustafa'nın, Hıristiyan din adamları ile yakın ilişkileri oldukları bilinmektedir. Diğer bayraktarı Torlak Kemal ise Yahudi idi. Ayaklanmaya Müslüman olmayan halk da katılmıştır.

Gnostik düşünceye hâkim olan, Tanrı'nın hikmetine varma ve Tanrı'ya ulaşma ilkesinin, Osmanlı tasavvuf düşüncesinde de temel bir yeri vardır. Bizans gizemci hareketlerinde rastladığımız, toplumsal eşitlik ilkesi, düalizm inancından esinlenmiştir. Buna mukabil Osmanlı tasavvuf düşüncesi, Tanrı'nın tek ve mutlak bir bütün olduğunu savunan Neoplatonizm düşüncesini benimsemiş, eşitlik ilkesi ise, Türk görenekleri ve Şiî düşüncesinden esinlenmiştir. Bunun yanısıra, bu ilkenin temelinde yatan iktisadî ve siyasal sorunlar, her iki toplum için özdeş sayılabilecek koşullardan kaynaklanmışlardır. Kaldı ki, kültür ve inanç bağlamı, toplumsal yapı ve zaman sürecinin yanısıra, Babaî ve Şeyh Bedrettin ayaklanmaları, Polisyenlik ve Bogomillik hareketleri ile, coğrafî konumları bakımından büyük bir yakınlık göstermekte olup hattâ yer yer aynı yöreleri içermişlerdir.

Bizans gizemci kalıtı ile, Osmanlı tasavvuf düşüncesi arasındaki ilişki düzeyinin varlığı, araştırıcılar tarafından kabul edilmiştir. Bu inceleme ise, Polisyenlik ve Bogomillik hareketlerinin, bu ilişki düzeyi içerisindeki muhtemel anlam ve yerinin aydınlanmasına yöneliktir. ☆

Bibliografik Kılavuz: Polisyenlik ve Bogomillik konuları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Martin Erbtösser*, Heretics in the Middle Ages, Edition Leipzig, 1984. Eserin aslı Almancadır. Bizans gizemci kalıtımına bağlı diğer konular, İngilizce *Britannica*'nın ilgili maddelerinde tanıtılmıştır. Osmanlı tasavvufunun doğuşu, bu arada da Babaîlik ve Şeyh Bedrettin olayı ile ilgili olarak yararlanan eserler: *Âdil Gülvahaboğlu*, Hacı Bektaş Veli lâik-ulusal kültür, Yorum Yayınları, Ankara; *İsmet Zeki Eyüboğlu;* Günün Işığında Tasavvuf Tarikatler Mezhepler Tarihi, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1987; Türkiye Tarihi 1, Osmanlı Devletine Kadar Türkler, yayın yönetmeni *Sina Akşin*, Cem Yayınevi; *İsmet Zeki Eyüboğlu*, Şeyh Bedrettin ve Vâridât, Der Yayınları, İstanbul, 1987.

Fransa Kralı XIII. Louis'den Osmanlı Sultanı IV. Murad'a Bir Mektup

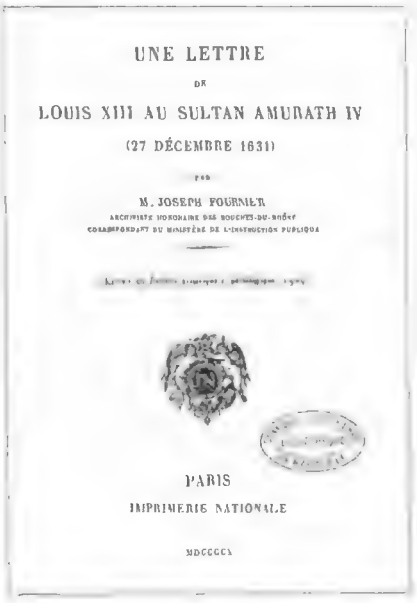
UNE LETTRE
DE
LOUIS XIII AU SULTAN AMURATH IV
(27 DÉCEMBRE 1631)
PAR
M. JOSEPH FOURNIER
PARIS
IMPRIMERIE NATIONALE

M. ÂKİF ERDOĞRU

Bu makalenin konusu Fransa Kralı XIII. Louis'nin (1610-1643) Osmanlı sultanı IV. Murad'a (1623-1640) gönderdiği 27 *Aralık* 1631 tarihli bir mektupdur. *Mektûp* onyedinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Fransız münasebetlerinin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. Mektubun konusu Fransız kralının Osmanlı sultanından aç kalan Marsilya halkı için buğday talep etmesidir. Aynı tarihte Kral, Fransa'nın Levant büyükelçisi *Kont Marcheville*'ye ve de Toskana *grand-duc*'ü II. Ferdinand'a birmektup yazmıştır. Mektuplar Fransızcadır ve *Marsilya Ticaret Odası Arşivi*'nde AA 3 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Adı geçen mektuplar, 1909 yılında Paris'de yayınlanmış olan *"Bulletin Historique et Philologique"* isimli dergide arşivci M. Joseph Fournier tarafından *"Une Lettre de Louis XIII au Sultan Amurath IV (27 Décembre 1631)"* ismiyle neşredilmiştir.

Bilindiği gibi yeniçağlar boyunca İtalya, Fransa ve İspanya'nın sahil şehirleri hububat açısından Osmanlı Devletine bağımlıydılar. Bu şehirler için doğu buğdayı çok kıymetliydi.[1] Bunun pek çok sebebi vardı. Ana hatlarıyla söylemek gerekirse, evvela buğday tarımı için geniş tarlalar gerekmekteydi. İklim gerekli ziraî ortamı sağlamalıydı. Tarım tekniklerinin gelişmiş olması gerekiyordu. Buğday ziraatine rakip olabilecek diğer üretim sahalarının fazla gelişmemesi lazımdı. Halbuki Batı Akdeniz şehirleri özellikle İtalyan şehirleri bu şartları çoğunlukla yakalayamadılar. İklim iyi bir buğday tarımı için gerekli ortamı çoğunlukla sağlamıyordu. Ya yağmur zamanında yağmıyor, ya da sel baskınları bu tarımın yapılmasını engelliyordu. Ayrıca tarım teknikleri de yeterince geliştirilmemişti. Tarlalar nadasa bırakılıyor, iki veya üç yılda bir kere buğday elde edilebiliyordu. Bağcılık ve hayvancılık buğday ekimini oldukça baltalıyordu. Bunlara ilave olarak şehirlerin idarecileri buğday tarımı vergilendiriyorlar, satımını çok sıkı denetliyorlardı. Bunun için özellikle İtalyan şehirlerinde bir Buğday ofisi kurulmuştu ve buranın idarecileri her yıl bir *buğday siyaseti* izlemek zorunda kalmışlardı. Bu temel sebeplerden dolayı buğday bu bölge şehirleri için hayatî önem taşımıştı. Halbuki doğu yani Osmanlı Devleti buğday bakımından oldukça zengin ve ucuzdu. Anadolu, Mısır, Eflak ve Boğdan'daki geniş arazilerde buğday ekimi çokça yapılmaktaydı. Doğu şehirleri, Batı Akdeniz şehirlerinin maruz kaldığı korkunç kıtlık ve açlıklara çok sık uğramadı. Gerçi Osmanlı sultanları hububatın reâyâ için önemini çok iyi biliyorlardı. Özellikle Kanunî'den itibaren Sultanlar hububatın ülke dışına çıkışını fermanlarla yasaklamışlardı. Ancak Venedikli tacirler diplomatik hünerlerini ve paralarını kullanarak ya kanuni ya da gayrikanuni yollardan hububat almayı başarmışlardı. Ege adalarına tayin edilen Türk idareciler Venedikli idareciler tarafından izlenir, gereken izzet ve ikramlar hemen yapılırdı. Patmos, Sakız ve Midilli adası Venedik gemilerinin hububat aldıkları yerlerdi. Selanik, Gelibolu ve Rodoscuk limanları kaçak hububat ticaretine pek çok kere sahne oldular. İtalya'daki *Medici* sülalesi şehirlerin iaşesi için doğuyla yapılan buğday ticaretini bizzat eline almıştı.

Şehirlerde açlık ve kıtlık başgösterdiğinde hemen mutad teşebbüslere girişiliyordu. Şehrin buğday işinden sorumlu idareciler hemen tacirlere başvuruyorlardı.

Eğer tacirler yeterince buğday sağlayamazlarsa, o zaman mevcût stoklar kullanılıyor, bu da kifayet etmezse şehrin idarecileri komşu devletlerden yardım istemesi için krallarına başvuruyorlardı. Fransa'nın güneyindeki Marsilya şehri için bu birazcık daha farklı idi. Kıtlık ve açlık durumunda,*Marsilya Ticaret Odası* evvela hinterlandına başvuruyordu. Çünkü iç bölgelerde, diğer şehirlerle kıyaslanmayacak ölçüde buğday tarımı yapılıyordu. Daha sonra Arles konsüllerine, Lyon tâcirlerine ve en son olarak da Fransa Kralından yardım isteniyordu. Hatta bazı zamanlarda Marsilya kıyılarından geçen tahıl yüklü gemilere el konuluyordu. 1631 yılında, *Kardinal Richelieu*'nun (1585-1642) Marsilya'sında[2] çok şiddetli bir kıtlık meydana gelmişti. Yapılan girişimler gereken faydalı neticeyi vermedi. Neticede Marsilya halkı Fransa kralı XIII. Louis'den yardım istemek zorunda kaldı. Kral da geleneksel dostluğa dayanarak, buğday çıkışının yasak olduğunu bildiği halde, Osmanlı sultanından buğday rica eti. Fransız ve İspanyol şehirlerinin doğuyla olan deniz trafiğini kontrol eden İtalya'nın Livorne' şehri idarecisi Medici'lerden II. Ferdinand'a gemilere (üç gemi) el koymamasını rica etti. Fransa'nın doğudaki menfaatlerini gözeten Kont Marcheville'ye başvuruldu. Aslında bu mektûplar açlığın insanlara neler yaptırtabileceğini acıklı bir şekilde gösteriyor. Diplomasi ve onur açlık karşısında gücünü çoğu zaman kaybediyor.

Mektup 1[3]:

Yüce, ulu, kudretli, bağışlayıcı ve yenilmez sultan, müslümanların büyük sultanı sultan Murad, bütün fazilet ve şereflerin sahibi, çok aziz ve sevgili dostumuz, tanrı devletinizi daim kılsın.

Krallığımızın güzel ve büyük şehirlerinden Marsilya, bu yıl, güney illerimizde yeteri kadar buğday elde edilemediğinden, buğday kıtlığı çekmektedir. Sevgili tebaamızdan olan zikredilen şehrin sakinleri buğday temini maksadıyla hazırladıkları bir kaç gemi ile Suriye'ye, Ege adaları'na ve Devletinizin öteki beldelerine gideceklerdi. Ancak, bu yerlerden buğday ihracının kesinlikle yasak olduğunu öğrendiklerinden dolayı bu niyetlerini gerçekleştiremediler ve bize gelerek bu hususta ricada bulundular. Biz de bu mektubumuzda zat-ı şahanelerine ricade bulunuyor ve Marsilya'daki halkımız için Ege adalarından ve Devletinizin diğer bölgelerinden on bin kafi miktarındaki buğdayın alınması ve buğdayın buralardan serbestçe çıkarılması, hiç bir engel veya zorlukla karşılaşılmaması hususunda emirlerinizi istirham ediyoruz. Bu vesileyle mezkur tebeaamıza bahşedeceğiniz bu lutfa karşılık büyükelçimiz Kont Marcheville'e majestelerine arz etmesini söylediğimiz gibi, bizim de yapabileceğimiz bir şey olduğu zaman, Devletinize ve tebaanızın refah ve saadetine aynı ihtimamı göstereceğimizi büyük bir memnuniyetle beyan ederim. Tanrı zat-ı şahanelerini daima korusun.

Metz, 27 Aralık 1631
Samimi dostunuz
Louis (imza)
Bouthillier (imza)

(Zarfın ön yüzü:) *Yüce, ulu, kudretli, bağışlayıcı ve yenilmez hükümdar müslümanların büyük sultanı, sultan Murad, bütün fazilet ve şereflerin sahibi, çok aziz ve sevgili dostumuz, Tanrı devletinizi daim kılsın.*

Mektup 2:

Sayın kont Marcheville, Marsilya şehrimin temsilcilerince bu sene güney illerimizde yeteri kadar buğday elde edilemediği ve bu sebeple mezkur şehirde büyük oranda bir buğday ihtiyacı görüldüğü tarafımıza bildirilmiş ve bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla tebaamız olan mezkur şehrin sakinleri birkaç gemi hazırlayıp Suriye'ye Ege adaları'na ve yüce sultanın diğer ülkelerine giderek buğday temin etmek istemektedirler. Fakat buralardan buğday ihracının kesinlikle yasak olduğunu öğrendiklerinden bize ricaya geldiler ve biz de bu hususta izin verilmesi ve on bin kafi buğdayın serbestçe ülkeden çıkarılabilmesi için müsaadelerini rica etmek üzere yazdığımız mektupları yüce Sultan'a ve bu hususta otoritesini kullanması ricasıyla vezir-i azam'a takdim etmenizi ve gerekli iznin alınması için benim adıma her türlü girişimde bulunmanız tarafımızdan uygun görülmüştür. Tanrının sizi koruması dileğiyle sayın Kont
Marcheville.
Metz, 27 Aralık 1631
Louis (imza)
Bouthillier (imza)

(Zarfın ön yüzü:) *Sayın Kont Marcheville'e Levant büyükelçisi.*

Mektup 3:

Kuzenim bu yıl yeteri kadar mahsul elde edilemediğinden Marsilya şehrimin bir kaç tüccarı, Levant'a buğday temini için elçi olarak gönderdiğim Kont Marcheville'nin yolculuğu için bir gemi hazırlamış bulunuyorlar. Fakat tacirler dönüşlerinde Livorne limanında buğdaylarını satmaya zorlanacaklarından korkuyorlar. Böyle bir durumun tebaama vereceği zararı göz önünde bulundurarak bu mektubu sizden, sözkonusu geminin Livorne limanına veya ülkenizin herhangi bir limanına uğradığı takdirde serbestçe geçişine izin vermenizi, buğdayını satmaya zorlanmamasını ve buğday yüklü öteki tüm Fransız gemilerinin limanlarınızdan serbestçe geçişlerine izin vermenizi rica etmek için yazıyorum. Bundan çok memnun kalacağımı ve bu davranışınız altında kalmayacağımı ifade etmek isterim. Tanrı sizi korusun kuzenim.

Metz, 27 Aralık 1631
Louis (imza)
Bouthillier (imza)

(Zarfın önü:) *Toskana Grand-dükü Kuzenim'e* ☆

[1] İtalyan, Fransız ve İspanyol şehirlerinin işe meselesi F. Braudel tarafından etraflıca incelendi. Daha fazla bilgi için "*Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Türkçeye çev. M. Ali Kılıçbay), İst. 1989., s. 220 ve 384.

[2] Kardinal Richelieu dönemi Fransasının genel görünümü için bkz.C.J.H.Hayes, M.W, Baldwin, C.W. Cole, *History of Europe*, Newyork 1956, s. 559, revised edition. Ayrıca tam bir tasvir için bkz. Hanotaux, *Histoire du Cardirnal de Richelieu*, 2 vols. 1893; G.O'Avenel, *Richelieu et la Monarchie Absolue*, 1884; H. Belloc, *Richelieu*, 1930.

[3] Mektûpları Fransızca'dan Türkçe'ye çeviren Kemal Boz'a teşekkür ederim.

Osmanlı Reform Hareketinde Bir Öncü: I. Abdülhamit*

ROBERT MANTRAN

Güç koşullarda Osmanlı tahtına çıkan I. Abdülhamit (1774-1789), reformlarının zorunlu olduğunun çabucak farkına vardı. Bu bakımdan, imparatorluğun durumu hakkındaki gerçekçi bir görüşle canlı yeni bir siyasetin gerçek öncüsü olarak görünüyor o: Bu siyaseti, yetenekli veziriazamlara dayanarak ve onların görüşlerini paylaşarak, bizzat yürüttü. Kimisi bu veziri azamların, bir bakıma uzun bir süre kaldılar görevlerinde: Çelebizâde Mehmet Paşa (Ocak 1777 - Eylül 1778), Seyyit Mehmet Paşa (Ağustos 1779 - Şubat 1781), Halil Hamit Paşa (Aralık 1782 - Mart 1785) ve Koca Yusuf Paşa (Ocak 1786 - Haziran 1789) böyledir.

İçerdeki Durum

I. Abdülhamit, merkezi yönetimi elinde tutsa, saltanatı boyunca başkentte asayiş hüküm sürse de, Avrupa'da olduğu kadar Asya ya da Afrika'daki eyaletlerde, zar zor tanınmıştır otoritesi; yönetimin dışarda karşılaştığı güçlüklerden yararlanan kimi eşraf yerel bakımdan pek güçlü bir duruma gelmişlerdir oralarda.

Anadolu'nun, Suriye'nin kimi yörelerinde durum budur: Suriye'de, Şeyh Zahir'den sonra Cezzar Ahmed Paşa, Suriye'nin güneyine, yerel ayaklanmaları ezdikten sonra da Lübnan'a ve Filistin'e dayatır kendini; Irak'ta, Ömer Paşa (1744-1751) ile Süleyman Paşa (1780-1802), Bedevileri itaat altına alırlar, ancak İstanbul hükümetiyle de belli bir mesafe koyarlar aralarına -özellikle ikincisi, Irak'ın güneyini istilâ etmiş olan İranlılar üzerinde kazandığı zaferden sonra böyle yapar-; Mısır'da, Memlûklerden al-Kabir Ali Bey (1768-1773), arkasından Murâd Bey ile İbrahim Bey (1779'dan, 1798'de Bonaparte'ın seferine değin) ülkeyi denetler ve otoritesini yeniden sağlamlaştırmada uğradığı başarısızlıktan sonra, hükümetin onayını alırlar. Batı'daki eyaletler ("Berberî Naiplikler"), pek geniş bir özerklikten yararlanmayı sürdürür ve İstanbul'la bağları koparmaktan da çekinirler. Avrupa eyaletlerinde, kaynaşma daha az değildir: Trakya'da, Sırbistan'da, (Yanya'nın ünlü Valisi Tepedelenli Ali Paşa ile) Epeiros'da, Arnavutluk'da ve Montenegro'da, daha o zamandan milliyetçi olmasa da az çok özerklikçi hareketler böyledir.

Bu durumda, sultan, nadir istisnalar dışında, merkezî yönetimin otoritesini zorla kurmayı aramaz; çünkü, dış tehdit, imparatorluğun tepesindedir hep. Bu hareketlerin başını çekenlerle uyuşup anlaşmaya çabalar; resmi unvanlar verir ya da sorumluluklar tanır onlara. Öyle de olsa, sonuçlar küçük çaptadır ve bu tür girişimlerin boşluğu ve geçiciliği, özellikle malî ve iktisadî alanda bağımsızlık anlayışlarını daha da fazla belli etmeye götürür diklenenleri: Aslında devlet Hazinesi'nin yolunu tutması gereken temel harç ve gelirleri kendi ellerinde tutarlar ve ticarî alış-verişler konusunda; yabancı tacirlerle doğrudan anlaşmalara giderler.

Hükümet otoritesinden kalan nedir peki?

Askerî Reformlar, Mülkî Reformlar

Küçük-Kaynarca antlaşmasının arkasından, İmparatorluğunun savunmasını modern araçlarla sağlama kaygısı ile dopdolu olan I. Abdülhamit (Ruslar karşısında karada ve denizdeki yenilgiler ciddî bir ders verirken, bir bilinçlenmeye de götürdü), baştan aşağıya yeni bir topçuluk ve donanma yaratmaya verdi gayretini. Topçuluk, Baron de Tott'a bırakıldı: Fransa'nın hizmetine geçmiş olan bu Macar beyzadesi 1755'te, Vergennes'le beraber gelmişti İstanbul'a ve Vergennes, Osmanlı İmparatorluğunda ve Kırım'da çeşitli haber alma görevlerini ona emanet etmişti. 1768-1774 Rus-Türk savaşında gözlemci olan Baron, sonuçlar çıkardı bu savaşlardan ve III. Mustafa ile I. Abdülhamit'i büyüleyen reformlar önerdi onlara: Böylece, 1774 yılından başlayarak, İskoçyalı Campbell ve Fransız Aubert'in de

yardımıyla, hızlı atış yapan, az mevcutlu ama iyi talim görmüş tam kadrolu ve bir bölümü Fransa'dan sağlanan toplarla donanmış yeni bir topçu sınıfı (sürat topçuları) örgütler; Hasköy'de yeni bir top dökümhanesi kurar ve Bonneval Paşa'nın kurduğu eski mühendisler okuluna (hendesehane) yaşam verir tekrar. Tott, 1776'da İmparatorluğu terketse de, eseri, -İslamı kabul etmiş olan- Campbell ile Aubert'in yöneticiliğinde sürer.

Donanmanın yenileştirilmesi, Çeşme Savaşından sağ çıkan ve 1774'te kaptanıderya olarak atanan Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'ya bırakılır. Osmanlı gemilerinin büyük bir bölümünün savaşta yitirilmiş olmasından yararlanan Paşa, imparatorluğun çeşitli tershanelerine modern gemiler ve, bunun için de, iki Fransız mühendisinin, Le Roi ile Durest'in yöneticiliğinde yabancı teknisyenler çağırır. Denizci sağlamak ve yetiştirmek için çabalara girişilir. Bir imparatorluk donanma mühendisleri okulu da kurulur, ne var ki, çok subay yetiştirmek mümkün olmayacaktır; ve yeni gemilerin nitelikleri geliştirilirse de, hizmetlilerinki için aynı şey olmaz. Bununla beraber, atılım başlamıştır ve Halil Hamit Paşa'nın veziriazamlığı boyunca, yenileşme Yeniçeri ile Sipahi sınıflarını bile içine alır; derin değişikliklere gidilmese de, yeni bir başeğme ve disiplin anlayışı yaratılır en azından: Yeniçeriler, sürekli bir askeri talime razı olurlar, tımar sahipleri de toprakları üstünde yaşama yükümlülüğünü kabul ederler. Kısacası, I. Abdülhamit'in hükümdarlığında, modern türde, kimi yönleriyle Batılı bir ordunun örgütlenişine tanık olunur.

III. Selim, tamamlayacaktır bu eseri.

Halil Hamit Paşa, ordunun geleneksel sınıflarına çekidüzen vermenin yanı sıra, iktisadî konulara da çevirir dikkat ve çabalarını: Yerel sanayileri yüreklendirir, Avrupa ürünlerinin alabildiğine rakip kesildiği dokuma sanayisine canlılığını kazandırmak ister, zanatçılığı destekler, kitap basım ve yayıncılığına yeni bir atılım getirir. Devlete bu çeki-düzen getirme, tutucuların, ulemanın ve kızağa çekilmiş kimi askeri şeflerin muhalefetine yol açar. Kararlı reformcuların sayısı fazla değildir; ve, çoğu kez Fransız olan Avrupalı teknisyenlere yapılmış çağrıyla, devletin dinsel ve sosyal temellerini oymakla suçlanırlar ayrıca. Bu reformlara karşı çıkışı, Osmanlı Devleti'nin yetersizliklerini üstünden atıp yeniden güçlü ve örgütlü olmasının pek kaygısını çekmeyen Ruslar ve Avusturyalılar da el altından desteklerler; Aydınlıklar Avrupasının yandaşlarından İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar ise, art niyetli de olsa, tersine yüreklendirirler reformcuları.

Halil Hamit Paşa'nın hasımları arasında, gariptir Cezayirli Gazi Hasan Paşa da vardır, o da reformcudur, ancak hırslıdır ve veziri azam olmayı koymuştur aklına; Halil Hamit Paşa'ya karşı bir kampanya başlatır ve sultanın kulak kabartmasıyla sonuçlanır bu, yeğeni Selim'in yararına tahtından indirileceğine inandırılır. Halil Hamit Paşa, 31 Mart 1785'de görevinden alınır ve aradan bir ay geçmeden de idam edilir. Hasımlarının zaferi, 1787'de, yabancı teknisyenlerin kapı dışarı edilmeleriyle tamamlanır.

Rusya'nın Baskısı

Çariçe II. Katerina niyetlerini açıkça ortaya koydukça, güçlü bir Osmanlı ordusunun zorunluluğu kendini o ölçüde duyurur: Çariçe, 1777 Ocağında Kırım Hanlığına müdahale edip, Han Devlet Giray'ı safdışı ederek Şahin Giray'ı tahta çıkartır. İki yıl boyunca, Ruslarla Osmanlılar, araya başka hanları koyarak Kırım üzerindeki metbuluğu tartışıp dururlar; sonunda, 1779 Ocağında, Rus orduları Kırım'a girerler ve böylece imparatorluğa katılmış olur. Osmanlılarda, Gazi Hasan Paşa'nın yönlendirdiği savaşçı hizbin çabalarına karşı, Halil Hamit Paşa'nın desteklediği sultan, Kırım'ın Rusya'ya katılmış olmasını kabul ederek, Aynalı Kavak antlaşmasını imzalar (Ocak 1784).

II. Katerina için, çok daha geniş bir hedefe doğru sadece bir aşamadır bu katma ve fazla olarak Gürcistan'ın işgali de bunu somutlaştırmıştır: Başında bir Rus hükümdarın bulunduğu ve bütün Balkan ülkeleri içine alan Ortodoks bir devlet kurmadır bu hedef; Avusturyalılara ödün olarak düşünülen Balkanların batı bölümü bunun dışındadır; Venedik Mora'yı, Girit'i ve Kıbrıs'ı alırken, Fransa'da, Suriye'de ve Mısır'da yararlara sahip olacaktır. Böylece Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki bölümünün, aslında Rus İmparatorluğu yararına olmak üzere, parçalanması -ve dağıtılması- tasarısıdır söz konusu olan. Rus ilerleyişinden kaygıya düşen İngiltere'yle Prusya karşı çıkarlar bu tasarıya; ve, Ruslar, Osmanlı Karadeniz'ine doğrudan birer tehdit olarak Sivastopol ve Kerson'a deniz üsleri yerleştirdiği ölçüde, İngiltere'yle Prusya'da, bu baskıya karşı direnişe kışkırtırlar Osmanlı hükümetini.

Yeni veziriazam Koca Yusuf Paşa'yla, İstanbul'da savaş yandaşları üstün gelir: Rusya'ya bir ültimatom verilerek Gürcistan'ı ve Kırım'ı boşaltması emredilir (14 Ağustos 1787); Rusya'da, bir ay sonra bir savaş ilânı ile yanıtlar bunu (15 Eylül), Avusturya da 1788 Şubatında çatışmaya katılacaktır. Avusturyalılarla Rusların dikkatini batıya doğru çeken Polonya'daki özellikle de Fransa'daki olaylar nedeniyle, Osmanlılar için zarar vermeden son bulur uyuşmazlık: Avusturya'yla Svişov'da (Sistova) imzalanan barış (4 Ağustos 1791), her iki imparatorluk arasındaki statükoyu sürdürür; 1878'e değin uzanacaktır bu. Rusya'yla yapılan Yaş barışı (9 Ocak 1792), Kırım'la Gürcistan'ın Ruslarca alınmış olmasını tanır ve Dinyester, yeni sınır olur her iki imparatorluk arasında. Yirmi yıldan fazla bir süre boyunca, Osmanlı Devleti, kuzey komşusuyla -görece- barış içinde yaşıyacaktır: Fransız Devrimi, sonra da I. Napoleon, Avrupalı devletler için çok daha büyük bir tehlikeyi temsil etmektedir o sıralar.

Bu arada, yeni bir sultan, III. Selim çıkmıştır Osmanlı tahtına; Selim, I. Abdülhamit'in başlattığı reform eserini tekrar ele alıp güçlendirecektir. ☆

(Çeviren: Server TANİLLİ)

* Bu yazı, Robert Mantran yönetiminde yayımlanan "Histoire de l'Empire Ottoman" adlı kollektif esere (Paris, 1989), yazarın bizzat kendisinin yazdığı bölümden bir parçanın (s. 422-425) çevirisidir. Yazının yukardaki başlığı, çevirmence konmuştur.

Yakup Cemil

Yakup Cemil Olayına İlişkin İki Belge

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

Yakup Cemil Olayı[1], İttihat ve Terakki'nin "Tam İktidar" dönemindeki parti içi iktidar mücadelesinin en belirgin örneklerinden birisidir. Olay, Yakup Cemil'in kişisel hırslarının ötesinde 1916 yılında cemiyet içinde yoğunlaşan "Münferit Sulh" arayışlarının, sivil ve askeri kanat arasındaki sürtüşmenin de etkilerini taşımaktadır.

İttihat ve Terakki'nin en "Deli Fişek" fedailerinden birisi sayılan Yakup Cemil, cemiyet içinde hırsı, kendisine verilen görevlerdeki söz dinlemez ve keyfi tavırlarıyla tanınmış bir ihtiyat subayıydı[2]. Babıâli Baskını sırasında Harbiye Hazırı Nazım Paşa'yı öldürmesi cemiyet içindeki yaygın şöhretini perçinlemişti. Yakup Cemil'in 1916 yılında -yedek subay olduğu için rütbesinin yükseltilmemesinin ve ülkenin içinde bulunduğu olumsuz savaş koşullarının etkisiyle de- yürürlüğü koyduğu hükümeti devirme girişimi ise sonuçsuz kaldı. İkinci Babıâli Baskını olarakta adlandırılan darbe gerçekleştirildiğinde Sadrazam Cemal Paşa, Fethi Bey'de Hariciye Nazırı olacaktı. Yakup Cemil Meclis-i Vükelâ'ya memur olurken hükümet devirme girişimi içinde yer alan yakın arkadaşları Hüsrev Sami, Mümtaz, Nail ve Sapancalı Hakkı'da önemli bakanlıklara getirilecekti[3]. "Yakup Cemil'in hükümete devirme girişimi Enver Paşa'nın eski arkadaşlarının tasfiye edilmesiyle sonuçlanmıştır[4]." Yakup Cemil'in idama mahkum edilmesi, arkadaşlarının da sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan olay Talat Paşa ve arkadaşlarının yani sivil kanatın gücünü pekiştirmiştir[5].

Talat Paşa ve Dr. Reşid Bey'in telgraf başındaki görüşmelerine ait 25 Ağustos 1332 (1916) tarihli iki belge Yakup Cemil Olayı'nın sivil kanat arasındaki değerlendirilişini ve İstanbul dışındaki etkisini göstermesi bakımından önemli ipuçları vermektedir. O sırada Ankara Valisi olarak görev yapan ve olayın Fransız ihtilalindeki hataların tekrarlanmadan çözülmesini isteyen Dr. Reşid Bey[6] 1889 yılında kurulan İttihat ve Terakki'nin dört kurucu üyesinden birisidir. Meşrutiyetin ilanından sonra çeşitli yerlerde mutasarrıf ve vali olarak görev yapan, asker kökenli olmasına rağmen cemiyet içinde sivilleşme sürecini savunanlardan birisi olan Dr. Reşid Bey'in bu haklı kaygıları karşısında Talat Paşa'nın düşüncesi ise kesindir: "Hükümet ve memlekete karşı bu yolda hareket edenlerin aynı suretle pence-i kanuna teslimde tereddüt" edilmeyecektir.

Yakup Cemil Olayına ilişkin önemli gördüğümüz bu iki belgenin tıpkı basım ve çevirilerini aşağıya alıyoruz. ☆

` Belgelerin orjinalı Turan Muşkara Özel Arşivinde bulunmaktadır. Belgelerin yayınlanmasına verdikleri izinden dolayı Sayın Turan Muşkara'ya teşekkür ederim.

1 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?*, İstanbul 1975.

2 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1964, s. 131-132, Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara 1990, s. 112-113.

3 Sina akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s 292-293.

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 3, İstanbul 1989, s. 226

5 Akşin, *age*, s. 294

6 Dr. Reşit Bey hakkında daha geniş bilgi için bkz, *Sürgünden İntihara Dr. Reşid Bey'in Hatıraları*, Hazırlayan: Ahmet Mehmetefendioğlu, İzmir 1992, s. 7-13

Belge I

Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi Hazretlerine,

Buraya gelen yolcular İstanbul'da iki fikre hâdim ve iki şahsiyete merbût iki ihtilal grubunun cemiyetimizden doğduğunu yüzlerce zevatın bu meyanda İsmail Canbolat ve Doktor Nazım Beylerin tevkif olunduklarını ve bir darbe-i hükümet teşebbüsü vukunu işâa ediyorlar. Bu şâyiât bi-t-tabi buralarda pek büyük sû-i tesir hâsıl etmektedir. Ahalinin cehli ve cehilden istifade etmek isteyenlerin çokluğu şâyiânın yayılmasına sebep oluyorki son mülakatımızda arz ettiğim vechile bazen ehemmiyetsiz görünen kil ü kal pek büyük ihzârâtın mukaddimesi olabilir. Cemiyetimizin ve milletimizin en maruf simalarını lekelemek kastıyla isnadad icabıdır. Bazı uygunsuzlukları izâm edenlerin şiddetle teczıyelerini bırakmaz fikrindeyim. Biz hâlâ inkılâb devrindeyiz. İnkılâplardan ve husûsiyle Fransız inkılâb-ı kebirinden efâl ve harekatımız için bir ders-i ibret almalı ve inkılâb ricalinin avâkıbını unutmamalıyız. Jakobenlerin ihtilaf ve iftirâkı inkılâbın en necip evlatlarını yutmuş ve Napolyon hakimiyet ve istibdadını doğurmuştur. Danton'un düşen başı Fransa'nın meşrutiyet ve hürriyetini yarım asır müddet için alıp götürmüştür. İhvân arasında bir anlaşılmamazlık olmuşsa bir aile erkan ve efradı gibi birleşelim, Müdavele-i efkar ile defve izalesi ehem ve elzem bazı sû-i ahval ve sû-i amâlin refi meselesinin hal ve tesviyesi mümkün ve ancak bu suret-i tesviye makul ve makbuldür. Devrimizin en mühim bir şahsiyeti ve ekseriyet-i azimenin mutemedi olmanız itibariyle bu vazife-i mühimme zat-ı alilerinize teveccüh etmektedir. Mübâlağalı ve bed-bînâne şâyiata karşı tedbir ittihaz edebilmek için ahval ve vekayi hakkında malûmât-ı sahîhe lütuf buyurmanızı rica ederim.

25 Ağustos 332

Harici düşmanlarımızı sevindirmemek ve bu ecnebi düşmanlara fırsat vermemek için ani makul ve müessir bir tedbir ve hareket lazımdır.

Yandaki Çıkma: Fakat haklı bazı sözlerin ve şikayetlerin nazar-ı itibare alınması da elzemdir itikadindeyim.

Belge II

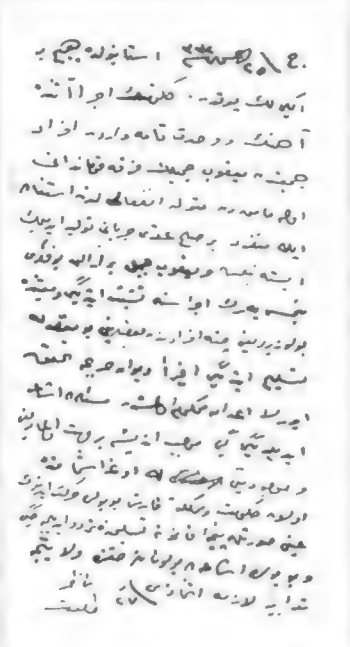

C.25 Ağustos 332

İstanbul'da hiçbir ikilik yoktur. Hükümetin icraatında ahenk ve vahdet-i tamme vardır. Efrad-ı cemiyetten Yakup Cemil'in fırka kumandanı olamamaktan mütevvellid infialinden istifade ile münferid bir sulh akdi cereyanı tevlid edilmek istenilmiş ve Yakup Cemil'in bir aralık bu fikri benimseyerek icrasına teşebbüs ettiği ve maiyetinde bulundurduğu çete efradından bazılarını bu maksadla teslih ettiği ahiren divan-ı harbçe tahakkuk ederek idama mahkum olmuştur. Meselede işâa edildiği gibi mucib-i endişe bir cihet olmadığı ve mevcudiyetiyle uğraşmakta olan hükümet ve memlekete karşı bu yolda hareket edenlerin aynı suretle pençe-i kanuna tesliminde tereddüt edilmeyeceği ve bu yolda işâa da bulunanlar hakkında vilâyetçe tedabir-i lâzime ittihazı[27].

Nâzır
Talât

Millî Mücadele Ankara'sında Tutumluluk Yönetmeliği

A 13 Rebiü'levvel 339 ve 25 Teşrinisâni 336 [Kasım 1920] tarihli Men'-i İsrafat Kanununun İkinci maddesi mucibince tanzim edilen Talimatnamedir

Madde 1- Karı koca arasında evlenme memuru huzurunda tanzim edilecek mukavele haricinde tarafeynin yekdiğerine ağırlık veya başlık namlarıyla veya suver-i saire ile para alınıp verilmesi memnu'dur.

Madde 2- Namzetlik merasiminin icrasında karı kocanın hısım ve dostları bulunacak ve zaid masarif ihtiyarını müstelzim ahvalden ictinap edilecektir.

Madde 3- Namzetlik merasimi aile ocağı kuracak olan karı ve kocanın davetlilerinin biraraya gelerek nişan teatisinden ibaret olup bunun haricinde tarafeynin birbirlerine veyahut hısım ve dostlarının yekdiğerine hediye veyahut bahşiş namlarıyla para alıp vermeleri memnu' olduğu gibi işbu merasim için nişan sepeti tertip etmek itiyadı da mülgadır.

Madde 4- Namzetlik merasimin icrasından aktin vukuuyla aile ocağının teşkiline kadar arada geçecek zamana bayram kandil gibi eyyam-ı resmiye-i diniye tesadüf eder ise, tarafeynin işbu vesile dolayısıyle de yekdiğerine alenî ve merasim-i mahsusa ile hediye alıp vermeleri memnu' olduğu gibi akitten evvel ve sonra yoklama âdeti de memnu'dur.

Madde 5- Gelinler için ihzar olunacak cihaz tarafeynin istitaat-ı maliyesiyle mütenasip olacak, fazla masarif ihtiyarından ictinap edilecektir. Cihazın teşhiri suret-i kat'iyede memnu'dur.

Madde 6- Düğünlerde gece yarısına kadar devam etmek ve alelusul devair-i müteallikesinden mezuniyet istihsal edilmek üzere haftanın bir gününde çalgı veyahut davul

آنقره ولایتی مجلس عمومیسنجه ۱۳ ربیع الاول ۳۳۹ و ۲۵ تشرین ثانی ۳۳۶ تاریخلی منع اسرافات قانوننك ایکنجی مادەسی موجبنجه تنظیم ایدیلن تعلیماتنامەدر

ماده ۱ — قاری قوجه آرەسنده اولنه مأموری حضورنده تنظیم ایدیلەجك مقاوله خارجنده طرفینك یکدیکرینه آغرلق ویا چشلق نامیله ویا صور سائره ایله پاره آلنوب ویرسی ممنوعدر .

ماده ۲ — نامزدلك مراسمك اجراسنده قاری وقوجەنك خصم ودوستلری بولنەجق و زائد مصارف اختیارینی مستلزم احوالدن اجتناب ایدیلەجکدر .

ماده ۳ — نامزدلك مراسمی عائله اوجاغی قورەجق اولان قاری وقوجەنك دعوتلیلرینك برآرەیه کلەرك نشان تعاطیسندن عبارت اولوب بونك خارجنده طرفینك بریرلرینه ویاخود خصم ودوستلرینك یکدیکرینه هدیه ویاخود بخشیش نامیله پاره آلوب ویرملری ممنوع اولدیغی کبی اشبو مراسم ایچون نشان سپتی ترتیب ایتمك اعتیادیده ملغادر .

ماده ٤ — نامزدلك مراسمك اجراسندن عقدك وقوعیله عائله اوجاغنك تشکلنه قدر آرەده کچەجك زمانه بایرام قندیل کبی ایام رسمیهٔ دینیه تصادف ایدر ایسه طرفینك اشبو وسیله دولاییسیله ده یکدیکرلرینه علنی ومراسم مخصوصه ایله هدیه آلوب ویرملری ممنوع اولدیغی کبی عقددن اول وصکره یوقلمه عادتیده ممنوعدر .

ماده ٥ — کلینلر ایچون احضار اولنەجق جهاز طرفینك استطاعت مالیه سیله متناسب اولەجق فضله مصارف اختیارندن اجتناب ایدیلەجکدر. جهازك تشهیری صورت قطعیەده ممنوعدر .

ماده ٦ — دوکونلرده کیجه پارسه قدر دوام ایتمك وعلی الاصول دوائر متعلقەسندن مأذونیت استحصال ایدلمك اوزره هفتەنك برکوننده چالغی ویاخود طاوول چالدیرلمسی وضیافت ترتیبی جائز اولوب بونك خارجنده یاپیلەجق هرکونا اعتیاداتدن وآیریجه عشرت سفرەلری ترتیبندن طولایی طرفین مسئول اولەجقدر .

ماده ۷ — چالغی ویاخود طاوول چالدیرلدیغی تقدیرده دعوتلیلرك مدعو اولدقلری خانه صاحبلرینه صاچی نامیله هدیه کتورملری وچالغیجیلره بخشیش ویا پارسه نامیله پاره ویرملری ممنوعدر .

ماده ۸ — قادینلر ایچون مصارفات زائدەیی استلزام ایدن مراسم مخصوصه ایله کلین حمامی کشادی وبو وسیله ایله خصم ودوستلرینك دعوتی منع ایدلمشدر .

ماده ۹ — قلینه کیجەسی علی الاطلاق ملغادر آنجق یدنجی ماده ایله طرفینه بخش ایدیلن صلاحیت واعطا اولنان مأذونیتدن مستفید اولەجق قیز طرفینك دعوتلیلرینه چالغی چالدیرمسی صورتیله شنلك اجرا ایتدیرلمسی جائزدر .

ماده ۱۰ — کلین کتورمك ایچون قصبەلرده اوچ الی بش آرابه ویاخود اوطوموبیل کویلرده بومقداری تجاوز ایتمامك شرطیله معتاد وسائط نقلیه احضار اولنەبیلیر بونك خارجنده سکمن تشکیلی ووسائط احضاری ممنوعدر .

ماده ۱۱ — طرفینك دعوتلیلری حضوریله قولتوق مراسمك اجراسی مدتنه منحصر اولمق شرطیله چالغی ویاخود طاوول چالدیرمق جائز اولوب اشبو مراسمك اجراسی صرەسنده طرفینك پاره صاچمق عادات سفیهەسی منع ایدلمشدر .

ماده ۱۲ — جمعه کونلری اجرا ایدیلەکلکده اولان بالعموم اعتیادات ملغادر .

ماده ۱۳ — کوی دوکونلرنده دخی اشبو تعلیماتنامه احکامی تماميله تطبیق اولنەجقدر .

ماده ۱٤ — اشبو تعلیماتنامه احکامك تمامی اجراسنده بالعموم ضابطه وبلدیه مأمورلری ایله محله وقریه هیئت اختیاریەلری وظیفەدار اولوب تعلیماتنامه احکامنه مغایر حرکتی کورن هرشخص کیفیتدن علاقەدار مأمورینی خبردار ایدەجك واجرا ایدیلەجك تحقیقات وتنظیم اولنەجق ضبط ورقەلریله اشبو افعال ممنوعەنك متجاسرلری درحال محاکم عائدەسنه سوق ایدیلەجکلردر .

ماده ۱٥ — اون دردنجی مادەده کوستریلن وظیفەدار مأمورینك اشبو تعلیماتنامەنك تمامی تطبیق امرنده وقوعه کتورەجکلری تراخی وتکاسلدن طولایی علی الاصول حقلرنده تعقیبات قانونیه اجرا ایدیلەجکدر .

ماده ۱٦ — اشبو تعلیماتنامه احکامنه مغایر حرکاتده بولونانلر حقلرنده جزا قانوننك ٥۲٦ ومنع اسرافات قانوننك اوچنجی مادەسی احکامی تطبیق ایدیلەجك واولوجهله تجزیه اولنەجقلردر .

ماده ۱۷ — اشبو تعلیماتنامه جرائد یومیه ایله اعلان وتکثیر ایدیلەجك وکویلره قدر توزیع ایدلمك صورتیله او تاریخدن اعتباراً معتبر اولەجقدر .

ماده ۱۸ — اشبو تعلیماتنامەنك اجرای احکامنه آنقره ولایتی مأموردر .

nkara Vilâyeti Meclis-i Umumîsince

çaldırılması ve ziyafet tertibi caiz olup bunun haricinde yapılacak her güna itiyadattan ve ayrıca işret sofraları tertibinden dolayı tarafeyn mes'ul olacaktır.

Madde 7- Çalgı veyahut davul çaldırıldığı takdirde davetlilerin meduv oldukları hane sahiplerine saçı namıyla hediye götürmeleri ve çalgıcılara bahşiş veya parsa namıyla para vermeleri memnu'dur.

Madde 8- Kadınlar için masarifat-ı zaideyi istilzam eden merasim-i mahsusa ile gelin hamamı küşadı ve bu vesile ile hısım ve dostlarının daveti men' edilmiştir.

Madde 9- Kına gecesi alelıtlak mülgadır, ancak yedinci madde ile tarafeyne bahşedilen selâhiyet ve ita olunan mezuniyetten müstefit olacak kız tarafının davetlilerine çalgı çaldırması suretiyle şenlik icra ettirilmesi caizdir.

Madde 10- Gelin götürmek için kasabalarda üç ilâ beş araba veyahut otomobil, köylerde bu miktarı tecavüz etmemek şartıyle mutad vesait-i nakliye ihzar olunabilir. Bunun haricinde seğmen teşkili ve vesait ihzarı memnu'dur.

Madde 11- Tarafeynin davetlileri huzuruyla koltuk merasiminin icrası müddetine münhasır olmak şartıyla çalgı veyahut davul çaldırmak caiz olup işbu merasimin icrası sırasında tarafeynin para saçmak âdet-i sakîmesi men' edilmiştir.

Madde 12- Cuma günleri icra edilegelmekte olan bilumum itiyadat mülgadır.

Madde 13- Köy düğünlerinde dahi işbu talimatname ahkâmı tamamıyle tatbik olunacaktır.

Madde 14- İşbu talimatname ahkâmının tamamının icrasında bilumum zabıta ve belediye memurları ile mahalle ve karye heyet-i ihtiyariyeleri vazifedar olup talimatname ahkâmına mugayir hareketi gören her şahıs keyfiyetten alâkadar memurîni haberdar edecek ve icra edilecek tahkikat ve tanzim olunacak zabıt varakalarıyla işbu ef'al-i memnu'anın mütecasirleri derhal mehakim-i aidesine sevk edileceklerdir.

Madde 15- Ondördüncü maddede gösterilen vazifedar memurînin işbu talimatnamenin tamamını tatbik emrinde vukua getirecekleri terahi ve tekasülden dolayı alelusul haklarında takibat-ı kanuniye icra edilecektir.

Madde 16- İşbu talimatname ahkâmına mugayir harekâtta bulunanlar haklarında Ceza Kanununun 526 ve Men'-i İsrafat Kanununun üçüncü maddesi ahkâmı tatbik edilecek ve ol vechile tecziye olunacaklardır.

Madde 17- İşbu talimatname ceraid-i yevmiye ile ilân ve teksir edilecek ve köylere kadar tevzi' edilmek suretiye o tarihten itibaren muteber olacaktır.

Madde 18- İşbu talimatnamenin icray-ı ahkâmına Ankara Vilâyeti memurdur. ☆

hayalet gemi

aylık dergi

Soap Opera.. Bilimde Metaforlar.. ECO.. Sufilerde Zaman.. ERICE Bildirgesi.. Mezartaşları.. İşkenceydi Zaman.. Kördüğüm.. Gizli Bir Örgütü Halka Açarken.. DOCTOROW.. Anakronizmalar.. Yüzler.. Tufan.. FEYNMAN.. Kâbusname.. GAUDI.. Buruk Acı.. Karanlıktan Korkuyoruz.. Yedi Tül Dansı.. Çocuklara Deneyler.. Zıplayan fare.. Deneysel Ontoloji.. Glenda'ya Öyle Tutkunuz ki.. Manifesto.. Değişen Bilim-Kurgu.. Özgür İrade Üzerine Tanrı ile Tartışma.. Sunnyside Mektupları.. Tanrım Affet Beni.. Ölümsüz Matematik.. Hafızanın Tarihi.. Greenwich'de bir Pueblo Yerlisi..

o, açık denizlerin gecesinden çıkıp geliyor...

Yerelması İletişim Evi Bahariye cad. Nevzemin Sok. No. 18/8 81310 Kadıköy Tel 41 42 45 8

Sakarya Muharebeleri Sırasında Düşman Propagandasına ve Karşı Propagandaya Örnek Üç Belge

DOÇ. DR. ALİ SARIKOYUNCU

Giriş

Propaganda, bir doktrini yaymak, hedef olan millet veya kitleyi fikren kazanmak, karşı tarafın zihin ve psikolojisini arzu edilen tesire tâbi kılmak için teşkilâtlı ve devamlı bir suretle telkinlerde bulunmak ve faaliyet göstermektir. Daha kısa bir tanımla propaganda; bir fikrin her çeşit araçtan faydalanılmak suretiyle hedef seçilen kitleye telkin edilmesidir.[1]

Propaganda, günümüzde psikolojik harbin en önemli silahlarından birisi olarak kabul edilmektedir. İstihbarat örgütlerinin ve tekniklerinin gelişmesine paralel olarak propaganda faaliyetleri de gelişme ve ilerleme kaydetmiştir. Propagandanın kullanımı ise çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim yüzyıllardan beri propaganda tabiri kullanılmaksızın propagandadan faydalanılmıştır. Bu cümleden olarak, M.Ö. 500 yıllarında yaşayan Çinli mütefekkir Sun-Tzu Wu ve yine M.Ö. VI. yüzyılda yaşayan Hintli Kantilya psikolojik savaşın önderlerinden kabul edilmektedir. Daha sonraki yıllarda bir çok komutanın çeşitli şekillerde propagandadan faydalandıkları bir gerçektir. Ancak bazı propaganda çalışmalarında ve belgelerinde bu kelimenin isim olarak geçmesi, kullanımı kadar eski değildir. Alman Luther (1483-1546)'in kurduğu Protestanlık Mezhebi'nin hızla yayılması üzerine, Papa XV. Greguar, hemen "Kardinaller Meclisini" toplantıya çağırmıştır. Protestanlığa karşı bu meclise propaganda görevi verilmiştir. İşte Propaganda kelimesi terim olarak o zaman ortaya çıkmıştır. Kelime Latince "yayılması gereken şey" anlamına gelen "Propago"dan türemiştir.[2]

Tarihi gelişimini kısaca özetlemeye çalıştığımız Propaganda "Siyasi" ve "Askeri" olmak üzere genel olarak ikiye ayrılır. Konumuzla ilgili Askeri Propaganda da yöneltildiği alan bakımından şu kısımlara ayrılır:

1- İdari Propaganda: Savaş alanı çevresindeki düşman köy ve şehirleri halkına yöneltilir.

2- Stratejik Propaganda: Savaş hatlarının çok gerisinde memleket içine ve halka yöneltilir. Bu yüzden bu propagandanın tesiri geniştir.

3- Taktik Propaganda: Savaş alanındaki halk ve askeri birliklere yöneltilir.[3] *Aşağıda üzerinde duracağımız belgelerin içeriği bu tür propagandaya bir örnektir.*

Propaganda hakkında verilen çok kısa bilgiden sonra, şimdi de asılları Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nde mahfuz bulunan belgeleri sunalım.

A. Birinci Belge *(Düşman Propagandasına Ait Olanı)*

Bu belge "Dindaşlarımıza ve asker arkadaşlarımıza" hitabiyle başlayan bir bildiridir. Bu bildirinin sağ alt köşesinde de Türk ordusunun muhtelif kolordu, alay, tabur ve bölüğünde bulunan bazı erleri tarafından dindaşlarına yazıldığı açıklanmıştır. Böylece bildirinin Türk askeri ve halkı üzerinde daha etkili olması hedeflenmiştir. Bildiri ise şöyledir.*

"Dindaşlarımıza ve Asker Arkadaşlarımıza

Ey Muhammed Ümmeti; Artık uyanınız. Ellerinizi ve ayaklarınızı sıkan demirleri kırıp hürriyetinize malik olunuz. Bu hainlerin sözleriyle aldanmayınız. Bunlar sizi kendilerine bir tesir etmeden, evlerinizden, validenizden ve familyanızdan uzak yerlere sevketmektedirler. Halifenin emri hilafına olarak sizi kurban gibi mezbahaneye sürmektedirler. Mustafa Kemal ve maiyetinde bulunanlar vatan ve din aşkından mahrumdurlar. Bunların kökü Anadolu'dan değildir. Bunların fikirleri Hilafet ve Saltanatın aleyhine ihtilaller çıkarıp kendisini sultan ve halife addetmekten ibarettir.

Bunlar sizin kanınızı feda ve cahil ahaliyi soymakla memleketi harap ederek bir taraftan diğer tarafa firar etmektedirler. Biz bu hainlerin işkencesinden ve zulmünden firar ederek Yunanlılara teslim olduk. Bizi kendi işlerimizle meşgul olmak için serbest bırakmışlardır. Yunanlılar ne Türklerin, ne Padişahımızın ve ne de İslamiyetin düşmanı değillerdir. Bunların fikirleri yalnız Anadolu'yu kanlarla boyayan Mustafa Kemal ve maiyetindekileri tecziye etmekten ibarettir.

Ey dindaşlar! Başınızda bulunan Selânik hainlerini defediniz. Çünkü bunlar İslamiyete büyük bir darbe indirmeye ve tekrar bütün dünyayı kan ile boyatmaya çalışmaktadırlar.

Şimdiye kadar feda ettiğiniz kanlar kifayet eder. Vatanımız yetim ve dul

validelerle doludur. Bunların yüzünden harap olan ve yanan köylerin ve şehirlerin haddi hesabı yoktur.

Artık söylediklerimiz sözlerle emin olunuz ve bunlara hizmet etmekte vazgeçiniz. Sizin vatana karşı olan vazifeniz yalnız Yunanlıların ileri karakollarına teslim olup oradan köylerinize veyahut başka münasip gördüğünüz yerlere gidip kendi işlerinizle meşgul olmaktan ibarettir.

Ekseriniz bizim yaptığımızı yapmağı istediğiniz halde bunların size, Yunanlıların aleyhinize söylemiş oldukları yalanlardan korktuğunuz malumunuzdur. Fakat Vallahi size, yemin ile temin ederiz ki, Yunanlılar kendi hudutlarından başka olan köylülere bile bu hainlerin kökü mahvoluncaya kadar bütün teshilatı göstereceklerdir.

Ey vatandaşlar! Yalnız bu suretle hürriyetinizi, rahatınızı ve adaletinizi temin etmiş olursunuz".[4]

B. İkinci ve Üçüncü Belgeler *(Karşı Propagandaya Ait Olanlar)*

1. İkinci Belge:

Bu belge 3.9.1337 (1921) tarihli olup, Kur'an-ı Kerim'in Sâf Suresinin 10-13. âyetleriyle başlayan bir bildiridir. Bu bildiri, Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğünce hazırlanmış ve Köy Hocası adı altında yayınlanmıştır. Bildirinin Türkçe kısmı şöyledir.

Askerlerimize:

"Bilmiş olun ki Ey Askerler! Kur'an-ı Kerim okumak Cenab-ı Hak ile konuşmak demektir. Kur'an okuyan kimse kalksa da ben Allah ile konuştum dese yalan söylemiş olmaz. Ağzından sakat bir söz çıkartmış sayılmaz. Çünkü Peygamber Efendimiz bunun böyle olmadığını bize bildirmiştir. 'Rabbı ile konuşmak arzu eden Kur'an okusun' diye buyurmuştur.

Demek ki, bir müslüman için bu yol daima açıktır. Demek ki bizim için mevlâmızla konuşmak her zaman kabilmiş. Öyle ise ne duruyoruz? Gelin evlatlar, yaradanımızla konuşalım. Böyle nazik bir zamanda derdimize derman ne ise onu bulup öğrenmeğe çalışalım. Elde böyle bir nimet varken daha durmak olur mu? İşte ben Kur'an-ı Kerimi açıp okuyorum, siz de can kulağıyla dinleyin. Bakın Allah'u Azimüşün ne buyuruyor: "Ey Mü'minler! Size bir ticaretin yolunu göstereyim mi ki, o ticaret sizi pek elemli azaptan kurtarsın".

İşte Askerler! Rabbimizle konuşuyoruz. Bakın Mevlâmız ne buyuruyor. Sizi üzüntüden, sıkıntıdan kurtaracak bir yol göstereyim mi? diyor. Bu söze karşı, aman Yarabbi, göster demekten başka cevap olur mu? Göster Allahım göster. Göster de sev, bizi kasıp kavuran bin türlü sıkıntılardan kurtulalım. O buyurduğun ticaret ne ise bilelim de, bir an evvel selameti bulalım.

İşte o ticaret "Allah ve Peygamberine iman etmeniz ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla muharebe eylemenizdir. Bilmiş olasınız ki, bunlar sizin için ne kadar hayırlıdır"

İşte Askerler! O büyük dertlerimizin dermanı şu iki şeyden ibaretmiş. Biri iman, biri muharebe... Bizi dünya ve ahiret sıkıntılarından kurtaracak ticaret hep bu iki şeyin içinde imiş. Öyle ise artık dert meydanda, derman da meydanda. Asıl iş bu devayı güzelce kullanmaktadır. Asıl mağrifet bu mübarek iki damla ilacı gönlümüze indirip ona göre davranmaktadır. Ondan sonrası artık selamet. Zira bakın Allah ondan ötesi için ne buyuruyor:

"Eğer böyle Allah'a ve Peygamberine iman edip malınızla, canınızla muharebe ederseniz Allah hem günahlarınızı af eder, hem sizi yeşil zümrüt gibi ağaçların altında gümüş gibi ırmaklar akan Cennetlere ve O cennetlerin en güzel yerlerinde, dil ile tarif olunmayacak kadar güzel köşklere koyar. Günahlardan kurtulup böyle cennetlere konmak ne büyük bir murada ermektir. Bunlar ahiretteki nimetlerdir. O ahiretteki nimetlerden başka sizin için dünyada da pek arzu ettiğiniz bir şey vardır ki o da Allah'dan yardım ve tez vakitte düşmanı alt etmektir. "Habibim sen mü'minleri o arzu ettikleri şeylerle müjdele".

Görüyorsunuz ya evlatlar! İki cihanda da bunca devlete kavuşmamız hep o iki şeye bağlı imiş. Öyle ise gelin onları bir güzelce anlayıp dinleyelim de ne yapmak lazımsa ona göre davranalım.

Şimdi bu iki şeyin birincisi Allah'a ve peygamberine iman. Sakın yanılıpta "Adam bu hep bildiğimiz şey" demeyin. Ne var onu bilmeyecek diye ehemmiyet vermemezlik etmeyin. Zira Allah ve Peygambere iman her şeyin başıdır. İnsan için bu en lazımlı bir şeydir. Hele muharebe işi büsbütün iman işidir. Muharebede en çok düşmanın dişine dayananlar, imanı en çok sağlam olanlardır. Düşmandan korkup kaçanlar da neuzubillah yüreğinde imanı sağlam olmayanlardır. İşte bunun için Cenab-ı Hak her şeyden evvel imanı emrediyor. Sonra da mal ile can ile muharebe etmeyi ferman buyuruyor.

Demek ki Askerler! Size Allah'ın gösterdiği ticaret yolunu zaten tatmışsınız. Hakka inanmış, Hak Peygamberine iman getirmişsiniz. Malınızı, mülkünüzü, evladınızı, iyalinizi gözünüz görmeyip din ve millet uğrunda asker olmuşsunuz. Bu mübarek memleketleri kurtarmak için dereler, tepeler aşıp gelmişsiniz. O canım memleketleri kurtarıp intikam almak için canla başla çalışıyorsunuz. Öyle ise size müjdeler olsun ki yardımcınız Allah'tır. Düşmanı tepe taklak etmeniz inşallah pek yakındır. Bunun için dayanın evlatlar dayanın, dişinizi sıkın! muharebeden sakın usanmayın, yüz göstermeyin! Acı tatlı demeyin, askerlikten asla şikâyet etmeyin! size ne deniyorsa, ne emir veriliyorsa onları hep seve seve yapın. Can aşkıyla o emirleri yerine getirmenin çaresine bakın! Zor, kolay ne yapmak lazımsa onu yapmaktan çekinmeyin. Bu uğurda gözünüzü budaktan esirgemeyin. Ölümü asla hatırınıza getirmeyin. Zira ölüm her zaman herkes için hazırdır. Bir adam muharebeye girmekle ölmez. Eceli gelirse ölür. Ecel gelmedikten sonra bir adam bin kere muharebeye girse, bin kişi birden onun üzerine ateş etse yine ona birşey olmaz. Ne olursa korkaklara olur. Ne olursa düşmandan kaçan sütü bozuklara olur. Allah öylelerin yüzünü size göstermesin. Şükürler olsun Mevlaya ki, aranızda o gibilerden eser yoktur. Hamdolsun hepiniz müslümanoğlu müslümansınız. Hepiniz kahramanoğlu kahramansınız. Soyunuz silsileniz hep temizdir. Bütün ecdadınız bu dine, bu millete hep hizmet edegelmiştir. Müslümanlık onların gayretiyle, onların hizmetiyle dünyayı tutmuştur.

Bunun şahidi, isbatı sizsiniz. Bugünkü günde müslümanların yüzünü güldürecek sizlersiniz. Bütün din kardeşleri sizden medet umuyor. Siz de onların ümidini boşa çıkarmamağa çalışıyorsunuz. Siz de o babaların, o dedelerin, o mübarek eski müslümanların evlatları olduğunuzu isbat ediyorsunuz, varolun! Cenabı-ı Hakk tuttuğunuzu kolay getirsin. İnşallah yakında malum düşmanı perişan edersiniz de güle oynaya köylerinize, kasabalarınıza dönüp çoluğunuza çocuğunuza kavuşursunuz. Merak etmeyin Allah büyüktür. Ona göre hiç güçlük yoktur. Siz Hakk'ın gösterdiği ticaret yolunu, selâmet yolunu tuttuktan sonra ötesi "Allah'ın yardımı yakındır" hükmünün tecellisidir. Hemen Rabbim o günleri görmekler cümlemize müyesser eyleye". *Köy Hocası.*[5]

2. Üçüncü Belge:

Bu belge de ikinci belge gibi Matbuat ve İstahbarat Genel Müdürlüğünce hazırlanmış ve Köy Hocası adı altında yayınlanmış bir bildiridir. "Askerlerimize" hitabiyle başlayan bildiri şöyle devam etmektedir:

Askerlerimize:

"Ey Askerler, Ey Allah'ın sevgili kulları!

Bu sefer de düşmanı kırıp patlatmak size nasip oldu. Bu sefer de düşmanın oyununu bozup hesabını şaşırtmak size müyesser oldu. Bu muharebede siz İnönü Muharebelerinden daha büyük işler gördünüz. O Muharebelerdeki telefattan ziyade düşmana telefat verdirdiniz. Mevzilerinizin biraz ötede, biraz beride olmasının ehemmiyeti yoktur. Önceden öyle filan şehrin alınmasına, filan şehrin verilmesine bakılmaz. İşin sonuna bakılır. Muharebelerde öte vurulup beri gelinerek bin türlü manevralar yapılır. Asıl marifet kendini yormadan düşmanı yormaktır. Kendini kırmadan düşmanı kırıp perişan etmektir.

Şükürler olsun Mevlaya ki evlatlar! Düşman fena halde yorulmuş, fena halde kırılmış, hırpalanmıştır. İnşallah yakında da bir çalıma getirip şu herifleri büsbütün perişan edersiniz. Yaptıkları bunca fenalıkların intikamını alıp Allah'ın izniyle onları denizlere dökersiniz. Çünkü, küçük-büyük biz hep sizden bunu bekliyoruz. Evelallah o günleri bize gösterecek sizsiniz. Bu işleri arslanlar gibi görecek sizlersiniz.

Lâkin bizi de sade seyirci kalıyor sanmayın. Siz çalışıp çabalıyorsunuz da âlem keyfine bakıyor zannetmeyin. Bu uğurda herkes her şeyi feda ediyor. Hiçbir şeyciğini esirgemiyor. Artık kimsenin gözünde malın, canın ehemmiyeti kalmamıştır. Varsa da düşman, yoksa da düşman. Başka hiçbir şeyi düşünen yoktur. Nice askerler terhis kağıdını yırtıp cepheye gidiyorlar. Bu iş olup bitmeden evlerine, köylerine dönmeyi istemiyorlar. Nice esirden gelmiş arkadaşlarınız, hasretlerine kavuşmadan sizin yanınıza can atıyorlar. Düşmanı kovup memleketi temizlemeden çoluklarını, çocuklarını görmek arzu etmiyorlar. Bir an evvel cepheye varsak diye hep üzülüyorlar. Taburlarının kalkması bir gün sonraya kaldı diye sıkılıp duruyorlar...

Düşmanla harp etmek için cepheye gitmek isteyen sade erkekler mi ya? Şeytana uymuş haydutlar bile insafa gelip tevbekâr oluyorlar. Düşmana karşı gitmek için hep yalvarıp yakarıyorlar... Siz ne zannediyorsunuz? Sade öyle baba yiğitler, böyle koskoca adamlar değil, çocuklar bile muharebeye gitmek istiyorlar. Onlarda hallerine göre size yardım etmek için ah çekiyorlar. Küçüğüz diye bize silâh vermeseler bile araba kullanırız, yiyecek taşırız, hiç olmazsa su dağıtırız diyorlar.

Bilmiş olun ki Askerler! Millet bugün ki günde bu hale gelmiştir. Bu düşmanın bize ettiği, mini mini yavruların bile yüreğine işlemiştir. Lâkin bu çocukcağızlar şimdi heves ettikleri şeyi göremeyeceklerdir. Yani Allah'ın inayetiyle onların yardımına hacet kalmayacaktır. Çünkü bütün memleket ayağa kalkmıştır. Düşmanı boğmak için her yandan kopup koşarak gelen askerlerin haddi hesabı yoktur. Topumuz, tüfeğimiz, erzakımız, cephanemiz hamdolsun bol bulamaçtır. İnşallah biz şu kendi ayağıyla gelen düşmanın başına öyle belalar getireceğiz ki herif geldiğine geleceğine bin kere pişman olacak. O, zavallı din kardeşlerimize ettiklerinin acısı hep çıkacak. O zavallı kızcağızların, çocukcağızların ahları da asla yerde kalmayacak. Allah büyüktür evlatlar, bizim sahibimiz O'dur.Biz doğruluktan ayrılmayıp O'na kulluk edersek, hiçbir şeyi esirgemeyip din düşmanlarına arslanlar gibi karşı koyarsak Allah da bizim sırtımızı yere getirmez.

Şimdi askerler, sözümü kesmeden evvel şunu da söyliyeyim ki sakın benim için kahve dövücünün Hind Dibeği gibi sade uzaktan uzağa laf atıp duruyor demeyin. Muharebeye sokulmak köy hocasının işine gelmiyor diye günahıma girmeyin. Ben alimallah! kendimi ileri sürmüşüm. Cepheye gidip karınca kaderince çalışabileceğimi söylenecek yere vaktiyle söylemişim.

Şimdi ben köy hocalığı yapıyorum. Lâkin kulağım girištedir. Ha denir denmez, Allahın izniyle uçarak sizin yanınıza gelirim. Ben bunu daima canı gönülden arzu ediyorum. Amma böyle şeyde arzuya bakılmaz, büyüklerin emrine bakılır. Bilirsiniz ki onların emri Allah'ın emri gibi tutulur. Öl dedikleri yerde ölmek, kal dedikleri yerde kalmak hepimize farzdır. Bunun için ben daima emir bekliyorum. Ne mutlu devam emrini alanlara... Ne kadar yürek yanığıdır bizim gibi geride kalanlara... Hemen Rabbim tez vakitte, tez saatte düşmanın kırılıp perişan olduğunu görmekler cümlemize nasip ve müyesser eylesin. Âmin... " Köy Hocası.[6]

Sonuç

Harplerin en büyük unsuru olan insanın da birtakım üstünlükleri ve zaaflarının bulunacağı şüphesizdir. Bu bakımdan cephede savaşanlara yapılan propagandalarda bazı duygulara hitap edilir. Yukarıda sunulan belgelerde bu unsur bolca kullanılmıştır. Bu cümleden olarak birinci belgede; uzun yıllar cepheden cepheye koşmuş sıla, aile ve çoluk çocuğundan ayrı kalmış, onları özlemiş olan Türk askerinin bu yöndeki duygularını düşman dikkatten uzak tutmamıştır. Karşı propaganda da ise, Türk askerinin dini duygularına hitap edilerek düşmana karşı savaşmaya teşvik edilmiştir. Başka bir ifadeyle din faktöründen istifade edilmek istenilmiştir.

Bildirilerin o anda cephedeki askere menfi veya müsbet yönden ne ölçüde etkilediğini tesbit etmek çok güç olmakla birlikte, hiç şüphesiz bu ayrı bir çalışma konusudur. Bununla beraber gerçek olan bir şey vardır ki, o da Başkumandanlık Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1922)'nde bozguna uğratılan Yunan kuvvetlerinin 9 Eylül 1922 günü İzmir'de denize dökülmesidir. ☆

1 Ferhat Başdoğan, *Propagaganda,* KKK.lığı Yayınları Ankara 1960, s.60; Selâhattin Ertürk, *Propaganda ve Beşinci Kolun II. Dünya Harbinde Oynadığı Roller,* Gnkur. Basımevi, Ankara, 1951, s.5.

2 Ferhat Başdoğan, *Propaganda,* s.5; Rakım Ziyaoğlu, *Propaganda ve Sanatı,* İstanbul, 1963, s.21;

3 Hamit Pehlivanlı, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt:VII, sayı: 21 (Temmuz 1991), s. 536.

4 ATASE Arş. Kl: 1249, D: 128 B-24, Fh: 64.

5 ATASE Arş. Kl: 1144, D: 6-5, Fh: 43.

6 ATASE Arş. Kl: 259, D: 23-A (76) Fh:8,

* Bunlar 13. Fırkadan Mehmetoğlu Mustafa Çavuş, 40. Alaydan Hüseyin Oğlu Mehmet Çavuş, 58. Alaydan Mustafa Oğlu Mehmet Çavuş, Kafkas Alayından İbrahim Onbaşı, 143. Alaydan Ali Oğlu Mehmet, Süvari 4. Alaydan Ahmet Oğlu Hüseyin, Müstakil Alaydan Osman Oğlu Mustafa, 173. Alaydan Mevlüt, Ömer, Osman, 41. Fırkadan İbrahim Oğlu Süleyman, 16. Alaydan Kamil Oğlu Turan, 13. Alaydan Mustafa Oğlu Recep, Kafkas Fırkasından Hasan Oğlu Süleyman, 70. Alaydan Mehmet Oğlu Osman, Mehmet Oğlu Hüseyin, Turan Oğlu Ahmet, Sadık Oğlu Baki, Ömer Oğlu Mustafa, M. Ali Oğlu Ali, Hasan Oğlu Ahmet Ali. Mehmet Oğlu Musa, Salih Oğlu Mehmet, Murat Oğlu Halil İbrahim, Mehmet Oğlu Abdurrahman, İbrahim Oğlu Halıl, İbrahim Oğlu Ramazan, Mehmet Oğlu Ahmet, Hasan Oğlu Ali, Abdullah Oğlu, Mehmet, İsmail Oğlu Salıh, Mehmet Oğlu Mustafa, Bekir Oğlu Mehmet, İdris Oğlu Mehmet Jandarma, Ahmet Oğlu Mustafa, İbrahim Oğlu Hüsni, Mustafa Oğlu Halil, Hüseyin Oğlu Ahmet, Mehmet Oğlu Süleyman, Hasan Oğlu Hasan, Halil Oğlu Bayram, Mustafa Oğlu Hasan, Osman Oğlu Ali, Osman Oğlu Ahmet, Latif Oğlu Osman, Mehmet Oğlu Arif.

Eski Bilgilerden Yeni Yorumlara

CEMİL KOÇAK

Erik Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Çeviren: Gül Çağalı Güven), Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.

Zürcher'in 1987 yılı sonunda Türkçe yayınlanan *Millî Mücâdelede İttihatçılık* kitabının ardından, geçtiğimiz haftalarda yeni araştırmasının da (yine ilki kadar güzel ve özenli) Türkçe çevirisi yayınlandı.

Zürcher, bu kez, ilk kitabında üzerinde pek az durduğu, daha doğrusu Cumhuriyetin ilânından sonra İttihatçılığın ve İttihatçıların tasfiyesi süreci içinde yer aldığı oranda durduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerinde yoğunlaşıyor. Bu süretle de, araştırma, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerine Türkiye'deki ilk ve tek monografi olma özelliği kazanıyor.

Ama kitabın tek özelliği bu değil... Aksine, araştırmanın ikinci ana özelliği, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkındaki "resmî görüş"ü sorgulaması ve partinin gerçekten gerici olup olmadığını, tâbiri câizse, test etmesi... Zürcher'in tezi, yazılageldiğinin aksine, partinin hiç de öyle gerici bir parti olmadığı yolunda...

Zürcher, tezini temellendirmek için, partinin örgütlenmesini ve örgütünü, ideolojisini, Meclisteki faaliyetlerini, program ve beyannâmesini inceliyor.

Bütün bu bilgi ve belgelerden çıkardığı sonuç da şöyle:

"[Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası] için 'bağımsızlık sonrası tutucuları' etiketi oldukça uygun görünmektedir. Ancak, bu tutuculuk niteliği, Kemâlistler'in de köktenci kanadını oluşturdukları aynı Jön Türk/ Milliyetçi hareketin tutucu kanadı olarak kabul edilmeleri şartı ile doğru olacaktır. İdeolojik açıdan, her iki kanat da temel olarak aynı orta sınıfın pozitivist, milliyetçi ve liberal hareketine bağlıydı. Hem Kemâlistler, hem de Terakkiperver, gerici ya da aşırı tutucu İslâmi siyâsal akımlardan kesinlikle çok uzaktılar."

Ama bana kalırsa, Zürcher'in resmî tezleri sorgulama ve bu tür eskimiş tezlerin dayanaksızlığını gösterme başarısı bununla bitmiyor. Bir başka çok önemli nokta daha var ki, bu, doğrudan doğruya bilimsel yöntemle ilgili...

Zürcher, eski tezleri sorgular ve yeni tezlerini ortaya koyarken, ilk akla gelenin aksine, yeni belgeler ve bilgiler üretmiyor. Zürcher'in buna hiç ihtiyâcı yok... Tam tersine, yıllardır okunan ve okutulan ve göreli olarak da az sayıda basılı kaynağa dayanıyor. Ne yeni "bulunmuş" kitaplara, broşürlere ya da anılara, ne de bir türlü kapısından içeri adım atılamayan yerli ve yabancı arşiv merkezlerinde saklı kalmış ve fark edilmemiş belgelere ihtiyâcı var Zürcher'in... (Kitapta bunun tek istisnâsı, Hollanda ve İngiltere kaynaklı birkaç Elçilik raporu... Ama bunlar çalışmaya sâdece renk veriyor. Yoksa, kullanılmamış olsalar da, çalışmanın ana tezlerini zayıflatacak bir durum ortaya çıkmayacaktı). Zürcher'in yaptığı, bu kaynakların aslında farklı bir tabloyu ortaya koyduğunu açıklamak...

Sonuçta tuhaf bir durum ortaya çıkıyor: Yıllarca aynı kaynakları kullanarak ve okuyarak yazılagelen bir târih, sâdece bu kaynaklara dayanılarak sorgulanabiliyor ve eski tezlerin temellerinin çürüklüğü gözler önüne serildikten başka, aynı kaynaklar, tam aksi sonuçlara varan yeni tezlerin de temel kaynakları hâline geliveriyor... Zürcher'in her iki kitabında da bunu başarabildiğini hayretle görüyoruz.

Bir "Tez"in Düşündürdükleri

CEMİL KOÇAK

Ali Ata Yiğit, İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950), Boğaziçi ilmî Araştırmalar Serisi 3, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

Ali Ata Yiğit'in Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Târihi Enstitüsü'nce yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiş bu kitapçığı, küçük boy ve toplam 106 sayfa...

Yazar, İnönü dönemi eğitim ve kültür politikasının Atatürk döneminkinden farklı olduğunu araştırmasının başında (Giriş/s. 12) şöyle saptıyor:

"Atatürk inkılâplarının fikrî temeli olarak ifâde ettiğimiz milliyetçilik ve Batıcılık, konumuzun esâsını teşkil eden 1938-1950 arası yıllarda, daha farklı bir yorumla kabuk değiştirmeye başlamış görünmektedir. Ancak, bu dönemde de eskiye dönüş yolu kapalıdır. (...) Atatürk döneminden ayrı57Q>husus ise, milliyetçiliğin yerine hümanizmin ikâme edilmiş olmasıdır. (...) Bu değişmenin gerekçesi, gerçekten Batılılaşabilmek için, Batı medeniyetini meydana getiren eski Yunan ve Latin kaynaklarına inilmesi gerektiği inancı olmuştur."

Yazarın araştırmasında bu görüşünü ne ölçüde temellendirebildiğini aşağıda tartışacağım.

Kitapçığın ilk bölümü (s. 13-32), Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemindeki eğitim ve kültür politikasına ayrılmış ki, bu kısımda değişik kitaplardan alınan bilgiler ard arda sıralanıyor. Burada yer alan bilgilerin kitapçığın ilerideki kısımlarında hiç kullanılmaması da, bu tarz bir girişin anlamsızlığını kanıtlıyor. Bu bölümün niçin yazıldığı ve asıl konu ile olan ilgisi tamâmen belirsiz.. Belli ki, sâdece bir giriş olsun diye kaleme alınmış...

İkinci bölüm (s. 33-40), İnönü dönemindeki iç ve dış politikaya, bu meyanda da uluslararası politikaya ayrılmış... Yazar, bu kısımda da, yine değişik kaynaklardan elde ettiği bilgileri ard arda sıralamakla yetiniyor. Bu arada (s. 33), İnönü'nün kendisini 1939 yılında toplanan parti kurultayında Millî Şef ve CHP Değişmez Genel Başkanı ilân ettiği türünden, yazarın bu konulardaki cehâletini açıkça ortaya koyan "olgusal bilgiler"e de rastlıyoruz. Yazar (s. 34), İnönü'nün bu sıfatları ile "geçici görülen çok katı otoriter yapıyı müesseseleştirmiş" olduğunu yazıyor. 1925-1938 döneminin "çok katı", ama aynı zamanda da "geçici" olduğunu iddia eden yazarın, bu görüşünü, aşağıda göreceğimiz gibi, diğer görüşleri gibi, temellendirme ihtiyâcı duymamış olması dikkat çekici... Bu kısımda yer alan bilgiler ile kitapçığın esas konusu arasında herhangi bir ilişki kurulmamış olması, oradan buradan alınmış "bilgi ve fikir"lerin burada yer almasının anlamsızlığını gösteriyor.

Yüksek lisans tezinin esas konusunu oluşturan İnönü dönemi eğitim ve kültür politikasının anlatımına ise, kitapçığın 40. sayfasında başlanıyor (s. 40-52).

Bu dönemde, "Atatürk'ün millî kültür politikasından farklı olarak, yeni bir kültürel yapının inşaasına geçilmiştir." (s. 42). "Hümanizmin bir kültür politikası olarak benimsenmesi (ise), Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde olmuştur." (s. 45).

Nasıl mı?

"1940 yılında, Millî Eğitim Bakanı Yücel, birkaç lisede yeni bir kolun -klâsik kolun kurulmasını sağladı. Bu kol, orta öğretimin genel düzenini zorlamadan, Latin dilinin öğrenimine imkân tanımıştır." (s. 46)

Bu görüşün Atilla İlhan'dan alındığı bellidir.

Yazara göre, bu alandaki ikinci önemli katkı, Tercüme Bürosu'dur. Tercüme Bürosu kanalı ile yapılan ve yayınlanan tercümeler, dönemin hümanist kültür politikasının kanıtıdır.

Sonuçta; "kültür hayâtına hâkim olan bu görüş, yâni hümânistleştirme politikası, Atatürk döneminden gelen millî kültür heyecânı ve milliyetçilik arzusunu zayıflatarak, telâfisi zor tahribat yapmıştır. Hümanizm hareketinin millî kültür faaliyetlerini zayıflatması, ancak bu anlayışın da millî kültürün yerine geçme imkânsızlığı, kültür hayâtında ortaya bir boşluk çıkmasına sebep olmuştur." (s. 48-49)

Yazar, bu dönemdeki hümanist kültür ve eğitim politikasının yanında, laiklik uygulaması konusunda da şöyle bir saptamada bulunuyor:

"Kültürde hümanizma akımı ile berâber, 1940-1950 arası yıllarda, militarist laikliğin uygulama alanına aktarıldığı görülmektedir. Hattâ bu dönemde, Tanrı tanımazlığa kadar uzanan bir politikayla, hümanist ütopya için dinî hayat devre dışı bırakılmıştır." (s. 50)

Bu türden saptamaları temellendirmek için yazarın, kendi görüşleri dışında ortaya koyduğu herhangi bir olgusal bilgi bulunmuyor.

Kitapçığın son kısmı, İnönü döneminin eğitim politikasına ayrılmış (s. 53-91)... Bu kısımda ağırlıkla üzerinde durulan konu ise, Köy Enstitüleri (s. 73-91).... Çünkü, "bu dönemin eğitim politikası açısından en önemli orijinalitesi, Köy Enstitüleri'dir." (s. 12)

Bunun yanı sıra, ilk öğretim, orta öğretim ve yüksek öğretim de ele alınıyor. Buna Millet Mektepleri ile Halkevleri ve Halk Odaları'nı da katmak gerekir. Tabî yine bir miktar rakamın (istatistiğin) arasına sıkıştırılmış ve oradan buradan derlenmiş "bilgi"lerle...

Yazar, kulaktan dolma, "bilgi ve fikir"leri kitapçığında ard arda sıralamakla bir akademik tez çalışması yaptığını düşünmüş... Olabilir.. Ama burada asıl üzerinde durulması gereken nokta, yazarın bir "tez"de savunulan görüşleri tek tek olgularla kanıtlamak zorunluluğundan tamâmen habersiz olması da değil... Bu da olabilir... Ama bir akademik süreçte, birilerinin bunu yazara hatırlatması ya da öğretmesi gerekirdi. Ama o birileri ne yapmışlar? Böyle bir kitapçığı "yüksek lisans tezi" olarak kabul etmişler! İşte benim anlamadığım ve telâşlandığım asıl önemli nokta da bu...

Bu kitapçık, YÖK sistemi içinde, yıllar boyunca kabul edilen "tez"lerin bilimsel düzeyini ve dağıtılan (ihsân edilen mi demek gerekirdi?) akademik ünvanları açıkça göstermesi bakımından çok önemli... Bu elbette sâdece aysbergin görünen ucu.... Hiç yayınlanmayan ve yayınlanmayacak buna benzer pek çok "tez" var.

YÖK tartışılırken, herhâlde bir gün nihâyet sadede gelinecek ve bu tür "tez"lerin nasıl kabul edilebildiği, kimlerin kabul ettiği akademik ölçülerde iyiden iyiye sorgulanacaktır.

Eğriboz Sancağı

DR. M. ÂKİF ERDOĞRU

Evangelia Balta, "Rural and Urban Population in the Sancak of Eurıpos in the Early 16th Century", Arkheıon Euboïkon Meleton, 29/1991-1992, Atina 1992"den Ayrıbasım

Karamanlıca üzerine araştırmalarıyla Türkiye'de gayet iyi tanınan E. Balta, onaltıncıyüzyılın ilk yıllarında Eğriboz sancağının nüfûsunu irdelediği yeni bir makalesini yayınlamış bulunuyor.Yazar, kitap hacmindeki bu makalesinde, iki amacının olduğunu belirtmektedir. İlki, Grek topraklarına ait *Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerini* bir mecmua haline getirmek ve bunları yayınlamak; ikincisi de Grek topraklarının ekonomi ve nüfûsuyla ilgili yayınları incelemek. Yazar bu düşünceden hareket ederek, bu makalesinde, Eğriboz sancağı mîrlivâsı *Mustafa Bey*'in hasslarını ihtiva eden küçük bir *timâr kaydını* latin harflerine çevirerek yayınlamıştır. Adıgeçen timâr kaydı, *Sofya Milli Kütüphanesi* Şark Seksiyonu'nda kayıtlıdır (Fond 2A, a.e. 285). Belge *Ocak 1507* (Ramazan 912) tarihinden sonra hazırlanmıştır.

Onbeş varâklık bu belge, yer isimleri ve onların harita üzerine yerleştirilmesi, şahıs isimleri, kırsal yerleşimler ve de içgöçler açısından değerlendirilmiştir. Bilindiği gibi, Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerinde kayıtlı meskûn mahal isimlerinin doğru olarak okunması ve tesbiti gerçekten zor bir iştir. Çünkü bu yerlerin çoğu zamanımızda kaybolmuş durumdadır yahut da çoğu zaman bunları gösterecek yayın ve araştırmalar nadirdir. Diğer bir nokta da bu isimlerin hangi dillerde yazılmış olduğudur. Yazar, bu araştırmasında, *Eğriboz* sancağındaki yer isimlerini üç kategoride incelemiştir. Bilinen yer isimleri ki mevcût çalışmalarda bunların isimleri bulunabilmektedir ve de harita üzerine yerleştirilebilmektedir. İkincisi, farklı şekillerde okunabilen belirsiz isimlerdir. Özellikle *mezraa* isimleri bu cinstendir. Kaynaklarda isimleri çoğunlukla geçmemektedir. Üçüncüsü ise doğru olarak okunduğuna inanılan ancak harita üzerine yerleştirilemeyen isimlerdir. Böylesine durumlarda, genellikle seyyâhların notlarına ya da detaylı haritalara bakmak gerekmektedir. Yazar bu araştırmasında, böylesine güç bir konuyu halletmiş gözükmektedir. Belgede geçen, Istefa ve Eğriboz bölgesindeki yer isimlerini tesbit ederek harita üzerine yerleştirebilmiştir. Bu işi yaparken, Habsburg ve Avusturyalıların Grek toprakları için hazırlandıkları haritaları çokca kullanmıştır. Bu isimler Yunanistan için önemli bir gerçeği ortaya çıkarmıştır. Bu da bu bölgedeki köylerin çoğunun Arnavudlara ait olmasıdır. Gerçekten de Yunanistan'a ait onaltıncı yüzyıl Osmanlı arşiv belgeleri, Grek topraklarında, Arnavud köylerinin yoğun bir şekilde olduğunu göstermektedir. Yazarın yaptığı diğer önemli bir hizmet de onaltıncı yüzyılda kullanılmış Arnavud erkek şahıs isimlerini tesbit etmesidir. Bu konu Türk araştırmacıların zorlandıkları bir saha idi. Zira, Tapu Defterlerinde, şahıs isimleri noktasız olarak yazıldığı için bu isimleri doğru olarak okumak mümkün olmuyordu. Aynı şekilde, yazar, belgelerde geçen Grek ve Musevi şahıs isimlerini de tesbit etmiştir.

Yazar makalesinde Yunanistan'daki iki önemli şehrin (Thebes/ Osmanlı döneminde Istefa ve Chalkis/ Eğriboz) onaltıncı yüzyıldaki nüfûslarının gelişimini ayrıntılı olarak incelemiştir. Istefa'yı şehir, Eğriboz'u da kasaba olarak kabul eden yazar, her iki şehrin de etnik ve dinî olarak mütecanis mahallelere sahip olduğunu belirtmektedir. Grek mahalleleri genellikle mahalle kilisesinin veya mahalle papazının ismiyle anılmıştır. Müslüman Türk mahalleleri ise câmi veya başka bir dinî müessesenin ismiyle zikredilmiştir. Yahudi mahallelerinin isimleri de herhangi bir özellik taşımamıştır. Umumiyetle hicret ettikleri yere göre yazılmışlardır Osmanlı belgelerine. Onaltıncı yüzyılın ilk yıllarından 1570 yılına kadar Eğriboz şehrinin nüfusu yeterince artmamıştır. Şehir nüfusu önemli bir gelişim göstermemiştir (yıllık %0.3). 1529'dan önce şehir nüfusunun % 46.4'ü müslüman, %48.2'si gayrımüslim ve %5.3'ü yahudi idi. Onyedinci yüzyılda müslüman nüfusu oldukça düştü. 1466'da tamamıyla gayrımüslim olan Istefa şehri, 1529 yılından önce yahudi ve müslümanlarla karışmış bir şehir haline gelmişti. İslamiyet yavaş yavaş şehirde yayılmıştı. Musevi nüfusta ise çok az bir düşme olmuştu. Kırsal yerleşimlere gelince, yazarın vardığı sonuçlar oldukça ilgi çekicidir. *Attika* köyleri nüfusça çok küçüktür. En kalabalık köy kırk haneliktir. Ancak onaltıncı yüzyıl boyunca, kırsal nüfus oldukça hızlı yükselmiştir. Dikkat çeken nokta da bu nüfusun Arnavut olmasıdır. Bu Arnavut köyleri Eğriboz'un bereketli toprakları üzerinde kurulmuştur. Arnavut köylüler sarapçılık (bağcılık), arıcılık ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamışlardır. Yazara göre nüfûs artışının önemli bir sebebi iç göç olmuştur. Geldikleri yerlerin isimlerini soyadı olarak taşıyan Arnavut köylülerinin gelir seviyeleri de onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru oldukça artmıştır. Kısacası zenginleşmeye başlamışlardır. Nüfus artışıyla birlikte geleneksel ziraat yavaş yavaş terkedilmeye başlamış, bunun yerini hayvancılık doldurmuştur. Yazar, bu kısımda (mahsûl artışıyla nüfûs yükselmesi arasındaki münasebete dikkat çeker. Daha önceki araştırmasındaki *(L'Eubée a la fin du XVe siécle. Economie et Population. Les registres de l'année 1474 Athénes 1989, p.119-120)* ileri sürdüğü görüşünü, bu araştırmasıy-

la destekler. Eğriboz'da ekilebilir toprakların sınırlı oluşundan dolayı köylüler geleneksel mahsûller dışında ek mahsûlleri de ekmeye mecbûr kalmışlardır. Nüfûs artışı buna zorlamıştır. Gelir seviyesi düşük olan köylüler, yerlerini terkederek daha müsait köylere göçmüşlerdir. Terkedilen köyler, aslında hubûbat açısından fakir köylerdir. Köylüler mevsimlik işler için başka köylere gitmişler, zamanla bu köylere yerleşmişlerdir. Bu hareketlilik, bir ölçüde, görünüşte nüfûs artışı meydana getirmiştir. Yazar yayınladığı belge ile onaltıncı yüzyıl sonlarında Eğriboz ve İstefalı köylülerin yavaş yavaş zenginleştiklerini ve nüfûslarının da arttığını ortaya koymuştur. Sonuç olarak, Yunanlı tarihçiler, kendi topraklarının tarihi için Osmanlı arşiv belgelerinin önemini kavramış durumdadırlar. Gerçekten de Türkiye ve Balkan memleketlerindeki arşivler; Grek topraklarının tarihine ışık tutacak mahiyetdedir. Osmanlı dönemi Eğribozu'nun nüfusu (16. yüzyıldaki) bu kıymetli araştırmayla ortaya çıkmıştır. Bu arada ya baskıdan ya da yanlış okumadan kaynaklanan ufak tefek hataları burada göstermek çalışmaya gölge düşürmemektedir. *kışlak* (s.106) değil *kışlar, bi* (107) değil *bey', müslümanan* (107) değil müselmanân, veya *müslimanân, Amir* (125) değil *Eymir, halveti* (125) değil *Helvai,* vs. açıklanmayan bazı tarih deyimleri ve terimleri de vardır. *Öşr-i torpu kök* (133), *öşr-i fasile* (148), gibi.

Bir Doçentlik Tezi Üzerine Bazı Düşünceler

KAYA TUĞTEKİN

Doğal İpekte Sermaye Birikimi (Bursa Örneği) Doç. Dr. Ersoy Akıncı, H.Ü, İİBF Yayınları No. 15, Ankara 1986.

Eserin başlığı doğal ipekle ve Bursa ile sınırlı görünüyorsa da son derecede kapsamlı bir içeriğe sahip. Şöyle ki 13. yüzyıldan başlayarak günümüze gelen yüzlerce yıllık bir tarihsel dönemi kapladığı gibi, bölgesel düzeyde kalmayıp bütün bir İmparatorluk Ekonomisi'ni çeşitli sektörleriyle ve Cumhuriyeti de ilgilendiriyor. Tabii sınırları bu derece geniş olarak belirlenen bir konuyu işlemenin kaçınılmaz güçlükleri de kendini gösteriyor.

Bir kere eser önemli dizgi yanlışlarıyla basılmış. Bu yanlışlardan yazarı sorumlu tutmak yerinde midir? Ancak kitap içinde dipnotlarda adı geçen bazı yazarların, eserin sonundaki kaynak dizininde yer almadığı, buna karşılık kaynak dizininde sayılan birtakım isimleri (Keynes, Ricardo vb.) de dipnotlarda bulunmadığı görülüyor. Tabii bütün bunları, birtakım raslantılarla açıklamak mümkündür. Ne ki konu ipek ve Bursa olunca son derecede genel ve ilgisiz eserlerin burada sıralanması insanı, konuyla daha doğrudan ilgili eserleri de aramaya yöneltiyor.

Öte yandan 61 ve 120. sayfalardaki çizelgelere bakınca da bu çizelgelerin T.E. Yetmen'den mi yoksa V.N. Tör ile Şevket Rado'dan mı alındığı anlaşılmıyor. Bu arada "Doğal İpekte Sermaye Birikimi" başlığının yarattığı, birtakım iktisadi mekanizmaların analiz edilmesi, bazı ilişkilerin, eğilimlerin belirlenmesi beklentisi içinde okuyucu, şiirler ve hikâyevari bir anlatım arasında gidip gelirken Bursa'da ipek böcekçiliğinin tarihinde bir dönüm noktası oluşturan I. Dünya Savaşı'ndan Dünya Bunalımı'na kadar uzanan döneme ait ve sadece bu sektörü ele alan özgün hiç bir belgenin bulunmamasına şaşırıyor. Oysa 56. sayfada sözü edilen Torkomyan Efendi sadece İpek Böcekçiliği Okulu'nu kurmakla kalmamış, bu olaydan çeyrek yüzyıl sonra "İpek Böceği Beslemek" isimli çok önemli bir de eser yazmıştır. Adı geçen eserde teknik bilgiler esas olmakla birlikte, başlangıç bölümünde konuyla ilgili önemli iktisadi, istatistiki vb. bilgiler vardır. Harflerinin eski olması dışında gayet anlaşılır ve açık bir Türkçe ile kaleme alınan bu eser, öylesine bir başvuru kitabıdır ki ondan sonraki yazarların pek çoğu adını zikrederek veya etmeyerek ondan yararlanmışlardır. Burada bu çalışmalar arasında yalnız bir tanesini belirtmekle yetineceğiz. O da Bursa Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi'nin "İpek İstihsalatı Hakkında" adıyla kaleme aldığı ve Ticaret Vekâleti Mecmuası'nda yayınladığı gayet ayrıntılı rapordur (Ankara 1924). Çeşitli alt başlıklardan oluşan ve son derece tutarlı bir anlatımla sorunu tahlil eden bu rapor, savaş sonrasındaki ve yeni bir dönemin başlangıcındaki çok hareketli bir zaman kesitini yansıtması ve gerekli bütün ayrıntıları içermesi nedeniyle paha biçilmez bir değer taşımaktadır.

Herhangi bir kaynak gösterilmemekle birlikte bir başka mühim çalışma da Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti tarafından 1927 yılında yayınlanan "Bursa Vilayeti Coğrafyası'dır. Adından da anlaşılacağı üzere bu eser de ipek böcekçiliği ve Bursa'nın bu faaliyet içindeki rolü bakımından vazgeçilmez bir niteliktedir. Ayrıca E. Tokdemir'in Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki tarımsal yapıyı ele alan çalışması da hem bu konuya verdiği ağırlık hem de başvurduğu kaynaklar açısından üzerinde durulmaya değer.*

Bu arada yazarın anlatımı yer yer şiirlerle süslemesi kabul etmek gerekir ki kitaba daha cana yakın ve sürükleyici bir hava veriyor. Ama Refik Halit Karay'ın "Memleket Hikâyeleri" adlı eserindeki "Sus Payı"ndan söz açılmamış olmasını da anlıyoruz. Çünkü o hikâye edebî anlatımına rağmen, çok daha derin bir iktisadî gözlemin izlerini taşıyor. Bu nedenle yukarıda değindiğimiz "İpek Böceği Beslemek" ve "İpek İstihsalâtı Hakkında" vb. eserler gibi akıbeti unutulmak oluyor.

Eser hakkında böyle bir yazıyı kaleme almaktaki amacımız sadece eksiklikleri ortaya koymak değil, büyük emekle meydana getirilen bir çalışmanın, yeniden basımı söz konusu olursa, daha derli toplu olarak hazırlanması ve birinci elden kaynakları da dikkate alarak geliştirilmesine katkıda bulunmaktır.

* Ertuğrul Tokdemir, *Türkiye'de Tarımsal Yapı (1923-1933),* İ.T.Ü., İstanbul 1988.

Bir Kaç Hâtırat Hakkında

MEVLÜT ÇELEBİ

Tarihin konusu yaşamışları ve yaşanmışları incelemektir. Bu bağlamda insanlar tarihe tanıklık ederek yaşarlar. Tarihe tanıklık edenlerin bıraktıkları yazılı belgelerin (hâtıra=anı) tarihçiler için önemli kaynaklar olduğu bilinmektedir. Yine bilinmektedir ki, hâtıralarını yazanlar genelde sübjektif değerlendirmelerde bulunmakta ve kendilerini ön plâna çıkarma gayreti göstermektedirler. Bunu bir noktaya kadar doğal kabul etmek mümkündür. Ancak, aşağıda açıklayacağımız gibi, bu değerlendirmeler beraberlerinde zorlama yorumları ve hayal ürünü bir takım bilgileri getirerek gerçekmiş gibi sunulmaktadır. Bu durumda da bazı hâtıraların, yazarının kişisel değerlendirmelerinden öte "tarihî roman" kategorisine de dahil edilebileceği görülmektedir.

Yakın zamanda kitap olarak yayınlanan Nasihat Heyetleri'yle ilgili

çalışmamız esnasında bazı hâtıralarda rastladığımız yanlışlara işaret etmeden önce Nasihat Heyetleri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. Bir arayış ve belirsizlik dönemi olan mütareke devrinde sadrazam Damat Ferid Paşa; padişah Vahideddin'in de onayını alarak iki Heyet-i Nasîha (Nasihat Heyeti) kurdu. Başkanlıklarını şehzadelerin yaptığı bu heyetlerden biri Anadolu'ya, diğeri de Rumeli'ye gönderildi. Başkanlığını Şehzade Abdürrahim Efendi'nin yaptığı Anadolu Nasihat Heyeti şu üyelerden meydana geliyordu: Bahriye eski nâzırı ve âyandan Ali Rıza Paşa, divan-ı harb-i örfî eski reisi Mahmut Hayret, Basra eski valisi Süleyman Şefik Paşa, erkân-ı harbiye mirlivalığından emekli Ali Fevzi, Bursa müftüsü Ömer Fevzi, Pazarcık eski müftüsü Halil Fehim, Karahisar eski mebusu Yanko Güvenidis ve Dahiliye Nezareti memurîn-i Kalem Müdürü Ohannes Ferid. Anadolu heyeti 16 Nisan 1919'da İstanbul'dan Mudanya'ya hareket etti. Mudanya'dan Bursa'ya geçen Anadolu Nasihat Heyeti, Karacabey-Kirmasti (M. Kemal Paşa),Susurluk-Balıkesir-Soma-Akhisar-Manisa güzergâhını izleyerek ve geçtiği yerlerde törenlerle karşılanıp uğurlanarak 26 Nisan 1919 günü İzmir'e geldi. 29 Nisan 1919'da İzmir'den ayrılan heyet Aydın'a gitti. Heyet Aydın'da ikiye ayrıldı. Mahmut Hayret Paşa başkanlığında ve Süleyman Şefik, Yanko ve Halil Fehim'den oluşan heyet Muğla'ya hareket ederken, şehzade ve heyetin diğer üyeleri de Burdur'a hareket ettiler. Denizli, Burdur, Antalya ve Isparta'yı ziyaret eden heyet Konya'ya gitti. Heyetin Konya'da bulunduğu günlerde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine seyahatini yarıda kesen heyet 18 Mayıs 1919'da İstanbul'a döndü.

Başkanlığını Şehzade Cemaleddin Efendi'nin yaptığı Rumeli heyetinde harbiye nâzırı Cevad Paşa ve erkân-ı harbiye-i umumiye reisi Fevzi Paşa bulunuyordu. 28 Nisan 1919'da İstanbul'dan ayrılan bu heyet, Edirne, Kırklareli, Lüleburgaz, Tekirdağ ve Gelibolu'yu ziyaret ettikten sonra 9 Mayıs 1919 günü İstanbul'a döndü.[1]

Şimdi bu heyetlerden söz eden bazı hâtıralarda verilen bilgileri aktarıyoruz. İttihat ve Terakki'nin istihbarat örgütü olan Teşkilât-ı Mahsusa'da ve Millî Mücadele döneminde İstanbul'da faaliyet gösteren M.M. Grubu'nda önemli görevler üstlenmiş olan Hüsamettin Ertürk'ün Anadolu heyeti hakkında anlattıkları aynen şöyledir: "Sultan Vahideddin, Şehzade Abdürrahim Efendi riyasetinde, umum jandarma kumandanı, sınıf arkadaşım, erkân-ı harp mirlivası Sarı Kemal Paşa'yı ve gene sınıf arkadaşım padişahın enistesi erkân-ı harp kaymakamı Batumlu Mustafa Bey'i de katarak 3 kişilik bir heyet halinde Anadolu'ya göndermişti. Bu iki sınıf arkadaşıma, Millî Mücadele'ye girenleri bildirmemelerini ve bilhassa onları el altından teşvik etmelerini teklif etmiş, bir gün tarih sahifelerine iyi bir hâtıra ile gireceklerini söylemiştim. Cidden her ikisi de tekliflerimi hüsnü surette telâkki etmişler ve şehzadeyi üstelik ikna etmişlerdi. Şehzade Abdürrahim Efendi bu Anadolu seyahatinde Demirci Efe ile görüşmüş, zâhiren silâhlarını teslim etmesini ve padişah tarafına geçmesini kendisinden istemişti. Kemal Paşa ve kaymakam Mustafa Bey şehzade ile mutabık kalarak zâhiren nasihat ediyor, hakikatte silâhlı kıyam edenlere, düşmanla sonuna kadar çarpışmalarını ve millicilerle işbirliği yapmalarını tavsiye ediyorlardı."[2]

Yukarıdaki bilgilerden, Şehzade Abdürrahim Efendi'nin başkanlığı dışındakilerin tamamen hayal ürünü olduğu görülmektedir. Heyet üyelerinin kimler olduğunu daha önce yazmıştık. Burada isimleri geçen Sarı Kemal Paşa'nın ve Batumlu Mustafa Bey'in Anadolu'ya gönderilen heyette bulunmaları söz konusu değildir. Hüsamettin Ertürk'ün anlattıklarından heyetin Anadolu'ya Millî Mücadele başladıktan sonra gönderildiği anlaşılmaktadır. Oysa heyet, İzmir'in işgalini öğrenince apar topar İstanbul'a dönmüştür. Şehzadenin Demirci Efe ile görüştüğü ve heyetin "milliciler"e kimi tavsiyelerde bulunduğu iddiaları da gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Şehzadenin Demirci Efe ile görüşmesi söz konusu olmadığı, gibi henüz Anadolu'da fiilî bir karşı koyma bulunmadığından "milliciler"le işbirliği de tamamen zorlama bir yorumdur.

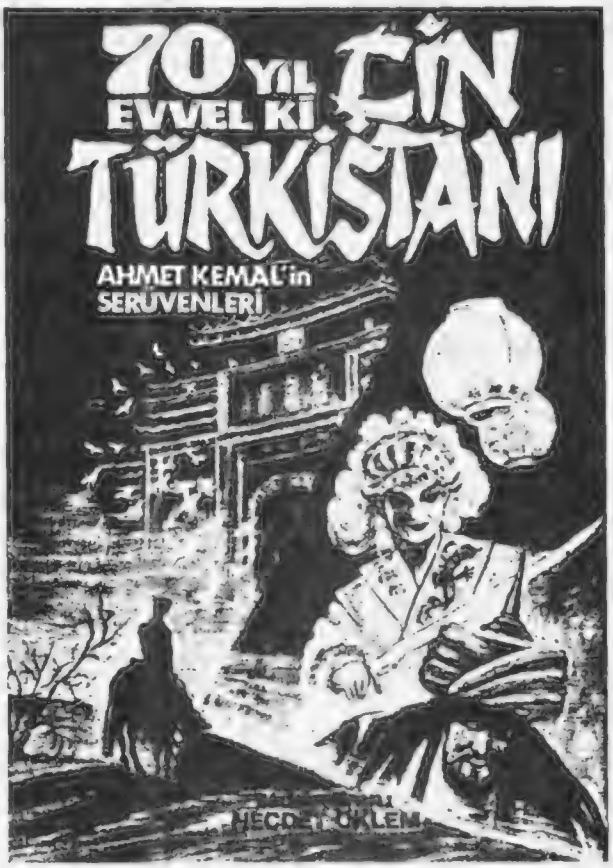

Zeynel Besim Sun da Anadolu heyeti hakkında hatıralarında şunları yazmıştır: "Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine metropolit Hrisistomosun tahrikleriyle yerli Rumlar işi o derece azıtmışlardı ki, uzun yıllardan beri dostluk yaptıkları Türklerle dahi ilişkilerini kesmişlerdi... Durum bu iken İstanbul'daki padişah ve etrafındakiler Türklerin Rumlara zulmettiği kanaatindeydiler. Henüz işgal altına girmemiş olan bölgelerde Rumların bir katliama mâruz kalabileceği vehmi bu efendilere musallat olmuştu. Bu düşünceyle bir Heyet-i Nasîha teşkili ve bu heyetin Anadolu'ya giderek millî mücadelecilere, "daha doğrusu çetelere" nasihatlar vermesi kararlaştırıldı. Heyete, padişah namına Şahzade Abdürrahim Efendi riyaset edecekti. Şehzade efendi kukla gibi duracak, lâzım gelenlerle Hurşit Paşa konuşacaktı... Heyet yola çıktı, bazı temaslardan sonra Bandırma'dan hususi bir trenle Soma istasyonuna gidildi. Şimendifer hattı Fransızların olduğu için diğer mevzilerde olduğu gibi, Soma istasyonunda da bir Fransız müfrezesi bulunuyordu. Bu müfreze şehzadenin istasyona inmesine müsaade etmedi. Bu mümanaat o sırada istasyonda bulunan İbrahim isimli bir çeteci Türkün çok ağrına gitmişti. O günkü telâkkiye göre birOsmanlı şehzadesi kendi topraklarına ayak basmaktan nasıl men edilebilirdi?

Zeybek İbrahim Fransızca bilmiyordu. Fransız askerleri de Türkçe bilmiyordu. İbrahim Fransızlara yaklaştı, elleriyle işaret ederek bu mümanaatlarının sebebini sordu. Fransız müfreze kumandanı olan çavuş hiddetle "no" diyor ve gürültü ediyordu. İbrahim işi uzatmadı, tüfeğini Fransızlara çevirince, "haydi, buradan cehennem olun" diye bağırdı. Manzarayı vagonun penceresinden seyreden Hurşit Paşaya da, "paşam, aşağıya inmekte serbestsiniz" dedi. Sekiz kişilik Fransız müfrezesi hususi vagonun başından uzaklaşmışlardı... Hurşit Paşa sordu: "Sen kimsin oğlum?" İbrahim cevap verdi: "Ben bir zeybeğim paşam." "Kuva-yı Milliyeci misin?" "Elhamdülillah öyleyim paşam."... İstasyona inen Hurşit Paşa'nın etrafında Türkler toplandılar ve paşayı arzusu üzerine Kuva-yı Milli-

ye heyetinin bulunduğu yere götürdüler. Şehzade vagondan inmedi. Kuva-yı Milliye heyetinin açıklamalarını hayretler içinde dinleyen paşa sordu: Ne diyorsunuz? Burada şimdi cephe mi var?" Paşayı cepheye götürdüler. O esnada Yunanlıların ateşi başladı... Hurşit Paşa durumu kavramıştı. Gidip şehzadeye de anlattı. Soma'dan böylece ayrıldılar.[3]

Yukarıdaki bilgiler bir hâtıra özelliğinden çok, bir tarihî roman veya tarihî bir filmin senaryosu gibi kaleme alınmış. Verilen bilgileri baştan incelediğimizde, heyetin Anadolu'ya İzmir'in işgalinden sonra gönderildiği gibi bir sonuçla karşılaşıyoruz ki, bu tamamen yanlıştır. Hurşit Paşa'nın heyet üyesi olduğu düşüncesi de yanlışlardan bir başkasıdır. İddia edildiği gibi, Anadolu heyeti Bandırma'ya uğramış değildir. Anadolu Nasihat Heyeti uğradığı diğer yerlerde olduğu gibi Soma'da da törenle karşılanmış ve uğurlanmıştır. Şehzade trenden inmiş ve halka padişahın selâmını tebliğ etmiştir. 24 Nisan 1919'da Soma'ya gelen heyet burada da padişah beyannamesini okumuştur.[4] Fransızların karşı koyması ve sonrasında anlatılan olaylar da gerçeği yansıtmaktan uzaktır.

Üzerinde duracağımız son hatıra Burhan Cahid'in (Morkaya) yazılarıdır. Anadolu heyetinin seyahatine, çalıştığı *Yeni Gazete* adına ve basın temsilcisi olarak katılan Burhan Cahid, bu geziye ilişkin anılarını çalıştığı *Yeni Gazete*'de "Heyet-i Nasîha ile Beraber" başlığı altında kaleme almıştı. Burhan Cahid bundan başka, *Yeni Mecmua* dergisinde bu geziye ait hâtıralarını 5 sayıda yazmıştır.[5] Burhan Cahid'in bu iki yazı dizisi arasında, kişiler hakkındaki düşünceler, olaylar ve üslûp bakımından büyük farklar ve çelişkiler vardır. Bu durumu, yeni devirde geçmişin alabildiğine kötülenmesinin tipik bir örneği olarak kabul edebiliriz. Ancak aşağıdaki satırlar, zorlama yorumdan öte hayal ürünü bir nitelik göstermektedir. Burhan Cahid, heyetle birlikte bulunduğu Konya'da İzmir'in işgalini öğrenir. Ertesi gün kolordu kumandanı miralay Fahrettin (Altay) Bey'i görmek için kolorduya giderken karşılaştığı bir subayla aralarında geçen konuşmayı anlatır:"... Yolda akşam beraber bulunduğumuz bir zâbit gülerek yanıma geldi:

-Bir haber var çok mühim.

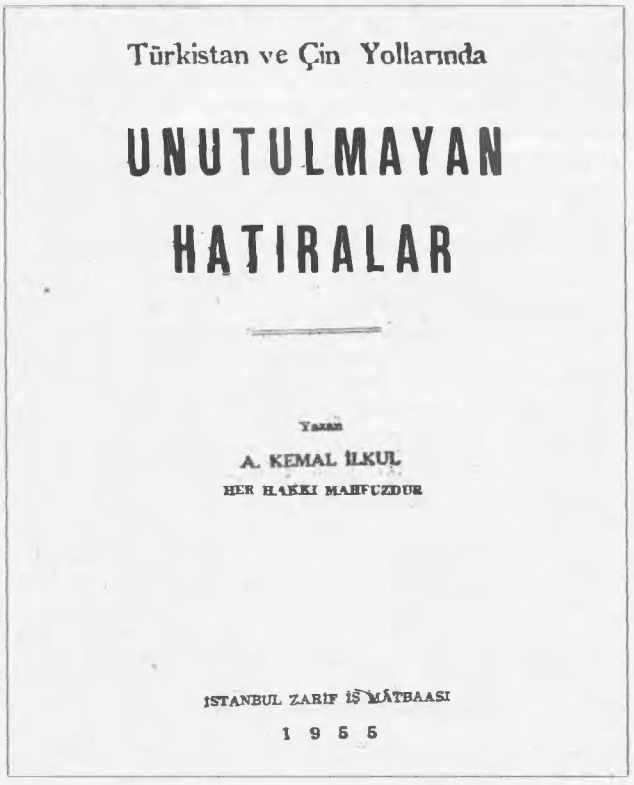
Türkistan ve Çin Yollarında

UNUTULMAYAN HATIRALAR

Yazan

A. KEMAL İLKUL

HER HAKKI MAHFUZDUR

İSTANBUL ZARİF İŞ MATBAASI

1 9 5 5

چين - تورکستانا خاطره لری

قدری

حبیب زاده احمد کمال

معرفت مطبعه‌سی — ازمیر

١٣٤١

-Nasıl?

-Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmış...[6] Garip değil mi, bu haber resmî şekilde olmamakla beraber derhal Konya'da yayılıverdi. Herkesin ağzında bir "Mustafa Kemal Paşa" sözü dolaşmaya başladı... Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a doğru çekildiği de peydarpey gelen haberlerden anlaşılıyor... Akhisar'da, Salihli'de "Vatan" cemiyetleri kurulduğu, silâhlı müdafaa için teşkilât yapıldığı söyleniyordu. O sıralarda Ali Çetinkaya Edremit'de bir alaya kumanda ediyor ve düşmana ilk kurşunu atıyor. Balıkesir'de Kâzım Paşa bir fırkanın başında bulunuyor. Eski Başvekil Celâl Bayar teşkil ettiği millî kuvvetlerle Demirci Efe'yi de alarak ilk mukavemet siperlerini kuruyordu...."[7]

Burhan Cahid'in de heyetle birlikte 18 Mayıs 1919 günü İstanbul'a döndüğünü[8] yazdığımızda yukarıdaki satırların hayal sınırını zorladığı kendiliğinden anlaşılır.

Örneklediğimiz bir kaç hâtıratta da görüldüğü gibi, tarihçiler kendileri için önemli kaynaklar olan hâtıraları kullanırken, dikkatli davranmalı ve yanlışları tekrarlamaktan kaçınmalıdırlar.

[1] Nasihat Heyetleri hakkında şu çalışmalarımıza bakılabilir. Mevlüt Çelebi, "İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti (Anadolu Heyet-i Nasîhası), 16 Nisan-18 Mayıs 1919, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.6, Temmuz 1990, sayı: 18 s. 561-589 ve *Heyet-i Nasîha*, Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri, İzmir, Akademi Kitabevi, 1992.

[2] S. Nafiz Tansu (Hüsamettin Ertürk Anlatıyor), *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1957, s. 383.

[3] Zeynel Besim Sun, "Millî Mücadele'de Zeybekler", *Dün-Bugün*, c.1, sayı:10 (6 Ocak 1956) ,s. 20-21.

[4] *Yeni Gazete*, 2 Mayıs 1919, s.2, Çelebi, a.g.e. s.26

[5] Burhan Cahid, "Heyet-i Nasîha ile Beraber", *Yeni Gazete*, 27 Nisan-19 Mayıs 1919 ve "Heyet-i Nasîha Konya Yolunda", *Yeni Mecmua*, sayı: 9-13, (30 Haziran-28 Temmuz 1939)

[6] B. Cahid, a.g.m. *Yeni Mecmua*, sayı: 12, (21 Temmuz 1939), s.13.

[7] B. Cahid, a.g.m. Yeni Mecmua, sayı: 13, (28 Temmuz 1939), s.6-7.

[8] *İkdam*, *Alemdar*, *Yeni Gazete*, 19 Mayıs 1919, B. Cahid, a.g.m. *Yeni Mecmua*, sayı:13, (28 Temmuz 1939), s.7.

Hâtırât Perde 3

MUSTAFA ŞAHİN

Ecdâd u eslâfın âsârını günümüz harflerine aktarmak toplum -en azından sevenler, ilgilenenler- için bir kazançtır. Fakat sadeleştirmek güç iştir, zor iştir. Yazarın ve metnin ruhuna ters düşme gibi bir tehlike vardır. Akantlar, girlandlar, palmetler, envâi motiflerle süslü, soylu taş işçiliği sabrı, kuyumcu titizliği, bir halı-kilimdeki bereket, doğurganlık sembolü, eli-belindeli, hayat-ağaçlı, koç-başlı desenlerin inceliği gibi emek, alınteri ister. Sadece aktarmak bile başlıbaşına bir sorundur. Bu, metnin ağırlığına, dönemine, yazının türüne, üslûbuna göre, nâkili -az ya da çok- uğraştırır, yorar.

Bahsedeceğimiz hatırat da talihsiz kitaplardan biridir. Oysa ki eski[1] ve yeni harflerle[2], bir de "sadeleştirilmiş"[3] haliyle üç basımı vardır. Ne var ki, yazarı dahil, bir basımından bahseden diğer basımından bahsetmez.[4]

Yazdığı kitaplarda Habibzâde Ahmed Kemal, Rodoslu Habibzâde Ahmed Kemal, A. Kemal İlkul, Ahmet Kemal İlkul gibi imzalarına rastladığımız Ahmet Kemal İlkul'dur [1880 Rodos - 23.5.1966 İstanbul] söz konusu hatıratın yazarı. İlkul, 1925 basımında, kendinden fazla söz etmez. İki sene idare ettiği, Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi'ndeki muallimlik vazifesinden bir ay evvel ayrılmış ve 329 senesi Şubatı'nın 3. pazartesi günü[5] Kaşgar'a gitmek üzere İstanbul'dan Odesa'ya gidecek vapura binmiştir.[10] Hatırattaki arabaşlıkları vermekle yetinip kısa tanıtımını 1955 basımına bırakacağız: Odesa'dan hareket, Kaşgar'a muvasalat, Kaşgar[6], Tarihten bir yaprak "Mektep müzakereleri", Artuş'da Cemiyet-i İslâmiye'nin kurulması ve Darülmuallimin-i İttihad'ın küşadı [6 Nisan 1913]; Darülmuallimin-i İttihad hususunda bühtanlar ve esassız fetvalar, "Suret-i imtiyaz" [Çin lisanından Türkçeye tercüme olunmuştur] 1332 Arabî Şevval 10, Türkistanlı efendilerin İstanbul'dan avdetleri, Mekteplerin kapatılması meselesi ve matemî bir gün!, Hapisane hayatı, Teşrinievvel 10, [Orenburg'da yayımlanan] *Vakit* gazetesinde basılan bir mektup münasebetiyle, İkinci defa hapsedilmekliğim!, Ömer Bay'ın düğünü -toyu- münasebetiyle, Kaşgar âdetine ait sayfalar; Kaşgar'da eyyam gecesi, Kaşgar'da Ramazan hayatı, Ramazan'da semaver, kahvehane hayatı, Kaşgar'da bayram günleri 1335 Şevval 1, Kaşgar'da mezar itikadları ve hankâhlar..., Menfa hatırası ve Kaşgar'a veda! [1916], Genç şair Sabir'in münacatından bir parça 1335 Maralbaşı, Kurban bayramı 1335 Zilhicce 11, 1336 Muharrem 20, Safer 10, 1336, Türklük hakkında küçük bir mülahaza 1336 Safer 25, Altışehir'de âsâr-ı ecdad[6], Ürümçi şehri, Ürümçi'de hükümet, Ürümçi'den hareket, Zilkade 3, Zilkade 4, Zilkade 6, Guçin'de unutulmaz bir gece, Zilkade 20, Zilkade 21, Kumul'dan Ensi'ye, Cayuken [6.11.1919], Şu-cu, Şucu'da 4. gün, Gencü'de 3. gün, Şinensin, Geyüntan, Hanko'ya muvasalat, 25 Rebiülevvel, Şanghay Şubat 1920.

Altı yedi yıllık acılı, mücadeleli bir hayat Şanghay'a getirir İlkul'u. Hatırat "Şanghay hayatı, Şanghay'dan Almanya'ya ve oradan Türkiye'ye avdeti ayrıca 2. cildde izah edeceğim" cümlesiyle son bulur. Nitekim daha sonra bu safhaları ayrıca yayımlamıştır[7].

1955 basımında kendisine ve yakınlarına dair kısa bilgiler buluruz: Rodos'un İtalyanlarca işgali üzerine, öğretmen bulunduğu Meis Adası'ndan İstanbul'a gelir, validesi, hemşiresi, akrabaları orada kalmıştır. Teyzezadesi Ali Nazmi, ağabeysi Süleyman Fuat Bey'dir[8]. Maarif Nezareti Meclis-i Kebir âzâsından olan Süleyman Sami Bey'e başvurarak muallimlik ister. Fakat Darülmuallimin mezunu olmak ya da imtihana girip kazanmak gerekir. Süleyman Sami de bir zamanlar Rodos'a sürgün gitmiştir. Ahmed Kemal, Rodoslu olduğunu söyleyerek kendini tanıtır. İlk tedrisat umum müdürü Zarifi Bey'in yardımı, Süleyman Sami'nin delâletiyle imtihana girer ve kazanır. Aksaray'daki İttihad-ı Osmanî Mektebi Türkçe ve tarih muallimliğine başlar. *Mektepli* gazetesine şiirler yazar, *Afitab* adlı edebî bir risale çıkarır, İsmail Subhi [Soysallıoğlu] Bey'in Köprülüzade Fuad Bey'e yazdığı bir tavsiye mektubuyla İttihad ve Terakki'nin mürevvic-i efkârı olan *Hak* gazetesine* intisab eder. Daha sonra Ziya Gökalp'in tavassutuyla Mısırlı Abdülaziz Çaviş'in** *Hilâl-i Osmanî*'sine [Talat Paşa'nın hususî istihbaratına bağlı] tahrir müdürü olur. Mısırlı genç mültecilerce de *el-Hidaye* yayımlanmaktadır. Bu arada Beşiktaş İttihad ve Terakki Mektebi'ne atanır. Mektebin fahri müdürü, İttihatçılardan İstabl-ı âmire başkâtibi Selâhaddin Bey, vekili ise, Dağıstanlı Mehmet Halit Tanrıkulu'dur. Tedris âletleri Enver Paşa'nın ataşemiliterliği zamanında Almanya'dan gönderilen bu mektepte, Ragıp Hulusi [Özdem], meşhur avukatlardan Emin Ali Sipahi, Reşat Nuri [Güntekin], Fazıl Bey gibi muallimler vardır ve *Altuntan, Öc Duyguları* gibi risaleler yayımlanır. Balkan Harbi, İttihad ve Terakki'nin, mektebi ihmal etmesine yol açar. Buna rağmen Ahmed Kemal [Hürriyet ve] İtilâfcıların şerrinden mektebi korumayı başarır. Artık Rodoslu Ahmed Kemal adı duyulur olmuştur; özellikle Talât Paşa'nın ve Cemiyet'in en mahrem işlerini yüklenir; Rodoslu sıfatı öne çıkar; koyu bir Türkçü olmuştur. Talât Paşa'nın isteğiyle Hac'dan dönen Türkistanlıları Edirne'ye götürüp Balkan facialarını yerinde görmelerine memur edilir. Talât Paşa Edirne valisi Hacı Âdil [Arda] Bey'e[9] bir mektup yazar; Bulgar vahşeti yerinde görülüp dönülür[10]. Yine Talât Paşa'nın arzusu, Ziya Gökalp'in münasip görmesiyle kardeş Türk boylarıyla birleşmek, Türkü ve Türklüğü kurtarmak amacıyla ve muallim olarak Kaşgar'a bileti kesilir.

Bundan sonrası 1925 basımıyla kısmen ihtisar kısmen küçük eklerle aynıdır. Doğu Türkistan'da mektepler açılmasını (Gülşen-i Maarif, Nur-ı Maarif, Menba-ı İrfan, Musabaylar Mektebi, Terakki Mektebi, Necm-i Hilâl, Hamiyet Mektebi, Mekteb-i Saadet, Hilâliye, Reşâdiye, Darülmuallimin-i İttihad), yardım dernekleri kurulmasını (Cemiyet-i Hayriye Umûr-ı Hayriye) sağlar, gazete çıkarır [Yeni Hayat, Ulu/Büyük Din, Turan], temsiller verdirir [Cahil Peder/Baba-Katil Oğul][11], eğitimde ve yaşayışta usul-i cedid, yeni hayat ilkedir. Tabii karşıtlar çıkar, din kisvesi altında yenilikler baltalanır, müsebbibi suçlanır, hatta gammazlanır, Türkistanlı mebus Ömer Bay bile vurdumduymaz davranır. Yine de Musabaylar gibi can dostlar çoğunluktadır[12]. Doğu Türkleri Balkan Savaşı'nın Türkün galibiyetiyle biteceğine inanır ve kendilerine uzanacak yardım ve kurtarma elini, Plevne gazisi Osman Paşa gibi günler, aylar, yıllar geçer boş yere bekler. Bugün de öyle olmamakta mıdır?

Ahmet Kemal'in vücudu beş yıl Çin zındanlarında çürür. Geri kalan süre içinde yaptıkları azımsanmamalıdır. Altı yedi yıllık hayat, Çinlilerin Almanlardan aldıkları Zaka adlı vapura binip Şanghay'a, 6 ay sonra da Japon Navkavmaro vapurunda müşkilâtlı bir yolculuktan sonra Hamburg'a, oradan Reşid Paşa vapuruyla İstanbul'a avdet ve sağ kalan aile efradına kavuşmasıyla noktalanır.

Anladığımız kadarıyla, bundan sonraki yaşamında hatıratının bu yeni basımını ve iki kitabını yayımlayarak ideal ve mefkûreden ticarete geçiş yapmış, merhum Habipzade Yusuf Bey'in ve merhume Zekiye Hanım'ın oğlu, merhume Saadet Kemal İlkul'un [1899-25.7.1964] eşi, Mahdume İlkul'un babası, Halil Bilgin, Necmettin Berkman, Hüseyin Koyuncu, Osman Koyuncu, Zeynep Berkman ve Azize Bilgin'in ağabeyi, merhum Ali Nazmi Özügür'ün enişteşi, İstanbul tüccarlarından Rodoslu Ahmet Kemal İlkul, 22/23 Mayıs gecesi 88 yaşında Hakk'ın rahmetine vâsıl olur; 24 Mayıs 1966 salı günü öğle namazını müteakip Şişli Camii'nden alınarak Zincirlikuyu Asri Mezarlık'taki aile kabristanına tevdi edilir.

Kendi hesabımıza, her iki basımda da özgeçmişinden, kendisinden, hatıratının ilk basımından söz etmemesini tevazuya mı, Teş-

kilât-ı Mahsusa ketumluğuna mı[13], Çin zındanlarının acı izlerine mi bağlamak gerekeceğini kestiremedik.

Gelelim hatıratın "sade"sine: İlkul, bu vefasız âlemden uçmuştur nasıl olsa. Türkçülerden, Doğu Türkistanlılardan, hatta Çinlilerden de ilgilenen çıkmayınca -çünkü alışığızdır, kendimize has eserlerin yabanellerde yadlarca yayımlanıvermesine ve de hazırlopçuluğa- bu iş Necdet Öklem'e kısmet olur.

Önce kitabın adından başlayalım. Niçin 70 yıl evvelki Çin Türkistanı? Ahmed Kemal 1913-20 arasını Doğu Türkistan ve Çin zındanlarında tüketir. 1925 basımı gayet açıktır. Çin tire Türkistan. Artı Doğu Türkistan yerine Çin Türkistanı nitelemesi de ayrı bir sorun. Garabet henüz kitabın kapağında başlıyor. Yayımcılıkta ilk ve sonuncu formayla kapak çoğun en sona bırakılır. Öklem 1984'te yayımladığına göre 1984'ün 70 yıl öncesi 1914 olur. 1913-20'de Doğu Türkistan falan diyebilirdi.

Öklem'in yayını şu cümlelerle başlar: "Takvimler 1913 yılı Şubatının üçünü gösterdiğinde günlerden pazartesiydi. Türkistan yolculuğuna çıkmak için, ilk durak olarak Odesa'ya gidecek olan Ahmet Kemal, sabah erkenden uyandı. Hava hiç de fena değildi." (s.1) ve şu cümlelerle biter: "Bu suretle Kemalin uzun yolculuğu bitmişti. Şanghay'dan Almanya'ya gidecek, oradan da Türkiye'ye, anavatanına geçecekti..." (s. 131)

1925 basımında Ahmet Kemal'in ağzından anlatılan hatıralar burada 3. tekil şahsa yani Öklem'in anlatmasına dönmüştür.

Garip bir tesadüftür ki hatıratın her iki basımı (1925, 1955) 236 sayfadır. Öklem'inkisiyle 131 sayfa. Şimdi Harf İnkılâbı öncesi tartışmaları hatırlayalım: Eski harfler iktisâdi, Latin harfleri değildir, yani aynı puntoları kullanmasak dahi 236 sayfalık eski harfli bir kitabı Latin harfleriyle aynı sayfayı tutturamayız, çünkü harf sayısı artmış olacaktır. Bu sözlerimizden eski harfleri savunduğumuz anlaşılmamalıdır. Salt bu örnek bile 236 sayfanın nasıl olup da 131 sayfaya indiğini daha doğrusu fire verdiğini anlatmaya yeter. Öklem birçok yeri meskut geçmiş, bazı yerlere o engin tarih bilgisiyle katkılarda bulunmuştur. Ahmed Kemal'e iki sayfa Kaşgarlı Mahmud'u, *Divanü Lügati't-Türk*'ü ve diğer eserlerini anlattırmıştır (s. 21, 26), ki her iki basımda da böyle bir şey yoktur. [Hemen şunu belirtelim: Bu fasla Kaşgar'a ait bölümler Öklem'ce çerçevelendiği için *Divan*'ın anlatımı s. 21'den 26'ya geçmiştir. Okur, yazının başında verdiğimiz arabaşlıklardan bunu kolaylıkla görebilecektir. Nedense Öklem Ürümçi'yle ilgili bölümlerde bunu yapmamıştır.]

Hicrî tarihleri bazı yerlerde Miladî'ye çevirmiş, bazı yerlerde olduğu gibi bırakmış (s. 1, 18, 32, 43, 58, 80, 84, 90, 128), yer ve özel adların çoğunu garipleştirmiş (Andican [Endican] 17, Arfa [Ufa] 90, Kuen Non [Kuenlun] 27, Aksak [Eksak] 42, Ororburg, Urenburg [Orenburg] 55, 90, Parket/Parkent [Yarkent], 55, 57 Gogar [Guçar] 55, Bogür [Bügür] 72, Hotin -Lehliler Ulahlar/ Vlahlar zahir mazilerinden duydukları vicdan azabına karşılık Hotin'i Doğu Türkistan'a vermişler- [Hoten] 75, 77, 88, 93, Ostin [Östen] 92, So-fi-ta [Sufuta] 93, Şiraz [Şizan] 93, Taklamagan 93, Altı Kent [Altışehir] 92, 96, Hokont, Hokond [Hokant] 99-100, Semi Polanski [Semipalatinski] 99, Kaşgir [Kaşgar] 12, 17, 18, Engeç [Erkeç], Gaspreski [Gasprinski/Gaspıralı], 90, Dafyanüs [Dakyanus] 92, Ankara Kadeş Savaşı [Kardeş] 91, Sıdık [Sıddık-Satuk] 92, Bezrek [Büzürk] 93), yerel lehçe numumeleri tabir caizse "tarzanca"laştırılmış, şiir örneklerinin tamamı alınmadığı gibi, alınanların sıhhatini ve selametini bize lutfedecek erbab-ı ilim ve marifete havale edilmiştir.

Ulema, büyük, ilimde şöhretli anlamına gelen damolla (damolla, damollam yani "ulemam, bilginim, bilgilim, büyüğüm") sanı ise yalın ya da takılı kullanılışına göre Damla ya da Damlam (27-30, 32, 37, 40, 77) halini almıştır[14].

Bir örnek daha verelim: "Kâtib Muhtar efendi adındaki espiritüel bir genç Kemalin maiyyetine memur edilmişti. Aynı zamanda tarihçi olan Muhtar, Kemalin hiç bir sorusunu cevapsız bırakmadı." (Öklem: 20-21) Bu satırlar için 1925 basımına bakıyoruz: "Sarayda [Türkistanda hanlara konak mahallerine saray derler; İlkul, 1955:35] refakatime kâtib Muhtar Efendi isminde latifeci fakat zeki, cevval bir Tarançı[15] genci vermişlerdi." (s. 25) "On altı yaşındaki Âlim Baba Birinci ilân edildi." (Öklem: 104) "Âlim Baba henüz daha onaltı yaşında bir çocuk olduğu halde bu müsabakada birinciliği ihraz eyledi," (1925: 176)

1925 basımındaki yirmiye yakın dipnotunun hiçbirini Öklem'in yayımında göremiyoruz. Öklem, kitabı diyalog çizgileriyle doldurup hatıratı bir söyleşiye döndürmüştür. Halbuki Ahmed Kemal'le, hâtıratla, okurla diyalog kurmasını, metni aynen aktarmasını dilerdik. Hatta ve hatta iyi bir özete bile razıydık ki, bu bile çok görülmüştür. Satıraralarını okuyarak Ahmed Kemal'e tüccarlık atfetmekle,*** metne tamamen sadık kaldığını söylemekle, "Çok ender rastlanan bir amaçlı yapılan seyahatın anılarını bize bırakan Ahmet Kemal'in ruhunu taziz etmeyi borç biliriz." demekle (Öklem: III, VII) Ahmet Kemal'in ruhunu taziz değil ta'ciz etmiştir. Çünkü dökülmeyen satır, feryat etmeyen sayfa yoktur; üstelik merhum İlkul bir de "serüvenci" olmuştur. Hatırat Ahmed Kemal'in görevinin eğitimcilik ve örgütçülük olduğunu açıkça anlatmaktadır. Öklem'i yıllar sonra doğrulayan tek şey ticarettir; o da Doğu Türkistan'da değil, İstanbul'da. Üslûbu değişmekle dahi hatırat İlkul'un olmaktan çıkıp Öklem'in takdirine kalmıştır. Benzer bir duruma bir vesile-i haseneyle Ali Birinci kardeşimiz bir nebze temas etmişti[16].

Hevesle alıp okumaya çalıştığımız bu neşir bizi üzmüştür.[17] Sonuç olarak evvela "sadeleştirilmiş" kitabın adından -her ne kadar "sadeleştiren" deniyorsa da- yazarının Ahmet Kemal olduğunu anlamakta güçlük çektiğimizi, saniyen "Anıların tarihin belli başlı kaynaklarından biri olduğu, geçmişi tanımakta birinci derecede rol oynadığı"[18], salisen "serüvenci" zat hakkında fazla bilgi bulunmadığı[19], rabian "metne tamamen sadık kaldık" görüşüne -keşki tamamen sadık kalınsaydı- katılamadığımızı, tahrirat-ı âcizanemizin, şayet Öklem'in neşri 2. tab'ını yapmadıysa ve yapacaksa ya da müteakib tabı'larında hatıratın her birini gözden geçirip eleştirel basımının yapılması ümidine, bu fazla iyimserlikse, mevcut halinin düzeltimine matuf olduğunu belirtelim[20].

İlkul, 1955 basımında ısrarla Ziya Gökalp'in, gittiğin illerin âdetlerine, töre ve törenlerine, kaidelerine uy vb. yollu öğütlerine dikkat ettiğini vurgular (s. 23, 31, 41). Bizce bu hatırat, oralara gidecek herkesin önceden okuması gereken bir rehber olmalıdır. Bunda fayda görmekteyiz.

1 Habibzade Ahmed Kemal, *Çin-Türkistan Hatıraları*, Marifet Matbaası, İzmir 1341/1925, 4+236 s., 1 foto, fiyatı yok.

2 A. Kemal İlkul, *Türkistan ve Çin Yollarında Unutulmayan Hatıralar*, Zarif İş Matbaası, İstanbul 1955, 236 s., 24 foto., 1 harita, 250 kuruş.

3 *70 Yıl Evvelki Çin Türkistanı Ahmet Kemal'in Serüvenleri* sadeleştiren Necdet Öklem, Bilgehan Basımevi, Bornova-İzmir 1984, 8+131 s. [dönemle alâkasız sisli puslu 8 resim], 400 lira.

4 Sadece 1925 basımından söz edenler (alıntılardaki sallapatiliği, sellemehüsellemliği, hafızamıza güvenmemizi -yazarlarımıza lâf yok, günâh keçiteke-si hep mürettip ve musahhihlerdir-, yayın ve kültür dünyamızı belgelemesi açısından olduğu gibi bıraktık):

"Çin-Türkistan Hâtıraları, 1924" *Türk Dili Anı Özel Sayısı* 246, 1 Mart 1972, s. 466 (Anı Kaynakçası)

"Çin Türkistan Hatıraları, 1925 İzmir" Hızır Bek Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, İstanbul 1977, s. 205 (Doğu Türkistan hakkında faydalanılacak kitaplar)

"1924 yılında Habibzade Ahmet Kemal'in *Çin-Türkistan Hatıraları*'nı okuyoruz. Orta Asya Türklüğünü uyandırmak için, İzmir'den kalkıp oralara giden bu idealist öğretmenin gezi anıları bugün de zevkle ve dikkatle oku-

nacak değerdedir. Onun anıları arasında Kâşgar'da 'Darülmuallimin-i İttihat' adıyle bir öğretmen okulunun açılmasına önayak olması, 'hapisane hayatı, eyyam gecesi' gibi anılarının yer aldığı sayfalar ayrı bir önem taşımaktadır." Orhan Şaik Gökyay, "Türkçede gezi kitapları" *Türk Dili Gezi Özel Sayısı* 258, 1 Mart 1973, s. 466. Destursuz bağa girmeyi göze alarak, hocamızın bu değerlendirmesindeki sürçmeleri okuyucuların yorumuna bırakıyoruz.

Sadece 1955 basımından söz edenler: *Türk Dünyası sayı* 2, Mayıs-Temmuz 1966, s. 45-48

"Türkistan Çin Yollarında Unutulmayan Hatıralar" *Türk Kültürü* sayı 19, Mayıs 1964, s. 111

"Çin ve Doğu Türkistan Yollarında Unutulmaz Hatıralar" *Türk Kültürü* sayı 78, Nisan 1969, s. 434

"Doğu Türkistan, Çin yollarında unutulmayan Hatıralar" *Türk Kültürü* sayı 158, Aralık 1975, s. 110

"Çin Yollarında (Marifet Matbaası, İzmir, 1928, 326 s.)" *Tarih ve Toplum* sayı 86, Şubat 1991, s. 58/122

Enver Koray, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, c.2, s.388

Türk Yurdu sayı 38 Ekim 1990 (metinde alıntı var, kaynakçada adı sanı yok; sayı 37'yi göremedik. Eğer orada ayrıca dipnot ya da kaynakça verilmişse yazanın ve okuyanın bağışlamasını rica ediyoruz)

Bir istisna: "Çin Türkistan Hatıraları, İzmir, 1340 (eski yazı ile); Türkistan ve Çin Yollarında Unutulmayan Hatıralar, İstanbul 1955" *Türk Dünyası* sayı 16, Ocak-Mart 1970, s. 30

Aynı yazarın olması hasebiyle şu künyeleri de birlikte mütalaa edeceğiz: "Ahmet Kemal, Habibzade: *Çin-Türkistan Hatıraları*, Marifet Matbaası, İzmir 1341, 236, s." İbrahim Olgun, "Anı Kaynakçası" *Türk Dili Anı Özel Sayısı* 246, 1 Mart 1972, s. 663; "İlkut [böyle], A. Kemal: *Türkistan ve Çin yollarında unutulmaz* [böyle] *Hatıralar*, İst. 1955, 236 s." aynı yazar "Gezi Kaynakçası" *Türk Dili Gezi Özel Sayısı* 258, 1 Mart 1973, s. 721. Tabii aynı kitabı hem anı hem gezi diye göstermek bir başka sorun. Mazrufu bırakıp zarfa bakıp hüküm vermenin sonucu, Bizce anıdır. Çünkü Ahmet Kemal bu yolları şöyle Asya-i Vusta'da bir hoşça zaman mürur u ubûr edeyim ya da spor olsun diye tepmemiştir.

5 "1913 senesi Şubat ayının bir Pazartesi günü idi." (İlkul, 1955:24)

6 Bu bölümler, ölümünden 26 ay sonra İlkul'a "Doğu Türkistan'da Gördüklerim" başlığı attırtılıp bir asterisk koydurtulup sayfa altına da "Türk Kültürü mecmuasında Doğu Türkistan'a ait yazıları okudukça vaktiyle oralarda geçirdiğim yedi sene... bana da bazı bildiklerimi yazma hevesini verdi" dedirten *Türk Kültürü* dergisinin -ki sayfalarında sık sık dış Türklere değgin yazılara yer verir; vefatını bile duyurmazken,- bu davranışının, bu nekrolojimsi anma yönteminin künhüne varmaktan âciziz. Sayı 71, Eylül 1968, s. 852-56

7 Tespit edebildiğimiz diğer kitapları: Ahmed Kemâl, Rodoslu Habibzâde, *Millî Kıraat* 1329/1913 senesi programına göre yazılmıştır, İstanbul 1331/1915; *Mufassal Meis Ceziresi tarihi*, Rodos 1327/1911; *Öc duyguları*, İstanbul 1331; *Vatan yavrularına ninni*, İstanbul 1331 [*Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928) 1.c. 1.b.*, Ankara 1990, s. 206-207]; Habibzâde, Ahmed Kâmil, Rodoslu: *İptidaî mekteplerine mahsus mebde-i ahlâk*, İstanbul 1328-1330 [Beyazıt Devlet Kütüphanesi fişlerinde. Seyfeddin Özege ise Kataloğu'nda İ harfinden gönderme yaparak M harfinde alır]; Ahmet Kemal, Habibzade: *İsporat* [Sporad] *adaları ve tarihçesi* (Ege denizi adaları h.) İst. 1331 [Koray, c.I, s. 173'te]; Ahmet Kemal İlkul, *Şanghay hatıraları*, İstanbul 1939; A. Kemal İlkul, *Bir yetimin hayatı*, İstanbul 1962 [Beyazıt Devlet Kütüphanesi fişlerinde]

8 Mezar taşındaki tarih Süleyman Fuat İlkul 1886-1924 biçimindedir. Buna göre küçüğü oluyor. Anlayamadığımız noktalardan biri de budur.

9 Nâm-ı diğer Hacı Âdî Bey. İttihat ve Terakki Cemiyeti umumî kâtibi, hukuk hocası, dahiliye nazırı, mebus, reji umum müdürü vs.

10 Bu anısını, Mehmet Emin Buğra'nın "Doğu Türkistanda Eğitim" (*Türk Kültürü*, sayı 18, Nisan 1964, s. 146-48) makalesine eklemlenmek üzere kaleme aldığı "Doğu Türkistan-Kaşgar'da İlk Maarif Teşkilât ve İnkılâbı" (*Türk Kültürü* sayı 19, Mayıs 1964, s. 82-83) yazısında nakleder ve kitabında (1955) anlattığı için sözü uzatmadığını belirtir. Bir nevi mütevazi savunmadır. Mekteplerin ve yeni usul eğitimin tohumlarının ilk defa kendisi tarafından atıldığı nedense bilmezlikten, görmezlikten geliniyor.

11 Bknz. ve karş. *Türk Kültürü* sayı 90, Nisan 1970, s. 412

12 Gördüğümüz tek nekroloji Avukat İlhan Musabay [12.2.1914 Kaşgar-2.3.1970 İstanbul] tarafından yazılmıştır. İlkul'un Musabaylar ile olan dostluğu dile getirilmiştir. *Türk Dünyası* sayı 2,3, Mayıs-Aralık 1966 "Ahmet Kemal İlkul'un ardından", "Türkistan'a Türklük ve Milliyetçiliği aşılayan Ahmet Kemal İlkul'un ardından". Dr. Naim Öktem ise "İlhan Musabay'ın ardından" yazısında "Musabayları, Şarkî Türkistan maarifine hizmet etmek göreviyle gönderilen Ahmet Kemal İlkul'un neşrettiği çok ilgi çekici ve her Türk gencinin okuması gerekli kitabında okuyabilirsiniz" der. *Türk Dünyası* sayı 16, Ocak-Mart 1970, s. 30

13 Eski İş Bankası müdürlerinden ve Şamlı mağazası sekreteri Hayati Zenger o zamanlar Teşkilât-ı Mahsusa ile İlkul arasında vasıta-i muhabere imiş (İlkul, 1955: 54). İlhan Musabay da İlkul'un Rodos Türklerinden olduğunu söyler, doğumu ve 1913'e kadar olan hayatı üzerine bilgi vermeden İlkul'un kitabının (1955) ilk 23 sayfasını özetler.

14 Bütün bunların doğrusunu bülbül gibi okuyan, söyleyen ilkokul talebelerini görüp işitip iftihar ediyoruz.

15 "Hamiyetli Muhtar Türkistan ihtilâlinde şehit edilmiştir." (İlkul, 1955:42) Türk dilleri mi, Türk şiveleri mi tartışmasını andıran şu nitelemeleri alıntılamak zorunda kaldık: "Tarançılar etnik grup" *Türk Kültürü* sayı 79 Mayıs 1969, s. 502; "İli bölgesinde yerleşik olarak yaşayan ve (Tarançı) tâbir edilen Uygurlarla" "Tarançılar tarımcı, ekici mânasında olup ayrı bir Türk boyu değildir", "İli Türklerinde, diğer bir deyimle Tarançılarda" *agd.* sayı 83 Eylül 1969, s. 854, 857; "Tarançi kavim adı" *agd.* sayı 30 Nisan 1965, s. 373; "Etnik yapı bakımından: Uygur, Sarı-Uygur, Tarançi, Kazak, Özbek ve saire gibi öz şivelerine bağlı Türk boylarının," A. Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Ankara 1983, s. 18; aynı müellif *yagd.* sayı 30

16 *Tarih ve Toplum*, sayı 86, Şubat 1991, s. 58-59/122-123. Ali Birinci kardeşimiz, *Türkiye Bibliyografyası*'na üzüntülerini bildirip *Çin Yollarında* nâm kitabı İlkul'a mal etti. [Müsterih olsunlar İbrahim Olgun da bu talihsizliğe uğramış: "İhsan Paşa: *Çin Yollarında*, Marifet Matbaası, İzmir 1928, 326 s." *Türk Dili Gezi Özel Sayısı* 258, 1 Mart 1973, s. 721 "Gezi Kaynakçası"] Fakat hâlâ bir istifham var. Adı, tarihi ve sayfa sayısı bizim verdiğimiz künyeyi tutmuyor. Eğer bu kitap Ahmet Kemal'inse hadi sayfa sayısında takdim-tehir oldu diyelim, ya tarih? Acaba isim değişikliğiyle 1928'de yine mi basıldı? Bu ihtimal doğrulanamazsa *Çin Yollarında*'nın yazarı, durum vuzuha kavuşana değin muallakta kalacak. Biz de Marifet Matbaası'nın arzettirdiği marifetleri temaşaya devam edeceğiz.

17 Hayal kırıklığına uğramasaydık, aradan 4 yıl geçtikten (1988) sonra okumamız, üzeri fiyatının 2,5 katına almamız önemli olmayacaktı.

18 1925 ve 1955'te yayımlandığı ifade edilmek bir yana "sadeleştirmenin" notlardan mı, el yazısı defterlerden mi yapıldığı da belirtilmiyor; "Anılar, sahibi tarafından zamanında basılıp yayınlanmamışsa, bunların sonradan başkalarınca yayınlanması mümkündür" (Öklem, s. III) denilerek ilk kez yayımlandığı izlenimi veriliyor.

19 Üzülerek ifade edelim ki, biz de hayatı hakkında fazla, derli toplu bir bilgi sunamamakla birlikte, "bilgi yoktur, fazla bilgi yoktur"un bir hatve ötesine -görebildiklerimiz içinde- gidebilmekle müteselli oluyoruz.

20 Defaatle yazılıp çizildiği halde, muhtevası salt tenkid yazılarından oluşacak bir mecmuanın bugüne değin yayımlanamamış olması bir boşluktur. Umulur ki böyle bir mecmuanın fonksiyonu olur. Yazar da okur da yeni çıkan her şeyin eğrisini doğrusunu, hatasını sevabını o hafta ya da ay içinde öğrenir ve tashih etme imkânına kavuşur.

* İttihat ve Terakki'nin Süleyman Nazif'e çıkarttığı *Hak* (1912) olmalı. Tevfik Fikret bu gazeteye *"Hak', tu,"* gazetesi dermiş (Yeni *Muhit*, no. 29, Mart 1931, s. 30).

** Teşkilat-ı Mahsusa'da da görev alan, *Sırat-ı Müstâkim/ Sebîlürreşat*'ta İslâmî konular üzerine makaleler yazan Çaviş'in, *Anglikan Kilisesine Cevab*'ı (İngiltere Anglikan Kilisesi'nin İslâm dinine dair Şeyhülislâmlık dairesine sorduğu soruları Bâbımeşihat adına cevaplandırdığı ve İngilizceye çevrilerek gönderilen kitabı) M.Â. Ersoy tarafından Türkçeye çevrildi (İstanbul 1340/1924).

Abdülaziz Çaviş'in Arapça bir makalesi için bkn. *Donanma Mecmuası*, yıl 4, sayı 7 (31), Eylül 1328, s. 315-16 "Lev Kâne lenâ üstûl" Ayr. bkn. *Tarih ve Toplum*, sayı 38, Şubat 1987, s. 64/128

*** Öklem'in yargısı şu cümleye dayanıyor olabilir: "Mekteplerimiz açılalı 7-8 ay olmuştu. Ben şehir içinde ufak, tefek ticaretlere başlamış idim." (1925: 73). İttihad ve Terakki'den, Teşkilât-ı Mahsusa'dan yardım alıp almadığını bilmediğimize göre, binlerce kilometre uzakta ne yapmalıydı yani, miskin miskin oturmalı mıydı? Sözü uzatmadan el-kâsibu habîbullah demekle, günümüz basınına sıkça yansıyan işportacılık, çorapçılık vs. yapan öğretmen haberlerini anmakla yetiniyoruz.